

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

SZERKESZTIK ÉS KIADJÁK

PÉTERFI DÉNES és KOVÁCS JÁNOS.

XXII. KÖTET.

KOLOZSVÁRT,
NYOMATOTT AJTAI K. ALBERT KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1887.

UNIVERSITY OF CALIFORNIA

STATE OF CALIFORNIA

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

THE UNIVERSITY OF CALIFORNIA

TARTALOM.

I. Egyházi dolgozatok.

Jézus tudománya tüz. Egyh. beszéd. Ürmösi Kálmán . . .	29
Pünkösti tanítás. Egyh. beszéd. Rédigér Géza	108
Főpásztori beszéd. Ferencz József	189
Ima özv. Gyergyai Ferenczné felett. Péterfi Dénes . . .	400

II. Hittaniak, bölcselmiek.

Pál apostol tana az eredendő bűnről. Varga Dénes . . .	1
„ „ „ a helyettes elégtételről. „ „ . . .	94
„ „ „ azelőre való elrendelésről. „ „ . . .	283
Dávid király zsoltáraiból: VI. XXXVII. Rédigér Géza . 35.	246
V. Jékey Aladár	384
Gyöngymondatok (Ujkori írótól.) Közli Kiss Mihály . . .	66
Vallás és hit. Dr. Brassai Sámuel	81
Husvétii hymnus. Rédigér Géza	106
Hit és vallásosság. Csegezy László	227
Melyik az igazi tudomány? Dr. Brassai Sámuel.	361

III. Nevelés és oktatásügyiek.

A népiskolai vallástanítás jelen állása és reformja Kelemen Albert	18
Közoktatásunk állapota 1885—6-ban. Kozma Ferencz . . .	44
Az iskola-orvos. Dr. Bartók István	237
Fenttartható-e a nyári tanítás jelenlegi alakjában? Ürmösi Kálmán.	294
A bibliai esodák tárgyalása a vallásos oktatásban. Péterfi Dénes	400

IV. **Életiratok, történelmiak.**

Adalékok Kőrösi Csoma Sándor életéhez. Gróf Kun Géza	11
Egyházi történelmi adatok:	
CVIII. A kolozsvári tanács tiltakozása a kolozsv. óvári unitárius iskola elvétele ellen. 1613.	114
CIX. CXII. Unitárius halottak és temetések.	116 250
Közli: Benczédi Gergely.	
CX. Feljegyzések Kénosi Tózsér János életéről.	195
CXI. Uzoni Fosztó István nemzetiségi leszármazása.	196
Közli: Csegezy László.	
CXIII. Egy becses emlékirat énekes könyvünk 1837-iki kiadásáról.	385
CXIV. Tholdalagi János levele Radetzky Bálint püspökhez. 1621.	Közli: Benczédi Gergely. 358
Nagyernyei Kelemen Benő élete. (Képpel) — Kor és jellemrajz. Jakab Elek.	145
A királylátogatás emléke. Ferencz József	320
Lowe Károly emlékirataiból. Kovács János.	391
Kiss Mihály unitárius esperes politikai fogsága. a.	415

V. **Egyházi élet.**

Kiáltó szó a pusztában. Jakab Elek.	36
Nyílt levél Jakab Eleknek. Ferencz József	121
Levél Budapestről. Derzsi Károly	208
Bölöni unitárius ekkla 1886. évi számadása. F. Z.	212
Lehet-e az ekklesia-követés kötelező gyülekezeteinkben? Ürmösi Kálmán	254
Az unitárius vallásközönség zsinatfőtanácsi gyűlése. Sz.	304
A bölöni vagyon-kezelés F. Z.	417
A vallásközönség f. évi zsinatjáról s—s.	352
A dévai unitárius leány-egyház	357
Felhívás a székely-kereszturi iskola érdekében	425

VI. **Vegyes tartalmuak.**

Külföldi levelezés: I. Párisi levél. Charnaud Dezső	54 128
	197 261 339 403
II. Angolországi levél. Gordon Sándor	61 135
	204 346 411
Az általvető, (F)	279
Franklin parabolája a türelmetlenségről	352

VII, Irodalmi értesítő.

66 140 215 270 350 423.

VIII. Aranykönyv.

A Dávid-Ferencz alapítványra tett kegyes adományok 80. A Budapesten alapítandó rendes lelkészi állomásra és állandó imaházra tett kegyes adományok 144 226. Angol testvéreink által a toroczkói tűzvész alkalmából tett kegyes adományokról 224. A brassói leányekklának tett ajándékozások. A kolozsvári főiskolának tett ajándékozások. Az ádámosi ekklának. Adakozás Péterfi Sándor emlékkövére 282. 433. Özv. Pap Sándorné szentmihályfalvi özv. papné alapító levele. Petrichevich Horv th Borbára és gróf Kornis Zsigmondné, sz. báró Györfy Berta ajándéka a kolozsvári ekklának 360. Kovács Dénes alapító-levele. A székelykereszturi gymnasium 5-ik tanári székére tett adakozás 432.

IX. Különfélék.

Curiai végzés házasságügyi biráskodásunkra nézve. 70. Egyházunk részéről tett ajánlat az E. M. K. Egyesületnek. 71. Főt. Ferencz J. dr. Brassai Sámuel. 73. Prot. irodalmi társulat. 74. Ref. egyház és hittani kérdések. 75. A sárospataki lapok. Buzogány Áron. A providence-i gyermekek adománya. Pagot János ajándéka. A Dávid-Ferencz-egylet. Az Eötvös-alap közl. A szabédi új népiskola. Dobos János. 77. Egy ámális székely temetése. Tudomány és vallás 78. Mulatságos tört. 79. A Ker. Magvetőért! 141. Unitárius istenítisztelet Orosházán. 142. Rédliger Géza „Kincses Jancsi“-ja. Nagy Tamás 143. Angol testvéreink újabb szivessége 216 A br. Baldarsy-alapítvány. 217. „Ifj. Peielle István alapítvány“ 218. A képviselőválasztásokról. A magyar tud. akad. A tanügy köréből. 202. Új lelkészek. A Dávid F.-egylet. Zsinati prédikátorok. Az unitárius Főiskola 223. Kelemen Benő arczképe. 224. A zsinati főtanács. Emlékkövet Péterfi Sándornak! 272. Szép ajándék. A dersi unitárius templom freskói. 273. A bölöni egyház. 274. A visitatiók reformja. 276. A budapesti unitárius egyházközség örömapja. 276. Bük László (J. E.) 277. A Dávid F.-egylet. Bixby Jakab. Iskoláink. 278. Új egyháztanácsosok. A Dávid F.-egylet közgyűlése. 354. Várady Károly emlékoszlopa. Kinevezés. Papválasztás. 358. A Dávid F.-egyl. 359 A Prot. Közlöny 426. Dr. Brassai befolyása Erkelre 428. Channing műveiből. P. Horváth Borbára. A vallásos érzületről 429. Egy persa minister a dogmáról. 430.

Gyászhirek. 79 144 224 279. 430.

A szerkesztőség postája. 224. 431.

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXII-ik évf.

Január, Február, 1887.

1-ső füzet.

PÁL APOSTOL TANA AZ EREDENDŐ BŰNRŐL.

Pál apostol a Rómabeliekhez írott levelének VII-ik fejezetében bámulatosan írja le a rossz ellen való lelki küzdelmét, a hol a többek közt azt mondja: „hogy a midőn akaratumk van a jóra, de nincs erőnk azt véghez vinni, abban az esetben nem mi vagyunk felelősek az eredményért, hanem a bennünk lakozó bűn“. (18—20 v.) Azaz, a bűn megszűnt bűnösség lenni, és betegséggé változott. Az többé nem az akarat rosszra való iránya, hanem természetünkben levő betegség. És a míg ellentállunk a rossznak, küzdünk az ellen, ha nem menekülhetünk is meg hatalmától, szabadok vagyunk annak vétkétől. Egy lépést fennebb mentünk és az az első lépés a kétségbeeséstől a remény felé. Szolgák vagyunk, de nem saját belégyezésünkéből. Ha vétkezünk, többé nem akarva, hanem akaratlanul vétkezünk. Tehát nem mi vétkezünk, hanem valamely a szervezetünkben elrejtett rosszra való hajlam: testünk vétkezik, de nem lelkünk. — E tekintetben az orthodoxok bizonyos pontig megegyeznek Pállal, állítván, hogy a betegséghez hasonló bűn lakozik bennünk, és azt természeti romlottságnak, örökölt rossznak nevezik; de nincs bátorságuk kijelenteni, hogy miután ezt a rosszszat örököltük, nem vagyunk felelősek azért; s hogy irtózunk, gyűlöljük és felhagyunk a rosszszal, mentek vagyunk az abban való részvételtől; s hogy miután az többé nem a mi bűnünk, hanem a mi elődeinké, a multunké, nem a jelenünké, lelkünk levetkeztvén azt, felül emelkedett rajta. Pedig ez az igazi tan, a Pál tana, a józan értelem és okosság tana is. Minden érdem, erény és vétkekesség az akaratban, választásban és szándékban székel. Ha jót teszünk, de akaratlanul teszszük, abban nincs erény. Ha rosszszat teszünk, de akaratlanul és vonakodva és egész erőnkkel ellene szegülve, abban nincs bűnösség.

De jóllehet nincs bűnösség, van rossz, van nyomor. E tekintetben meg a szabadelvű keresztények különböznek Páltól, de kárukra. Minden bűnösséget és erényt az akaratba helyeznek, a mint kell is, hogy helyezzenek, de rendesen ignorálják az emberi természetben levő, múltból örökölt rossz hajlamokat. Pedig a részegeseknek

gyakran részszégre hajlandó utódaik lesznek. Az ily fajta belakó örökölt rosz, ha nem is bűnösség, de nyomoruság, szolgaság. „A ki, bűnt követ el, szolgálja a bűnnek“. A bűn, legyen az vétkesség, vagy nem, halál. Minden rosz cselekedet halál; halála az emberben levő nemesebb elemnek; halála az ő tisztaságának, becsületességének és magasra törekvésének. A rosz cselekedet minket hitványokká, szegényekké és nyomorultakká teszen. Az megfoszt emberségünköt, a bátorságtól, önbecsüléstől és reménytől s lealacsonyít.

Pál apostolnak a bűnről való nézetében eddigelé két pontot láttunk. Az első az a tény, hogy az emberiségben hajlam van a roszra és ez a hajlam oly erős, hogy gyakran megsemmisíti azok törekvését, a kik minden lehetőet megtesznek annak ellenzésére. A második tény, hogy ez a roszra való hajlam, ha csak le nem győzetik, a nemesebb természetnek azt a hanyatlását és romlását eredményezi, a mit Pál halálnak nevez.

A bűnről való nézetében Pált a modern tudományosság is támogatja. A tudomány most általánosan elfogadja az öröklés törvényét, hogy a tehetségeket és hiányokat az utódok öröklők. Azt is megmutatja, hogy az ősi büntény következménye a test romlottságában és a vér betegségében van, a mi új vétekre és bűnre vezet. De a tudomány azt is tartja, hogy az ily bűnös hajlamok oly betegségek, a melyek szükségképpen nem foglalnak magokban bűnösséget, nem érdemelnek büntetést, hanem inkább megfelelő orvosi bánásmódot. Sőt a modern tudományos vizsgálódás ezen az állásponton jóval túl is ment, gyakran oly mesze, hogy egészen szakít a bűnösség fogalmával, és minden rosz cselekedetet úgy tekint, mint betegség eredményét. Hajlandó oly nagy befolyást tulajdonítani a szervezetnek és körülményeknek, hogy az egész sajátságot ebből a két forrásból származtatja. Az emberi akaratot a minimumra vezeti le és annak minden valódi szabadságát tagadja. Szerinte a lélelfurdalás egyenlő a bánattal, és a lelkiismeretnek nincs egyéb feladata, minthogy nekünk bánatot okozzon hibáink miatt, mint valódi szerencsétlenségek miatt. Ha a lelkiismeret azt mondja, hogy „kell“ és „nem kell“, az csak annyi, hogy sejteti velünk, mi legyen hasznos vagy sérelmes. Ilyen értelmezés szerint az Isten előtti bűnösség eltűnik és a megbánás, bűnbocsánat csaknem jelentés nélküli szavak lesznek.

Ez azonban nem a mi apostolunk nézete. Pál azonkívül, hogy betegségnek tekinti a bűnt, úgy is ismeri, mint bűnösséget. És ezzel a felfogással a megbánás és bűnbocsánat fontos elemek lesznek

az erkölcsi előhaladásban. A míg Róm. VII. 7—25. betegségnek ismeri el a bűnt, a mely minket rabszolgákká teszen, addig más fontos helyeken, ugy tárgyalja, mint oly valamit, a mi büntetést érdemel. Róm. I. 18—II. 16. Pál meg akarván mutatni, hogy a görögöknek és rómaiaknak éppen úgy meg kell igazulniok, mint a zsidóknak, e végből az idézett helyen szükségesnek látja megmagyarázni, hogy nekik örökölt ismeretök van Istenről és törvényéről, és az az ismeretök is megvan, hogy annak engedelmeskedjenek, vagy ne. Teljesen megengedi, hogy sokan tényleg engedelmeskednek ennek a törvénynek, és ezért lelkiismeretök kimentí őket. Ekkép az erkölcsi rosznak egy formáját ismeri el, a mely nem betegség, hanem szándékos engedetlenség és a mely éppen azért bűnösség. Ennek következményét nem nevezi halálnak, hanem úgy tünteti fel, mint a mely isteni haragot, nem tetszést, vagy büntetést von maga után. (Róm. I. 18. 24. 26. 28.) Az isteni nem tetszés érzése akkor keletkezik, mikor a lelkiismeret felébred, a mi a harag napjának neveztetik. (Róm. II. 5.) Másik következménye ennek a szándékos engedetlenségnek az „elidegenedés“ ember és Isten között. De minthogy Pál határozottan tanítja, (Róm. V. 8.), hogy Isten szeret minket, a míg bűnösök vagyunk, és a mielőtt megigazulnánk is, és hogy ez a szeretet forrása a mi megigazulásunknak: következik, hogy Isten haragja nem jelenthet tényleges haragot az ő részéről, hanem azt az érzést a mi részünkről, hogy mi az ő nemtetszését megérdemeljük. El sem idegenedhetik Isten tőlünk tényleg, hanem inkább mi idegenedünk el tőle. Pál sohasem mondja, hogy Isten kibékült az emberrel, hanem mindig, hogy az ember békült ki az Istennel.

Pál nézeteit e szerint így összegezhetjük: két erkölcsi rosz van:

1. Ha egy erkölcsi szabad lény szándékosan nem engedelmeskedik az igaz és nem igaz törvényének, a melyről tudja, hogy az vagy positiv törvény (zsidó), vagy a lelkiismeret kijelentése (pogány). Ennek eredménye az isteni nemtetszésnek érzése, a mi okozza, hogy a bűnös elkerülje az Isten gondolatát, a mely elkerülés a bűnben való további elmerülést eredményezi. Gyógyszere a bűnbocsánat (megigazulás) valódiságában való hit, a mely hálás szeretetet szül, és ekkép új indokot szolgáltat a jótevésére.

2. A bűnt ugy is lehet tekinteni, mint megromlott szokást, mely a multban folytatott rosz magaviseletből, örökölt roszból és a körülmények kényszer-nyomásából keletkezett. Következése a bűnben való halál, szolgaság, vagy erkölcsi tehetetlenség a jóttevésre, még akkor is, midőn éppen a jót akarjuk tenni. Gyógyszere megváltás, a mely Jézus által

az isteni segítségben való abból a hitből ered, a mely új reményt és bátorságot szül.

3. Az első fajtájú erkölcsi rossz bűnösség, a második romlottság. A mennyire bűnösség, nem romlottság; s a mennyire romlottság, nem bűnösség. De a szándékos engedetlenség végül romlottságot szül és a romlottság növekszik az engedetlenségi hajlam következtében.

4. Az erkölcsi törvény nem tudja gyógyítani ezt a rosszat, mert az csak követeli a jó tevést, de nem ad erőt arra a rossz kívánság ellenében. (Róm. VIII. 3.) A rossz e mindkét alakjának gyógyszerere a Krisztusban megjelent új isteni szeretetben található.

A kálvinisták mindig azt állították, hogy az ők lényeges dogmáik: az eredendő bűn, helyettes elégtétel és kiválasztás, világosan taníthatnak Pál által.

Freeman Clarke azt állítja, hogy a Pál leveleinek sok évi gondos tanulmányozása után arról győződött meg, hogy Pál nem volt kálvinista és sohasem tanította az ugynevezett Kálvin-féle dogmákat. Lássuk most ezek közül a dogmák közül az elsőt.

A Kálvint követők alapdogmája: az ember esete, a melyről maga Kálvin a következőket tanítja az ő Institutióiban: „Ádám bűne az isteni harag rettenetes lángját felgyújtotta az összes emberi nem ellen. Fogyatkozásaival utódait megrontotta, a mely fogyatkozás égen és földön a természet összes rendjét felforgatta. Ádám az emberiség gyökere, következőleg az ő elromlása által az egész emberi nem megromlott. E megromlásnál fogva mi kárhoztak vagyunk Isten szemei előtt. A csecsemők magokban hozzák a kárhozatot a világra, mert egész lényök a bűn fészke!”

Az a kérdés, tanította-e Pál e tant?

Két hely van Pál apostol leveleiben, a hol Ádám az emberi bűnnel és megváltással összeköttetésben hozatik fel, egyik Róm. V., másik I. Korinth. XV. A hely a Rómabeliekhez írott levélben ez: Mikképpen egy ember által jött e világra a bűn, és a bűn által a halál, és aképpen minden emberekre a halál elhatott, mert mindnyájan vétkeztek (azután egy hosszú közbevetés), azonképpen egynek engedelmissége által megigazulás és élet következett be sokakra. Hogy megértsük ez okoskodást, meg kell tudnunk, mi körül forog, mi a tárgya, czélja és mi az alkalom.

Pál czélja itt nem az, hogy Ádámról tanítson valamit, hanem hogy Krisztusról. Egy tényt említ fel, a melyet Ádámra vonatkozó-

lag mindenki tud, és a melylyel Krisztusra vonatkozólag valamit bizonyít, illusztrál.

A mit a római zsidó keresztények Pál tanításában elleneztek, az hihetőleg a volt, hogy ő az emberi idvezülést, egy ember által eszközölteti, nem pedig az összes zsidó nép által. A zsidó nép arra volt rendelve, hogy az igaz vallást az emberiségnek közvetítse. A világ az által az élet által kell hogy megváltassék, a mely az összes zsidó nemzet által hagyományként hagyatott, nem pedig egy ember élete által. Ily nagy áldás, azt mondák ők, miként jöhetne egy ember által? Pál feleletének és érvelésének lényege a zsidók ellenvetésére a következő: Ha egy ember hozta a bűnt a világba, miért ne hozhatná a jószágot, üdvöt is egy ember? Ha a rossz befolyás az első vétkezőtől eredve, terjedett el és hatolt be az egész fajba, a jó befolyás miért ne indulhatna ki egy tiszta lélektől és megnövekedve miért ne terjedhetne el az egész fajban? Az első ember, a ki vétkezett, példát adott a rosszra, megmérgezte faja vérével, mindnyájunkat lefelé vonz és hajlandóbbakká tett, hogy engedjünk a kísértésnek. Minden egyes ember, a ki rosszat teszen, rossz befolyást gyakorol az összes jövő nemzedékekre. S minden egyes ember, a ki jót cselekszik, megkönnyíti minden más embernek a jócselekvést. Ha a halál egy ember által jó a világra, miért ne jöhetne az élet is egy által, miután egy által ez is eszközölhető? A szellemi halálnak, meg kell engedni, egy ember bűnében van a kezdete. Miért ne lehetne a szellemi életnek is kezdete egy ember tökéletes erejében? Ez a valódi értelme annak a helynek, a mely alapjául tétetett ama különös tannak, hogy Ádám bűne beszámíttatik az ő utódainak. Pál szándéka nem az volt, hogy Ádám bűnéről és annak következményéről tanítson, csak felemlíti őt, a végből, hogy bebizonyítsa, miszerint Krisztus a szellemi élet új rendjének kezdete lehet. Mindenki tudja, hogy a bűn az első emberrel lépett a világba, a ki vétkezett; és mindenki tudja, hogy bizonyos hanyatlás, rossz szokás, mint természetes folyamat, követte a bűnt. Az ember erkölcsileg és szellemileg megkezdett halni, mihelyt vétkezni kezdett. De azt nem mondja Pál, hogy az emberek azért kezdtek meghalni, mivel Ádám vétkezett; ő azt mondja: a halál azért következett be mindenkire, mert mindenki vétkezett. Az emberek megkezdettek halni, mivel ők magok vétkeztek. Midőn Ádám vétkezett, az emberi nem lefelé kezdett hanyatlani, midőn pedig Jézus szent életet élt, az emberiség felfelé kezdett emelkedni. Egy ember bűnének a befolyása kiterjedt az összes emberiségre, egy ember jó-

ságának hatása, miért ne terjedne ki az összes emberiségre? Ez a Pál okoskodása, de ez nem kalvinizmus. Kálvin azt mondja: „Ádám bűne felgyújtotta az isteni harag lángját az egész emberi nem ellen.“ Pál semmi effélét nem mond. Kálvin azt mondja, hogy az egész emberi nem megromlott és a természet rendje felforgatott az első ember bűnössége által. Pál egyszerűleg azt mondja, hogy a bűn és szellemi halál az első emberrel lépett a világba. Kálvin azt tanítja, hogy Ádám bűne betudódik utódainak; mi kárhoz-tatunk és helyesen büntettünk Istentől a romlott természet miatt, a melyet Ádámtól örököltünk. Pál nem mondja ezt, mint mindjárt látni fogjuk, ő éppen az ellenkezőt tanítja. Pál következtetése egyszerű, a miként egy ember engedetlensége által sokan bűnre vezetettek, úgy egynek engedelmsége által sokan megigazulásra fognak vezetettetni.

A másik helyen (I. Korinth. XV.) Pál így szól: „A miként Ádám-ban mindenk meghalnak, úgy Krisztusban mindenk megelevenülnek.“ Ő nem mondja, „hogy mindenk vétkeznek Ádám-ban,“ vagy „hogy mindenk bűnösök lettek az Ádám bűne által“, vagy „hogy Ádám bűne miatt mindenk megromlott természetet hoznak a világba“, a mely kiteszi őket az Isten haragjának.“ Ezek Kálvin-féle állítások, de nem a Páléi. Pál azt mondja, hogy mindenk meghalnak Ádám-ban, és mindenk megelevenülnek Krisztusban. Ez alatt ő azt érti, hogy mint a közös emberiségnek részei, halandók vagyunk; de mint keresztények részesei vagyunk Krisztus életének és a halhatatlanságnak magva van bennünk. Meghalunk mint emberek, élünk mint keresztények. A halál, a mely Ádámmal kezdődött, az egész fajban elterjedt; az új élet is, a mely Krisztussal kezdődött az egész fajban el fog terjedni.

Ekkép Pál megfelel a zsidók ellenvetésére, a kik azt mondták, hogy a zsidó nemzet és nem egyes zsidó rendeltetett az emberi nem megváltására. Miként lehet egy embernek elég erkölcsi ereje, hogy az emberiségre nézve az üdv közvetítője legyen? Pál így felel: „Miután a halál, az erkölcsi halál, egy ember engedetlensége által lépett a világba és terjedett el a fajban, miért ne léphetne az élet, az erkölcsi élet is egyes ember által és terjedhetne el a faj között?

Mindazonáltal ne kövessük el azt a hibát, hogy az individualismusról való modern merev tanunkat Pálnak tulajdonítsuk. Ő minden egyes lélek személyes szabadságát és személyes felelősségét elismerte és tanította, a mint minden józan eszű embernek el kell

ismerni azt; védte ekkép a sérthetetlen magán lelkiismeretet és a felelősség szent törvényét, de egyéniség tanítását nem vitte tulságba. A miként a fán minden egyes bimbónak saját élete van és mégis részt vesz a fa életében, úgy meg van minden egyes lélek személyes felelősségének szentélye, a melybe senki más nem hatolhat bé. Minden embernek hordoznia kell terhét, tennie kötelességét és egyedül kell menni az ítéletre. De egy más terhét is hordoznunk kell. Az erkölcsi jó és rossz fajok és községek által ápoltatik; mindnyájunknak van egy közös, mint egyéni életünk. Egy ember sem él önmagának, sem nem hal önmagának. Sok tag vagyunk, mégis egy test. A faj élete bennünk folytatódik; elődeink vonásai ismétlődnek bennünk; környezetünk befolyásol; ugyanazzal az értelmi és erkölcsi eledellel tápláltatunk, mint a kik közt élünk. Hajlamokat öröklünk a jóra, vagy rosszra, vagy mindkettőre elődeinktől; de azokért nem vagyunk felelősek; csak azért vagyunk felelősek, a mit magunk teszünk. Környezetünktől multhatatlanul befolyást nyerünk, csakhogy ez a befolyás nem ellenállhatatlan, nem teljes. Általános, de nem egész. A Kálvin-féle tanban a bűn örökléséről az igazság az, hogy az erkölcsi rossz ragályos, tenyészik, s olyan mint a méreg, a mely a vérbe megy. Ellenben az hamis a Kálvin-féle tanban, hogy a rossz befolyást teljesnek, s ellenállhatatlannak nevezi; az nem teljes, mert minden emberben van jó, éppen úgy mint rossz; nem ellenállhatatlan, mert mindnyájunknak van eszünk, lelkiismeretünk és szabadságunk, a melyekkel ellenállhatunk annak. Azonfelül a jó befolyások is ragadósak, azokat is lehet örökölni. A leghamisabb a Kálvin-féle tanban az, hogy Isten minket bűnösöknek tart és reánk haragszik a miatt a rossz miatt, a melyet minden hozzájárulásunk nélkül örököltünk.

Egy hely van Pál apostolnak az Efezusbeliekhez írott levelében, a mely első látásra úgy tetszik, még Kálvin-féle nézetet tanít. Itt ő azt mondja a zsidóknak (II. 3.) „hogy ők természet szerint éppen úgy a harag gyermekei voltak, mint mások“; azaz éppen úgy, mint a pogányok. De bármit jelentsen ez a mondás, azt nem jelentheti, hogy nekik természetöknél fogva nem volt erejük jól tenni, mert egy más helyen azt mondja: „a pogányok, a kiknek nincs törvényök, természetöknél fogva a törvényben foglalt dolgokat cselekszik.“ Hozzá teszi, hogy ők ekkép megmutatják, miszerint „más törvényök van, a mely a szívökbe íratott.“

Ádamban mindnyájan meghalunk, Krisztusban mindnyájan meg-elevenülünk. Minden befolyás, a mely arra irányul, hogy a test a

lélek fölé kerekedjék, a világot lefelé viszi; de minden befolyás, a mely a szellemet a test felett urrá teszi, felfelé viszen. A befolyások közepett az ember lelke a középső helyet foglalja el és fel van ruházva szabadsággal, hogy az ellentétes befolyások közt válasszon. A befolyás reánk alulról és felülről jó; rajtunk áll, hogy válasszunk a jót és huzódjunk vissza a rosztól. Az Isten szolgálói lehetünk, ha engedelmeskedünk annak, a mi legmagasabb; a rosz szolgálói, ha követjük a mi legaljasabb. A halál és élet magva bennünk van. Mindnyájan meghalunk Ádámban, de megelevenülünk Krisztusban.

Az eredendő bűn Pál szerint a roszra való haj'am, a mely minden emberben meg van. Kisebb a szükségességnél, mert ellene lehet állani; több mint lehetőség, mert állandó a tagok törvénye. Az a szervezetben levő roszra való hajlandóság, a mely az összes mult roszak örökségének törvénye. Nem bűnösség, hanem rosz; nem hiba, hanem szerencsétlenség. De Isten egy erősebb lökést adott az emberiségnek ellenkező irányban Krisztus és minden jó emberek élete által, a mely szintén behat a szervezetbe és az örökösödés hasonló törvénye szerint működik. Jót és rosztat egyformán öröklünk a multból. Elődeink ezreitől ömlik az élet árja belénk. Minden emberben a lélek a középben áll, hogy e befolyásoknak engedjen, vagy azoknak ellent álljon, vagy tetszése szerint válasszon köztük. Minden érnünk és vétünk abból áll, a mit ellentétes irányok közül választunk. Nem a mi vétünk, hogy a rosz hozzánk jó; nem a mi érdemünk, hogy Krisztus és a keresztény befolyás utólér minket. A mig az ember ellenáll a rosznak, nem felelős azért; midőn enged annak, bűnös lesz. Arról is meg lehet győződve, hogy van egy erősebb befolyás is, a mely megmentheti őt, ha tud abban bizni; s hogy a hol a bűn bővelkedik, a kegyelem még inkább.

Az eredendő bűn ekkép, a mint Pál tanítja, a vétekre való hajlam, de nem szükségessége a vétkezésnek. Az a test tulajdona, de nem a léleké, még kevésbé a szellemé. De a hajlandóság oly erős, hogy folytonos ellentállást kíván. A mi erőnk annak ellenzésére nem elégséges, ez ellen más erőre is van szükségünk. Ez a más erő Jézustól származik. A miként a roszra való hajlam, a mely az első emberrel keletkezett, a lelket lefelé húzza, ugy a jóra való hajlam, mely Krisztustól származik, a lelket felfelé emeli.

Pál tana az eredendő bűnt és roszzat illetőleg a Kálvinétól a következő lényeges pontokban különbözik:

1. Kálvin azt állítja, hogy az örökölt rosz, a mely a mi ter-

mészetünkben találhatik, — bűnösség. Pál határozottan tagadja ezt. A bűnös magaviselet, a mennyire örökölt romlottságból ered, Pál szerint nem általunk folytattatik, hanem a bennünk lakozó bűn által.

2. Kálvin azt tanítja, hogy a természet eme romlottsága teljes. Pál azt tanítja, hogy minden emberben van erő a jóra, éppen úgy mint a rosszra; és még azok is, a kik törvény nélkül vannak, természetöknél fogva tehetik azokat a dolgokat, a miket a törvény parancsol.

3. A kalvinizmus kijelenti, hogy mi vétkezünk Ádámban. Ez az állítás nem találhatik Pálnál. Nem vétkezünk Ádámban (vagy mint emberek); de mint emberek Ádámától származván, osztozunk a romlottság és hanyatlás közös örökségében.

4. A kálvinizmus azt tanítja, hogy az ember tehetetlen a jóra. Tagadja az emberben levő azt a szabadságot, hogy megtérés előtt választást és jót tehessen. Ezt ismét sehol sem tanítja Pál. Midőn azt állítja, hogy a pogányok a törvényen és evangéliumon kívül, természetöknél fogva azokat a dolgokat teszik, a melyek a törvényben foglaltatnak, és „önmagoknak törvényök“, erkölcsi szabadságot tételezett fel a meg nem térten. Ugyanezt a tant világosan tanítja Jézus az ítélet napról való tanításában, a hol a pogányok, a kik jót cselekednek, meglepetve úgy találják, hogy ők öntudatlanul Krisztust szolgálták.

Ekkép látjuk Pál mondásának igazságát, „mi remény által mentetünk meg“, és hogy az ő egész rendszere e gondolattal öszsze van kötve. A remény, a mely hallhatatlan étellel van tele, bátorságot ad nekünk és előre segít. A remény nagy adománya főleg Krisztus által jött a világra. Ő arra tanította az emberiséget, hogy lássa a végtelen szeretetet, a mely minden embert körülveszen, minden eseményt vezérel, minden szívet ihlet, és minden dolgot végtelen és tökéletes jóság felé vezérel. Az Isten szeretetének tudata minden vétekre való kívánságot kiül a mi sziveinkből és jóságra való szeretetet teremt; az lehetetlenné teszi, hogy kívánjuk a bűnt. E reménnyel lelkünkben, a rosszal szembe nézhetünk és azt legyőzhetjük. A rossz valódi, bennünk és körülöttünk van, de nem legfőbb. A jó magasabb és erősebb. Isten megengedi, hogy a bűn a világba lépjen, mivel az ő megbocsátó szereteténél fogva a hálás szeretetnek nagyobb öszsze virágozik ki az emberi szívből. A bűn szolgáltatta az alkalmat ama csodálatos kegyelem nyilvánítására, a mely minden embert megmenthet. Azonfelül a jó, mely reánk

Krisztustól árad, sokkal inkább felülmulja az Ádám-tól jövő rosszat. A hol a bűn bővelkedik, a kegyelem még inkább bővelkedik. A rossz, hit által magasabb jóvá változik által. Minél rosszabbak vagyunk, annál inkább érezzük Isten és Krisztus jóságát a mi megváltásunkban.

VARGA DÉNES.

ADALÉKOK KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ÉLETÉHEZ. *

„Omnia deficiant, virtus tamen omnia vincit :
Per quodvis praeceps ardua vadit iter.“

O v i d i u s.

A családi életnek egyik legjellemzőbb vonása a családtagoknak egymás iránt viseltető érdeklődésökből áll, melynél fogva bármily távolra is vetődnek egymástól, minden alkalmat megragadnak, hogy egyik a másikról hirt halljon. Áldozatok árán is felkeresik egymást, legalább az élet legnevezetesebb eseményeinek alkalmából, a mikor az öröm, ha többen osztoznak benne, gyarapodik s könnyebbül a megosztott fájdalom; ohajtják, reménylik a viszontlátást. Bach Sebestyén családja, melyben a zenetehetség több nemzetségen át drága hagyatékként szállott apáról fiúra, Németország különböző tartományokban terjedt ki. E családnál szokás volt, hogy tagjai az év bizonyos napján öszszegyülekezzenek s megújítsák közös őseik emlékét s ezekével együtt régi hazájokét, honnan Thuringiába szakadtak. A kiterjedt Bach család eredeti hazája Magyarország volt. A magyar fajnak egyik nemzeti, sajátos jegye épp ez a családi vonás, s innen van, hogy az öszszetartozás érzete mélyen áthatja; a közös eredet, az eredeti haza nála nem elvont fogalom, — az érdek ezek iránt történelme különböző korszakaiban szüntelenül nyilvánult. A Persisbe költözött magyarok nyugati testvéreikhez követeket s izeneteket küldöztek s viszont azok részéről állapotuk felől tudósításokat kaptak s hozzájuk érkező követjeiket fogadták. IV. Béla uralkodása alatt Otto nevezetű szerzetes az ősi haza felkeresésére indult, de elérésében hiába fáradozott. Utánna Julian indult utnak három szerzetes társával, ezek közül csakis az egy Julian tért haza. Ő csakugyan reá talált a magyarokra az Etil folyam mentében, és miután mint magyart fölismerték és megértették, nagy volt az öröm, körülvezették a házakban és falvakban és tudakozódtak keresztény rokonaikról és azok királyáról. Bármit is beszélt nekik Julian a hit-

* L. „Égy fejezet a keleti tanulmányok történetéből Magyarországon“ cz. cikkemet. Megjelent a „Keresztény Magvető“ XVIII. évf. 6-ik füzetében.

ről és egyéb dolgokról, azt mind örömezt hallgatták, mert nyelvök teljesen magyar volt és így egymást jól értették.¹⁾ Mátyás királyunk ez ősi hazából szándékozott kitelepíteni a viszszaamaradt rokonokat, mint a hogy ezt Bonfinius történelme első Decas-ának második könyvéből tudjuk. Thuróczy még azt is tudja, hogy az a veronai ember, kiről Bonfinius az idéztem helyen azt mondja, hogy a Dón eredetéig jutván (a Volga helyett a Dón neve fordul elő), ott magyarokra találta, haza jövén s tapasztalását II. Pius pápával közölvén, Sz.-Ferencz szerzetbeli s magyarul tudó papokkal oda akart menni, de a moszkvai fejedelem nem ereszté őket oda s vissza kellett térniök.²⁾ Ez ősi haza Jugra- vagy Ugra-ország, mely az újabb nyomozások szerint magában foglalta a mai tobolski és permi kormányzóságok nagy részét. Bethlen Gábor, mint Mircse János feljegyzéseiből tudom, szintén küldött ki egy az ősi haza felfedezésére vállalkozó ifjut, ki ázsiai utjáról megtérve Konstantinápolyban meghalt s úti naplója is elveszett.

Eme régi utazóink sorát folytatják azok, kik a jelen százszentendőben a régiekhez hasonló érzéssel keblökben, de hasonlithatlanúl több előismerettel indultak utnak kelet felé. Ezek egyike volt Körösi Csoma Sándor.

Csoma Sándor 1820. vége felé Teheránban volt, hova azon év october 14-ik napján érkezett. Itt a két Willock testvér, Henry és George kivételével európai embert nem talált. Kovács József nagyenyedi matematikai és természettudományi tanárhoz irt levelét Willock kezében hagyta, hogy rendeltetése helyére juttassa. Egy másik levelét az enyedi collegium patronusaihoz irta, melyből báró Eötvös József Csoma Sándor felett mondott remek emlékbeszédében néhány oly mondatot közölt, melyek kifejtik keleti utjának czélját. E levelét, melyet dec. 21-ikéről keltez, Enyeden 1821-ben martius 18-án vették.

Szövege így hangzik:

¹⁾ Szabó Károly „Magyarország történetének forrásai“ (Pest, 1860).

²⁾ “Tandemque rediens (homo Verona ortus) cum plerisque sacrae palatinae professoribus, viris religiosus de ordine sancti Francisci, qui linguam illorum nouissent, illac proficisci et sanctum Christi Evangelium — — — praedicare voluisset: sed dominus de Mosqua — — — ipsos illac transire prohibuisset.” cap. IX. L. Hunfalvy Pál „Magyarország Ethnographiája“ (Budapest, 1876), a 287-ik lapon.

Nagy érdemű Hazafiak!

Minckutánna Hazánk Fő Oskolájában N.-Enyeden tanulásonkat egészen bevégeztem volna, tapasztalás és szélesebb ismeret szerzése végett, más nemes ifjak példája szerint ez előtt edgy néhány esztendővel, én is Németországra kimentem vala; holott is a' Göttingai Univerzitasban két esztendőnél tovább mulatván, tehetségem szerint igyekeztem magamat tökéletesíteni. Minthogy pedig mindenkor igen kedves foglalatosságom volt az idegen Nyelvek ismerete, a Nemzetek történeteinek idő, hely és körülállások szerint való vizsgálása, ott is edgy bizonyos célú vévén magam elébe, különösen ezekben gyakoroltam magamat.

A gyönyörűség, melyet ezen foglalatosságomban éreztem, a régiségnek sok titkait felfedezhetvén leírhatatlan. Annyival kedvesebb volt előttem az ismeret, melyre e' szerint jutottam, mivel tökéletes meggyőződést szerztem magamnak a' felől: hogy ha Isten életben megtart(,) azt, a mit nemzeti Nyelvünk 's Literaturánk Pártfogói és Barátai régen óhajtanak, Hazánk némely Tudóssai pedig több ízben megmutatni próbáltak, rövid idő alatt ki vihetem, megbizonyíthatom — azaz: látván mennyire különbözzék, (igy) Nemzetünk mind Nyelvére, mind karakterére, mind öltözetére nézve minden más Európai Nemzetektől; mitsoda nagy bizonytalanság uralkodjék az egész tudos Világban Nemzetünk eredeti lakhelye, el származása, régibb történetei, Nyelvünk más Nemzetek Nyelvével való Atyafisága felett; továbbá: mitsoda hejtelen vélekedései legyenek a' külső iroknak, a' kik sem Nemzeti Nyelvünk természetével, sem a Nemzet karakterével, és szokásaival eléggé ismeretesek nem lévén, csupán a' nevek hasonlatosságából itélvén akarták megmutatni Nemzetünk elszármazását, és régibb történeteit; utoljára: látván mennyire el-téveljedtek legyen némely tudos Hazánk Fiai, (jóllehet a Nyelv atyafiságát helyesen állítják), a külső irok tekintete után indulván, Nemzetünk eredete megítélésében, én hogy mint tulajdon vágyódásomnak eleget tegyek, mint pedig Nemzetemhez való szeretetemet és háladatosságomat megmutassam, számban nem vévén a fáradtságot, nyughatatlanságot, távolságot, és megtörténhető veszedelmet, azon fáklyánál fogva, melyet Németországban gyújtottam volt meg, el-indultam Nemzetem eredete felkeresésére — az ég meg-áldotta lépéseimet — több rendbeli sor hegyeket, nagy vizeket, tengereket és miveletlen Nemzeteket, egészségemnek legkisebb változása

nélkül, sohol semmi veszedelmet nem szenvedvén már meghaladtam, és a történetek ezen nagy Hazájában annyira bejöttem(.) hogy már több, mint két holdnapja Persiának residentialis várossában Teheránban mulatok — s nagy reménységgem nagyon, hogy ha valami szerencsétlenség nem ér, bárha szintén éppen más uton indultam legyen is meg, mint a meljet a közvélekedés jóvalhatott volna, rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem³⁾

Egy ilyen ut — edgy ilyen czél ki vitele sok költséget kíván! én e' nélkült (igy) szűkölködöm! tulajdon költségemből, bár mely takarékosan éltem is vele, már rég ki fogytam; a' hamar czélra jutáshoz való buzgo indulat meszsze ragadott(.) — Már a' keresztyén Fránk nevezet (is) gyűlölséges — nintsenek Európaiak, nints kitől segedelmet várni — (talán). el-indulásom előtt nem bátorkodtam megkeresni segedelmért az érdemes Pátronus urakat, tartván attól, hogy hejben nem hagyván ily formán egyedül való utazásomat, segedelmet nem nyerhetek, ime én meg-mutattam, hogy az az Utozás (igy) lehetséges csak költség legyen, — (talán.) A Karavánok minden felé gyakran mennek és a mint (? a' mint) már az ezekkel való utozást esmérem, akár merre bátran el merek indulni, (;) ha költségem illendő lett volna, és a' lett volna a' czéлом, eddig egész Ásián végig mehettem volna. — Meljre nézve instálom alázatosan az érdemes Pátronus Urakat, méltóztassanak ezen czéloznak kivitelére illendő segedelemmel lenni; én bizodalmasan ígérem, hogy ezen el-kezdet páljában éppen azon buzgósággal(.) melljel Hazámból ki-indultam, tovább futni meg nem szünöm; és ha valami szerencsétlenség nem tanál, a' pénznek vétele után esztendőre oda haza lészek, és mind a z o k n a k, v a l a k i k n e m-

³⁾ Báró Eötvös József a levélnek ritkított betűkkel jeleztem helyét emlékbeszédében némi változattal közli. Az általa használt másolatban az idézett szöveg így hangzik: „Én hogy mind tulajdon vágyódásornak eleget tegyek, mind pedig nemzetemhez való háladatosságomat s szeretetemet megmutassam, számba nem vévén a fáradságot, távolságot s megtörténhető veszedelmet, azon fákljánál fogva, melyet Németországban gyújtottam meg — elindultam, nemzetem eredete fölkeresésére; az ég megáldá lépéseimet (itt néhány mondat hiányzik Eötvösnél (s ha valami nagy szerencsétlenség nem ér, (itt ismét egy mondat hiányzik) rövid idő alatt megbizonyíthatom, hogy nem helytelen fundamentumon épült az én meggyőződésem!!“ A különbség még nagyobb, ha az orthographiai eltéréseket is számba vesszük.

zetünket becsülik, a' leg szélesebb kiterjedésben
örvendetes relátiót fogok tenni.⁴⁾

Magamat nemes pártfogásokban, szeretetekben bizodalmosan
ajánlván maradtam változhatatlan tisztelettel

Az Érdemes Pátronus Uraknak

Teheran, 21-a Decembr. 1820.

alázatos szolgáljuk

Körösi Sándor.

(Az általam e helyen közzétett másolat alján e megjegyzés olvasható:

Érkezett N.-Enyedre Konstantzinápolyból Postán Martius 18-án
1821-ben.

Kovács József mathematicai és természettudományi tanár a közölt levél egyik másolatát megküldötte főkormányászéki tanácsos, Katona Zsigmondnak⁵⁾ s ennek kíséretében következő levelet intézett hozzá, mely az eredeti után itt közöltetik először:

Méltóságos Consiliarius Ur!

bizodalmas Pártfogó Uram!

Az adcludált Copiával, mint ujsággal rész szerint kedveskedni, rész szerint pedig és főképen a felforgó dologban tanácsadást, utasítást és segedelmet instálni bátorkodom. Már valamennyire ismeretes hazánkfia Körösi Sándor itt Enyeden passust vévén, azzal 1819-ben Decemberben bement Bukarestbe és azután a mint hozzám Teheránból küldött levelében írja,⁶⁾ onnét december végén kiindulván, 1820-ban 3-a Januarii ment Rustsukba, 11-a Sophiába, 25-a Philipopolba, 5-a Februarii a Maritza viz befolyásánál Enosba, itt hajóra ülven, 10-a Chiosba, ezután Rhodusba, Cyprusba, Martiusban Sidonba, Tripolisba, Laodiczeába, 12-a Aprilis Aleppóba, itt megállapodván, szinte egy hónapig, megtanult törökül irni és valamit beszélni; innét 20-a Maii kiindulván, 21 juli érkezett Bagdádba, in-

⁴⁾ Eötvös e nagyfontosságú levélből a fenn említett szövegen kívül még az ide jegyzett végmondatot is közli, mely az általam használt másolattól inkább csak a helyesírásra nézt tér el. Emlébeszédében az általam ritkított betűkkel megjelölt mondat így hangzik; „mindazoknak, valakik nemzetünket becsülik, a legszélesb kiterjedésben örvendetes relatiót tenni reményl.”

⁵⁾ Berkeszi Katona Zsigmond sz. 1767. mart. 10-dikén. „Fiatalságában — írja Kővári László — külföldi akadémiákra jár. Jegyzőségen kezdé hivatali pályáját. 1803-ban Belsőszolnok főbirája, 1809-ben Kővár. főkapitánya lett; 1812-ben egyszersmind Belsőszolnok administratora. 1816-ban főkormányászéki tanácsos lett, s ugy hala el 1833. nov. 18-án“. Anna nevű leánya gróf Toldalagi Ferenczhez ment nőül.

⁶⁾ Erről a levélről már volt szó.

nét 4-a 7-bris indulván Kermánján, Hamadánon keresztül 14-a 8-bris érkezett Persiában Teheránba, az honnét írta az adcludált magyar pátriotákhoz intézett instántziáját.

Teheránban kifogyván költségéből, az ott lévő Anglus Residens, Sir Henry Willoch (Willock) fogadta be szállására. A levél Constantinápolyig vagy kereskedők által, vagy Anglus depechekkel jöhetett, de a mi nem iratott meg, onnét pedig Enyedig Postán érkezett.

Temérdek és nevezetes a cél, melyet Körösi maga eleibe felvett, de másfelől igen merész maga elszánással tselekedte, és talám a Magyar pátrioták által lejendő 's eshető tzelja felsegítésében többet bizott, mint a mennyit fog nyerni. Akármint fogjon a dolog történni, már most más idegen nemzetek előtt is sértegető szurós megjegyzésekre adna alkalmas-ságot, ha Körösi maga hazafiai által magára hagyatva, éppen nem segítették; melyet is idővel a fenn említett Anglus Residens által mind Angliában mind Göttingában a kritikusi írók megtudnának.

Reméllem itt helyben és a vidéken is gyűjthetünk valamit, de azon kívül hol? mi módon? mi úton? és kik által lehetne s kellen-e a már tudva lévő tzelra egybegyűjteni? ez a miben istálom Nagyságnak tanácsadását, utasítását és lehető közbenjárását.

A pénzt kereskedők által talán Szebenből is, de Brassóból bizonyosan, elküldhetni Constantinápolyig az ott levő Anglus követ-hez és onnét Teheránban kézbe fog szolgáltatni.

A fen már megírt dologról irtam mai napon Mlgs Consiliarius Kenderesi Mihály⁷⁾ urnak is, és szerettem volna tudósítani 's megkeresni Mlgs Gróf és Főispány Rhédei Ádám ur eő Ngát is(,) de a tisztelt Gróf ur, hogy most Kolozsvárt legyen-é? nem tudván bizonyost, méltóztassék Nagyságnak a tisztelt Gróf ural⁸⁾ közleni.

Melyek után Grátziájába bizodalmosan ajánlott tökéletes tisztelettel vagyok Méltóságos Consiliarius úr Nagyságnak

N.-Enyeden Mártius 21-én 1821-ben alázatos szolgálja
Kováts József.⁹⁾

⁷⁾ Szül. 1758. nov. 17-dikén. „A szépművészet iránti hajlama — írja Kővári László — a kolozsvári színház felállítása egyik buzgó akarójává tevő. Mint író néhány értekezést közle, melyek szépművészet s hazai történet körül forognak. Meghalt 1824. apr. 26-án.“ A régészettel is foglalkozott, l. „A Kozón és Lysimach aranyokról“ cz. könyvét (Kolosv. 1812.)

⁸⁾ Gróf Rhédei Ádám utóbb Erdély kincstárnoka lett, † 1849-ben.

⁹⁾ Az általam közölt utóbbi levél eredetije, melyet Soós Antal tanár másolt le számomra, valamint az elébbi levél másolata a gróf Toldalagi levéltárban őriztetnek, hova minden valószínűség szerint Katona Zsigmond hagyatékából kerültek, kinek Anna nevű leánya gróf Toldalagi Ferenczhez ment férjhez

Körösi Csoma Sándor 1825. január 28-án Kennedy századoshoz Szabathuba intézett terjedelmes levelében a többi közt ezeket írja: „Ha a calcuttai Asiatic Society feladatául tűzné ki magának ezen „terra incognita“ („Azsiában még mindig létezik egy nagy terra incognita a keleti irodalom szempontjából) földterítését: miután a múlt négy éven keresztül, melyet ázsiai utazásaimban tölték, mindennapi szükségem fedezését úgy is egyedül a brit nagylelkűségnek köszönhetem: szerencsésnek érezném magamat, ha a nevezett Societyt akként szolgálhatnám, hogy kutatásaim első eredményét neki terjeszteném be.“¹⁰⁾

GR. KUUN GÉZA.

¹⁰⁾ L. dr. Duka Tivadar „Körösi Csoma Sándor dolgozatai“ című könyvét (Budapest, 1885.) a 29—30. II.

A NÉPISKOLAI VALLÁSTANÍTÁS JELEN ÁLLÁSA ÉS CZÉLSZERŰ REFORMJA.¹⁾

Jézus volt a nép legkitünőbb vallástanítója. Ő nemcsak a legtisztább hitet és erkölcsiséget hirdette, hanem közlésök leghelyesebb módját is tökéletesen eltalálta. Nem állított fel tanállitmányokat, (dogmákat), nem bocsátkozott tudós fejtegetésekbe és bizonyítgatásokba, hanem szólott egyszerűen a nép felfogásához mértén és szív szerint, hogy magát megértesse, s megfelelő érzelmeket keltsen, hogy a szemlélt és ismert dolgokról istentudatra s tapasztalati tények által nemes érzelmekre, szeretetre és erkölcsiségre vezéreljen. Mily fel-ségesek, gyönyörűek és közetlenül hatók beszédei, beszélgetései, példázatai, közmondásai! Soha sem tévesztik el az érzelemre és az értelemre hatásukat. A gyengébbeknek édes tejet, az erősebbeknek keményebb eledelt nyújt; s hogy semmiben sem hagyja homályban tanítványait, sőt alkalma legyen a dolgok mélyére vezetni, gyakran intézi hozzájuk e kérdést: Értitek-e mindezeket? Majd szemléltetés által vezet a legfelségesebb igazságra: „Tekintsetek az égi mararakra: mert azok nem vetnek, sem aratnak, sem a csürbe nem takarnak, mindazáltal mennyei atyátok eltartja azokat. Vegyétek eszetekbe a mezei liliomokat, mi módon nevednek; ha az Isten a mezőnek fűvét így ruházza, nemde nem sokkal inkább-e titeket (Máté VI. 26—30)?“ Jézus, valamint önmaga, a hagyomány mellett a külvilág és saját henseje szemlélete által jutott el Isten ismeretére s más vallási igazságokra, ugy tanítványait is ezen az uton vezérelte azokra. Legfőbb szemléleti tárgyul önmagát, egész életét állítja eléjük, mondván: „A mint én cselekedtem, ti is úgy cselekedjétek. Gondjába vette a kis gyermekeket, mint a kik legalkalmasabbak a vallásosság elfogadására: „Engedjétek, hogy jöjjenek hozzám a kis gyermekek, mert ilyeneké a mennyeknek országa. (Márk. X. 14.)“ S végül tanítványait is azért küldé ki, hogy „tanítsanak minden népeket (Máté XXVIII. 19.)“

Jézus apostolai híven követték a mester példáját, és utasításait. Midőn a ker. vallást terjesztették a zsidók és pogányok között, ezt rendesen tanítással kapcsolták össze s az ismertről haladtak az ismeretlenre. Meglepő példája ennek az, midőn Pál az athénei főtörvényszék előtt hirdeti azt az Istent, a ki oltárok felirata szerint „az ismeretlen Isten“; és hirdeti Istennek az emberben munkás erejét, a ki által élünk, mozgunk és vagyunk; miképpen — így szól — a ti prófétáitok közül is mondották némelyek: „mert az ő nemze-

¹⁾ Felolvasás a Dávid F.-egylet közgyűlésén, 1886. aug. 28-án, Kolozsvárt.

dekei vagyunk“ (Csel. XVII. 23. 28.) Ugyancsak Pál szerint az ember szemlélődés által eljuthat Isten ismeretére: „mert a mi az Istenben láthatatlan, tudniillik az ő örökkévaló hatalma és egyéb isteni tulajdonságai, a világ alkotása óta az ő műveiből megértetvén, megláttatnak (Róm. I. 20.)“ S hogy az apostolok az emberi józan értelemnek is megadták a maga jogát, több példa igazolja, nevezetesen az, midőn látja Filep, hogy a szerezsen királyné komornyikja olvassa Esaiást, ezt kérdi tőle: „Érted-e a mit olvassz (Csel. VIII. 30)?“ A felnőttek oktatásán kívül az apostolok, a gyermekekre is kiterjesztették figyelmüket. Azonban ők, a kik a körülményekhez képest inkább a felnőttekkel voltak elfoglalva, a gyermekek vallásos oktatását és nevelését a szülőkre bízák, s intették a szülőket: „Ne ingereljétek gyermekeiteket haragra, hanem neveljétek tudományban és az Úr beszédének intésében“; s viszont intették a gyermekeket: „engedelmesek legyetek az urban szüleiteknek (Ef. VI. 1—4).“ Így még sokáig az ős keresztény egyházban a gyermekek tanítása a szülei ház befolyása alatt hagyatott. A keresztény érzületű anyák nevelése nagy befolyásu lett annyira, hogy a legnagyobb egyházi tanítók nagyságukat anyjaiknak köszönhették.

Az apostolok ideje után következő százakban a vallástanítás a katechumenatus intézményében állott, mely szerint a felnőttekben a vallás iránt először érdekeltséget keltettek, hallgatónak befogadták, oktatták. Az oktatás tárgya a hit fogalma, lényege, az apostoli hitforma volt; a Miatyánkot csak a keresztelés után mondhatták; mikor már a fiasági jogot megnyerték. Innen származott aztán az apostoli hitformából, Miatyánkból, tizparancsolatból s ezek magyarázatjából álló kérdésekben és feleletekben tárgyalt katechismusi vallástanítás, mely a középkoron keresztül a legújabb korig a népiskolákban is fentartotta magát. Még volt értelme az ős keresztény korban a hit-tételek s egyházi formulák tanításának a népnél, mert akkor a felnőtteket részesítették benne; de mivel a 8. és 9-ik százban a kisdetek keresztelése közönségessé lett, ettől kezdve a gyermekek részesültek rendszeres vallásos oktatásban mégpedig az általuk nehezen felfogható tantételekből álló katechismusi oktatásban. Ez az oka annak, hogy hosszú időn keresztül még a legjobb, legbúzóbb törekvés sem tudott ezzel a módszerrel kellő eredményt vivni ki a gyermekek vallásos oktatásában, mert nem szült értelmes meggyőződésen alapuló hitet, nem bírta az életre kiható Krisztusi szeretet melegét oltani a szivekbe.

A gyermekbarátoknak jutott a múlt százban kiválólag az a szerencse, hogy egy új iránynak uttörői legyenek. Basedow rámutat a vallástanítás hiányaira, milyenek „a gépies és értelem nélküli imádkozások, a gyermekeknek a vallástanulás miatti megfenyítése, bottal kényszerítés az ájtatoskodásra, a földi bajok és saját nyavalyásságunk felett való örökös jajgatások, a helyett, hogy a gyermeket a természet szép rendjére s az abban nyilatkozó isteni észre figyelmeztetnék; a korai tanulás ördögről, poklóról s általában oly dolgokról, melyeket nem értenek, a mi által aztán megszokják azt te-

kinteni szent félelemmel, a mit nem értenek.“ Salzman ismét magán tapasztalta az eddigi vallásos nevelés ferdeségét: „Tulajdonképp — úgy mond — abban az iskolában, a hol ő tanult, nem is tanítottak vallást, mert a káté s a szentírásbeli helyek magyarázat nélküli magoltatása nem vallás-tanítás“.

Luther Márton fellépése a katechismusi vallástanítás terén, a mennyiben ezt bibliai alapra fektette, sokat, kimondhatatlan sokat tett ugyan, de a vallástanítás természetes módszere, a legújabb kor érdeme.

A népiskolai vallástanítás korunkban jó irányban van és halad. Az európaszerte megindított általános népnevelés felébresztette a vallástanítás kérdését is mindenütt.

Angolországban, mely országra annyit hivatkozunk, mint a válásosság minta hazájára, a népnevelést s ezzel a vallástanítást is az 1870-ik évi országos törvény rendezte. Mig meghagyta mindenik felekezetnek azt a jogát, hogy hiveinek a vallást saját hitelvei szerint tanítsa, meghatározta, hogy csak azok az iskolák birhatnak nyilvánossági jogot, melyekben felekezeti káté és vallásos formulák nem taníttatnak. De intézkedik arról, hogy mindenik iskolában tanítsa a rendes tanító a bibliai vallást, úgy, hogy az ilyen vallási órák a délelőtti, vagy délutáni tanórák elejére vagy végére essenek, hogy a vallási órák alatt bármely szüle gyermekeit otthon tarthassa. A szabadelvűeknek nagy küzdelmébe került e vívmány az angol-egyház merev confessionalismusával szemben. E küzdelemben a szabadelviség, a nyilvánosság elve győzött. „A nyilvánosság az erkölcsűeknek a világon a leghatályosabb ítélő-mestere, — mondja Corne (olv. Corn.), — hatása jobb, mint az igazság-szolgáltatásé, mert gyakran oly hibáknak veszi elejét, melyeket emez csak büntetni tud“.

Az angol-egyház hive azt mondja, hogy az új népiskolai rendszernek legfőbb gyengéje az, hogy ellensége a vallásos szellemnek; ellenben a tisztán világi iskolázás hive azt, hogy az új rendszer csak a régi felekezeti tanítás megörökítője. „A két fél közül egyiknek sincs igaza — írja Felméri (Isk. jelene Angl. I. 66. és 67. l) — s az új rendszer védelméről azt mondja: „Angolországban, a hol a keresztény vallás és erkölcsstan a társadalmi etikának oly nevezetes része, az iskolában, e gyémánt kiadású társadalomban, a keresztény vallás kútforrásának — a bibliának — nem lehet hiányoznia. Az angol napirendes teendőjét imádságon kezdi és biblia olvasáson végzi, s ha az iskola is úgy tesz, azzal csak azt mutatja, hogy a társadalmi életnek igazi képét viseli. Az egyház zokon veheti, hogy a vallástanítás úgy a pitvarba, vagy a mellék szobába szorul, de hát az állam erre azt mondja, hogy ha már a munkás nép nagy része a társadalom eltévedt juha, úgy viselem gondját, a mint az én elveim dictálják. Elzárni senkit sem akarok a vallásos, erkölcsös nevelés áldásai elől, de a felekezetek száz színű csalhatatlanságával szemben, egyetlen gyakorlati concordatum a neutralitás terére való helyezkedés. Ma, midőn a nemzeti nevelés nagy műve van szőnyegen, szóba sem jöhet

az egyház régi kiváltsága, mely a lelkiismereti jogok szilárd alapjai lerakása és terjesztése helyett a lelkiismeretet bilincsekbe verte“.

Igaz ugyan, hogy — Felméri szerint — „még Londonban is sok kívánni való van a szent történetek tanításában, és az iskolaszék egyik felügyelője 1879. évi jelentésére így szól: „Legközönségebb hiánya a bibliás oktatásnak, hogy a gyermekek a tanrendben megszabott különböző helyeket és a bibliai kiváló egyénekre vonatkozó főbb tényeket betanulják és elmondják, de nem figyelnek a szók értelmére, vagy azokra az elvekre, melyeket a szenttörténetek ábrázolnak.“ Másfelől kitünteti Mayo Erzsébetnek 1844-ben kiadott s azóta több kiadást ért a vallásoktatásra nagyon alkalmas vezérfonalát és mintaleczketúr könyvet, s így ismerteti: „E mű a fokozatosság mintaképe. A gyermek zsendülő elméjéhez alkalmazott leczkéekkel kezdődik, s lépésenként halad tovább egész a 12 éves és idősebb gyermekek felfogásáig. A mű gyakorlatiasságának egyik nevezetes vonása, hogy nem elmélet szerint, hanem a gyermekek erkölcsi szükségleteihez képest lassanként készült, s minden leczkének közvetlen próbája a tanterem volt. — Az első leczke-sorozat a gyermekekkel közli az Isten, teremtő és mennyei atya képzetét. A második sorozat a gyermekeknek, a szenttörténetekben foglalt elemi igazságokat nemcsak elbeszéli, hanem fali képekkel is illusztrálja. A harmadik sorozat már rendszeresebben tanítja a szenttörténeteket. Csak e fokon kezdi a teremtés, a patriarchák korát életrajzokban tanítani.

Ugyancsak ekkor kezdi meg Jézus élete tanítását is. Ezekhez járul a biblia természetrajza, mely a műnek igen értékes része, s kivált az újszövetségi szent történetek, Jézus mondásai és tettei magyarázatára és megértésére nagyon szükségesek. A negyedik és ötödik leczke-sorozat az újszövetségi történeteket befejezi, az apostoli hitforma tételeit magyarázza, s a tanulókat a biblia rendszeres olvasásába bevezeti. Mind e leczke-sorozatok a felekezeti tanokra való természetes bevezetés. Ily módszer alapvetése mellett mind a bibliát, mind az egyházi tanokat jobban meg lehet értetni a gyermekekkel, mint a hogy a közhasználatban levő tanítási módszerek megértetni bírják.“

Németországon a legújabb időben a természetes módszerre lett fektetve a népiskolai nevelés, s ezzel együtt a vallástanítás is megtalálta a helyes irányt. Szerencsére a vallásról magáról is tisztultabb nézetek emelkedtek érvényre, a melyek kifejezést nyertek a tudósknál s kezdenek átmenni a köztudatba is. Ezek szerint a vallás öntudatos érzelem, mely nem tan, hanem élet, a szent életé Istenben s felebarátainkkal való közösségben, mint ez Jézus lelkében élt s épp ezért elmulásnak alávetve nincs; de az egyház tana mint emberi elme találmánya változó, sőt muló. Az újabb nevelő elvek s a vallásról való igaz felfogás önként vezette a német paedagogusokat a vallástanítás helyes módszerére. Megunva a heidelbergi káté könyv-nélkülözéséből álló vallástanítást, ellenállva a dogmatismusnak, megteremtették a természetes vallástanítás módszerét. Közülök kettőnek

ismertetem idevonatközö nézeteit, Dr. Kiss Áron, Népiskolai vallástani tanítási módszertana (23, 25. lap) nyomán. Diesterweg szerint: „A vallástanítás az egész embert miveli s épp azért a gyermek természetéhez kell alkalmazkodnia. A vallástanítás célja előtte az általános humanistikai törvények megismertetése. Tehát semmi confessionalismus, mert ez kizárja az általános emberit. A vallásos mivélés alakját a fejlődő természet törvényei szabják meg, ezért is a következő elvek érvényesek: vidámság; félre minden sötéttséggel; szemlélhetőség; félre az emlékezeti limlommal; fejlődés és fejlesztethe-tőség; félre minden dogmatikai oktatással; rendszertelenség; fél-re minden theologiai rendszerrel s kathekismussal; haladás, — félre a végleges megállapodásokkal stb. Minden embernek azt az utat kell megtenni, melyet az emberiség fejlődés közben megtett, az oktatásnak tehát történelmi alapon kell állani, s az emberi nem történetei által őt magát, a vallás történelme által pedig vallásos öntudatát kell kifejleszteni. A történeteket vidám komolysággal lehet elbeszélni (példa rá Jézus), kielégíti a szemlélet igényeit, továbbá a vallásos tartalom konkrét alakot ölt vele, úgy, hogy azt, a gyermekeknek meg lehet magyarázni, s velök meg lehet értetni. A történelem nem nyújt rendszert, de életet ébreszt; gondolkodni, érezni tanít s nemes ösztönöket kelt s felmutatja a végetlen fejlődést s annak lehetőségét. A vallástanítás a népiskolában történelem. De honnan vegyük? Az ó- és újtestamentomból, s pedig onnan is olyanokat, melyek lélektanilag igazak, s a szívre, fejre, akaratra benyomást tesznek. Tárgyaljuk azokat úgy, hogy a tanuló érzékelje, érezze, gondolja . . . Tehát fejsük ki a történetekben levő vallási és erkölcsi képzeteket és fogalmakat s alkalmazzuk a gyermek életére is. Vessünk bé lelkébe megtartásra érdemes mondatokat, s gondolatokat; kedveltessük meg vele az egyes költői gondolatok szépségét, de óvakodva, hogy emlékezetét meg ne terheljük. Az emlékezet terhe lenyomja a szellemet, s elfojtja a kedélyt. Ezen alapelvekből kiindulva harczolt a felekezeti iskola ellen s kívánta a közös iskolákat közös vallástanítással, melyekben minden német gyermek egyesüljen.“ Hasonlóan nyilatkozik egy más paedagog Kehr K., kinek a bibliai történetekre vonatkozó nézeteiből ki kell vonnom a következőket:

„A bibliai történetek elbeszélésére vonatkozólag: a tanítás a bibliai szavakhoz tartsa ugyan magát, de az érthetlent hagyja el, a nehezet cserélje fel könnyebbel s kerülje a szövevényes mondatokat; a gyermekeket is lassanként vezesse rá a biblia nyelvére. A felsőbb fokokra válaszszon egyes bibl. jellemképeket, de legyen folytonosan több tekintettel a történetek kapcsolatára, hogy istenországát e földön annak történelmében felmutathassa. A történetek tárgyalásához énekeket s szentírási helyeket is csatol.“ A bibl. történetek tanítása ellen emelhető támadásokra következőleg válaszol: Minden nemzedék az által halad, ha elsajátítja a mit előtte kiderítették. Ez elsajátításra a szent történetek kiválólag alkalmasok, mert Izrael népe a vallás klasszikus népe. Ha a vallás tárgyiasan véve azon belső és elválaszthatatlan öszszeköttetés, melyben mi és minden dolgok Istenhez állunk; alanyilag véve pedig ezen öszszekötte-

tés élő tudata: nem lehet tagadni, hogy Izrael népénél az Isten-tudat erősebb és élénkebb volt, mint bármely népnél. A görögök ki-művelték a művészetet, a rómaiak a jogot, az Isten fogalma kifej-tésének érdeme a zsidókat illeti. Vezessük a gyermekeket Izrael népe történelmébe, hol a vallás konkrét alakban, élő példákban áll előt-tünk. Ide járul továbbá, hogy a bibliai történet élesen színezett életképei a kegyesség áldását, az istentelenség átkát oly hatásosan festik, s a vallásos igazság, a gyermeki egyszerűség és hűség bélye-gét oly félreismerhetetlenül viselik, hogy azok a legalkalmasabb szem-léltető alakok a vallástanítás számára. Történelem és tan, tan és élet, vallás és erkölcs, oly belső szoros viszonyban állanak egymás-sal azokban, mint sehol másutt. Istenre minden oly világosan vonat-kozik, a mellett mindenkire nézve oly egyszerűen, emberileg, talá-lóan van festve, hogy ott minden ember megtalálja saját szellemi arcz-képét. De végre a bibl. történetek nemcsak erkölcsi jelentőségű tar-talmuknál, istenes gondolataik teljességénél, hanem előadásuk szem-léltető, élet eleven alakjánál fogva is a legalkalmasabb vallási tan-anyag.“

Hazánkban is az 1868. évi népoktatási országos törvény nyo-mában hatalmas lendületet vett a népnevelés ügye, mind az elmélet, mind a gyakorlat terén. Ez előtt nem zárkozhattak el, számolniok kellett az egyházaknak, nem csak mint iskola fenntartó testületek-nek, de mint vallás-erkölcs irányu nevelő intézeteknek is. S miként népiskoláinkban, a világi tárgyak oktatásában elméletileg úgy, mint gyakorlatilag nagy részt a németországi paedagogok elvei jutottak diadalra, ugy a vallástanításban is az ő elveik és nézeteik jelölnek irányt. Ev. ref. és ágostai hitvallásu atyánkfiai azokat az elveket már jó részt elfogadták s meg is valósították. De midőn konstatá-lom, hogy valamint a multban, ugy a jelenben is külföldről jött el-vek irányozták s irányozzák népnevelésünket s azoknak hazánkban is készséggel akadtak hivei és megvalósítói nem hagyhatom emli-tetlen hazánk egyik legnevezetesebb paedagogusát Dr. Brassai Sá-muelt, ki „az oktatás elveit eredeti, önálló gondolkozáson alapuló rendszerbe foglalta. Elmélete, mint magyar gondolkozás szüleménye ránk nézve kiváló fontosságú.“ Elvei a népiskolai oktatás ugy egyéb tárgyai, mint a vallástanítására nézve alaposan utbaigazítók. Egy párt felhozók izelítőül:

„A tanítandó eszmék a tanítvány elméje érettségéhez szabot-tak legyenek.“

„Tanítsunk igazságot.“

„Nem kell trivialis, midennap látott és használt tárgyakat venni fel, hanem olyakat, a melyek bármínemü kis fokra ujdonság ingeré-vel a gyermek tudvágját ébreszteni és készíteni alkalmasok.“

Arany mondatok, melyeket a vallástanító is a tananyag és tan-alak megválasztásánál és alkalmazásánál sikerrel használhat. (A nép-iskola módszertana. Dittes, Gyertyánffy és Kiss 220. lap.)

Miután vázlatosan ezekben érintettem a népiskolai vallástani-tás történelmét: multját és jelen állását, azt hiszem áttérhetek azon

minden paedagogus előtt igen fontos kérdésre, hogy mi legyen a vallási tananyag? A ker. vallási tananyag nem lehet más, mint a mi az előadottak szerint eddig is volt; mert a bibliai történetek a ker. egyház történelme s ezekből előtűnő hit- és erkölcsstan s minden ága a vallási tananyagnak megállhat a népiskolában, ha a nevelés-tudomány elvei szerint dolgoztatnak fel. Érdekesnek tartom megemlíteni e helyen a nevelés-tudomány néhány főbb elvét ide vonatkozólag: Logyen az oktatás természetes és a mai vallásos neveltséggel egybehangzó. Menjünk az ismertről az ismeretlenre s a könnyebbről a nehezebbre. „A mi a legjobb — mondja Jean Paul — az a gyermeknek éppen elég jó“. A régiek oktatása a tekintélyen alapult, de azt ma a tanuló meggyőződésére kell építeni. Ne terheltsék túl az elme, engedve Comenius óvásának, hogy „a gyermek ne kapjon a tudományoktól és könyvektől tengeri betegséget“.

Ezek alapján tehát legtermészetesebb az, ha a gyermek az első vallásos ismeretet a hozzá közelebb eső tárgyak szemléletéből meríti s már a szülei háznál vezéreltetik arra. És pedig akkor alapos ez ismeret, ha az atya, anya és gyermek közötti személyes viszonyon alapszik. Méltán nevezi Comenius a szülei házat „anyai iskolának.“

Élénken emlékezem még most is vissza gyermekkorom egy esztéjére, a melyen, midőn lefeküdtem, így sohajtottam fel: „Istenem, adjad, hogy jól aludjam!“ S erre édes atyám így szólt: „Nó lásd fiam! ez a valódi ima, mert ez önként és szívből fakad.“ Ez mély nyomot hagyott lelkemben. Így fokozatosan a szülei ház, iskola, társadalom környezetéből, és a természetből vett szemléltető jelenségek, történetek és elbeszélések által vezéreltessék a gyermek az engedelmesség, a szeretet, hála, barátság, megbocsátás, jó tétel, türelem, munkásság, takarékoság, igazság, áldozatkészség s a gondviselő Isten ismeretére. Ezekkel kapcsolatosan taníttassanak tehát első fokon azon kiválogatott bibliai történetek, melyek a családi körhöz s a gyermeki értelem felfogásához legközelebb állanak. További fokozaton taníttassanak az ó és új szövetségi szenttörténetek kiválogotva, mert vannak bibliai helyek, „a melyekben erőszak, csalás, gyilkolások s egyéb bűnök fordulnak elő s nem alkalmas tananyag a gyermeki kedélyhez. Folytatólag ezen a fokozaton az egyháztörténelem taníttatnék, de ez sem egészben, hanem az egyes korszakokat feltűntető férfi és női jellemképekben, történetképek adva a történelemből, úgy tárgyalva, hogy mindezek a gyermeket a krisztusi hitre és erkölcsiségre vezessék. Harmadik fokozaton már lehetne tanítani a hit- és erkölcsstant, de nem az egyház felekezetit, hanem azt a hitet és erkölcsstant, a mely „a bibliai és egyháztörténelmi oktatás folytán mintegy magától alakul meg a gyermek szemei előtt“.

Ily berendezéssel a vallási tananyag az iskola többi tantárgyához csatlakozik, s velök összeköttetésbe hozható. „Az első fok ugyanis megfelel a beszéd és értelem gyakorlatoknak, a második fok az olvasmányoknak s egyszersmind a földrajzi oktatásban jó segítséget talál s a történelem első fokával összeér. A harmadik fokot pedig a történelemmel s ismét az olvasmányokkal hozhatni összeköttetésbe. (Vallástanítás módsz. Dr. Kiss Áron 35. l.)

E szerint a tanítás menete így volna megállítható:

I. Fokozat: Az első vallás erkölcsi oktatás, mely a szülei ház neveléséhez kapcsolódik, — az 1-ső és 2-ik osztályban.

II. Fokozat: A történelmi, mely a bibliai és egyház történetekkel oktat, vallás-erkölcsi irányban, — a 3-ik, 4-ik és 5-ik osztályban.

III. Fokozaton hit- és erkölcsstan, a 6-ik osztályban.

A népiskola hat osztályában a vallástanításban minden felekezeti színezetet mellőzhetni teljesen, az újabb neveléstani elvek szerint. Az ilyen kérdések: melyik egyház idvezit? az Isten egy személyü-e, vagy háromszoros? s több effélék nem ide valók. Egy jól oktatott ker. tanítóra, a népiskola osztályai vallásos tanítását az evangélium alapján nyújtott lelkiismerettel rá lehetne bízni, bármely ker. felekezetü lenne is különben.

A konfirmatiói káté tanítását ezek után célszerűen be lehet osztani az ismétlő osztályokba, összekötve biblia ismertetéssel és olvasatással. E tanítás aztán lehetne felekezeti jellegü.

Az ima és vallásos tárgy ének s szemléleti képek mindenik fokozaton nélkülözhetetlen és alkalmas kiegészítői a vallástanításnak, a népiskolában. Az ima a vallásos kedély Istennel való közösségének, nyilatkozata; az ének és képek aesthetikai mivelő eszközök, emelik a kedélyt s a vallástanítást vonzóvá teszik.

A vallástanításnál a leghelyesebbnek látszik az előadó és kérdező tanításmód célszerű végityése, a melyre a tanító számára készített tan- és vezérkönyvek kellő utasítást adnak.

A vallástanítás sikerültének nélkülözhetetlen egyik feltétele az is, hogy a tanító a neveléstani szakmiveltség mellett legyen vallásos s tanítványai iránt szeretetteljes. Milyen legyen a tanító? Locke azt felelte egy hasonló kérdésre: „nem bánom ha nem is tudós, de azt megkívánom, hogy becsületes, jó jellemü ember legyen“. Ide vág Spencer (olv. Szpenszer) mondása is, hogy: „A bölcselők nagy tettei nem annyira értelmöknek, mint inkább eszök kitünően vallásos hangelátának voltak gyümölcsei.“ Ezek után aztán másodrendü az a különben sokat vitatott kérdés: ki tanítsa a népiskolában a vallást, a lelkész-e, vagy a rendes tanító? Mindkét nézetnek számos pártolói és ellenzői vannak.

Az egyik a mellett van, hogy a lelkész tanítsa a vallást; mert — úgy mond — a tanítók különben is túl vannak terhelve, nem oly tanultak s buzgók s nem tudnak úgy a vallástanításhoz, mint a lelkészek s mert végül az újabb felekezeti és állami képezdekből kikerült tanítók vallástalanok, nem képeztetnek vallástanításra.

A másik azt vitatja, hogy a tanító tanítsa a vallást, mert az ellenkező feltevés sértés a tanítói kar ellen, a lelkészeknek is sok teendőik vannak, sőt nem is mind arra valók, hogy vallástanítók legyenek stb.

Ezekre csak annyit jegyzek meg, hogy ezek mind igazak lehetnek, de csak kivételesen és viszonyiasan és ily indokokból nem

tartom eldönthetőnek a kérdést, hanem csak elvek alapján. Hogy melyik tanítsa a vallást, ezt pusztán hivatali állás tekintetéből el nem bírálhatni, mert általános elfogadott elv, hogy szakmiveltségű vallásos, erkölcsös és szeretettel hevülő tanító lehet jó tanító, legyen az akár lelkész, akár tanító. Tehát ennek szem előtt tartásával taníthatná a vallást akármelyik. De meg kell azt is fontolni, hogy — a kis gyermekek tanításában a tanító benne van gyakorlatilag is, ebben ő a mester; — tanítványai közt él, figyelni munkáikban, kíséri játékaikban, megösmérheti lelkületöket, szellemi álláspontjukat s így lélektanilag sikerrel működhetik; — rendesebben megtarthatja a kiszabott vallási tanórát, mint a lelkész, a ki más kötelessége s talán távol lakása miatt, meglehet éppen azon szűken mért órát kénytelen elmulasztani, vagy legalább megcsontitva adni, — a tanító jobban fegyelmezhet s élhet s csakis ő élhet különösen megelőző fegyelmekkel, — a tanító keze alatt a gyermek nem mellékesnek, hanem éppen oly lényegesnek s talán még lényegesebbnek tartja a vallást, mint egyéb tantárgyakat, mert megjegyzem, hogy nevezetesen a községi és állami iskolákban, hol négy-öt féle felekezeti gyermek van, a felekezeti lelkészek vagy tanítók keze alatt ugy elszoródik tárgy, idő, alkalom, nem is említve az egymás ellen rontó felekezeti ellentéteket, hogy az eredmény kevéssel több a semminél; — a vallástanításnál az egyéniséget különösen tekintetbe kell venni, azt pedig a tanító mindig inkább ismeri, mint a lelkész; — általában a vallást, mint leghathatósabb nevelési eszközt a nevelő számára kell fentartani.

Azt, hogy némelyek a tanítókat vallástalanoknak kiáltják ki, vajjon igen gyakran nem arra vihetni-é vissza, hogy a népiskolában a neveléstani elvekből folyólag a vallási tananyag nem lehet felekezeti, s a szakjára mivel tanító inkább azokhoz alkalmazkodik, mint a dogmákhoz?

Minden nehézségek elenyésztetése s a siker biztosítása végett legczélszerűbbnek látnám, a népiskolai vallástanítást államilag, vagy a keresztényi testvéri szeretet alapján felekezetközi megegyezéssel ugy rendezni, mint Angolországban van, hogy azt tanítsa osztatlan iskolában a rendes, a több tanítót bíró iskolában pedig az egyik tanító felekezeti különbség nélkül. Ennek üdvös hatása elmaradhatatlan lenne mind a vallásos, mind a nemzeti életre nézve. E volna a keresztetnek egyik legszebb s az egész magyar hazára áldásosan kiható munkája!

Gyakorlati tekintetből szükségesnek látom röviden ismertetni még azt, hogy miként áll jelenleg unitárius egyházunkban a népiskolai vallástanítás?

E tekintetben nálunk nem sok történt. A főtisztelendő E. K. Tanács 165—1876. t. ü. szám alatt elfogadta népiskoláinkba azt a „tantevet“, a melyet az országos közoktatási kormány adott ki, s ugyanekkor 5. pont alatt meghatározta: „A vallástanítás a folyó tanévben az eddigi gyakorlat mellett marad, míg ez ügyben munkába vett szükséges intézkedéseket megteheti“. Mi volt az eddigi gyakor-

lat? azt talán csak az illető tanítók tudták, s követték is azt, a mit legjobbnak vélték. Az ez ügyben munkába vett szükséges intézkedések is maig elmaradtak. Tíz év tanuskodik tétlenségünk mellett!

Tettek-é valamit, s mit tettek a többi egyházkörök, egyes ekklesiák vagy tanítók ez érdemben, arról nincs tudomásom. Marosi egyházkörünk több ízben intézkedett a vallástanításról; különösen az 1884-ik évi közgyűlésén 9. szám alatt meghatározta: „A vallástanításra addig is, míg a K. Tanács által a hivatalos szám alatt tett azon ígérete teljesülhetne, hogy a vallástanítás érdekében tervet készítsen, köri gyűlésünk meghatározza, hogy az 1-ső és 2-ik osztályuaknak: imák és erkölcsi elbeszélések taníttassanak; a 3-ik és 4-ik oszt. Szász Károly „kis bibliája“, — az 5-ik oszt. a ker. vallás elemei és a 6-ik oszt. Simén Domokos Szenttörténetek; a konfirmándusoknak Ferencz József „kátéja“.

Az egyházkör intézkedése következtében az eredmény kedvezőbb lett. Különösen egy pár szakszerűen mivelt tanítónk, a kik az erkölcsi elbeszéléseket előadó és kérdezhető módszerben tanították, szép sikert értek el. Abban ugyan nincs összhang, hogy a tananyag 6 osztályra van beosztva, mert a tankötelezettség hiányos keresztül vitele miatt 13 iskolánkból 2 van öt osztályu, 7 négy osztályu, 3 három osztályu és 1 két osztályu; ismétlő három osztály csak egy helyen: Szabédon. Nagy hátrányunkra van az is, hogy szintugy a régiebb tanítók, mint a lelkészek, nem lévén nekik már előlegesen a pálya kezdetén neveléstani ismereteik, hosszú és fárasztó tapasztalással juthatnak némi nevelői készséghez, gyakorlathoz és ismerethez, holott a lelkészek közzül is működnek némelyek, mint tanítók és tanügyi bizottsági tagok, nem is említve, hogy rendszeren iskolászói elnökök. Ohajtandó volna azért, hogy lelkész növendékeinknek a neveléstanból némi előismeret nyujtassék, a minek magánál a lelkészkezdésnél is hasznát vennék. Ebből az indokból kértük lelkészjelölt koromban a „Néptanítók Lapja“ megküldését olv. egyletünknek. Örömmel látom főtanodánk „Értesítőjéből“, hogy egy II-od éves lelkész növendékünk ez irányban is kívánta magát mivelní s neveléstani értekezésével jutalmat nyert.²⁾

²⁾ A fennebb előadott tananyag és tanmenet szerint, addig is míg az újabb nevelési módszernek megfelelő tankönyvek készítetténeek, népiskolánk számára, használhatóknak tartom: a 3-ik és 4-ik osztályban Simén D. „Szent-történetek“, a 6-ik osztályban a „Keresztény vallás elemeit“, az ismétlők három osztályának Ferencz József „konfirmációi kátéja“ jó.

Mivel azonban a többi osztályok számára nincs elfogadott tankönyvünk, ajánlom a következőket:

Az 1-ső, 2-ik oszt.: Bevezetés a ker. vallásra. Irta H. Kiss Kálmán Vezérkönyv a tanító kezébe. Kókainál. Ára 60 kr. — Ker. vallás-oktatás. Weber-Turcsányi, Aigner-nél, ára 30 kr. — A ker. vallás elemi tankönyve. Német Károly, Franklin-társ, ára 60 kr. — Ugyanaz. Elméleti rész, ára 20 kr. — Erk. Olvasó könyv. Pánczél Ferencz Sárospatak, ára 16 kr.

A 3-ik és 4-ik oszt.: Német Károly említett könyvei, folytatólag. — Bibliái történetek. Papp Károly, Kókainál, ára 20 kr. — Ugyanehez Vezérkönyv, Kókainál, ára 60 kr.

Az eléadottakból azt hiszem, világos, hogy elérkezett népiskolai vallástanításunk czélszerű reformja ideje, valamint az is, hogy minő irányban kellene teendőinket megkezdtenünk s folytatnunk. Azért megkísérlem ezeket néhány pontban összefoglalni s a tisztelt közgyűlésnek elfogadásra ajánlani.

1. Vétessék fel a lelkész-növendékek tantárgyai sorába a neveléstan, különös tekintettel a népiskolai vallástanítás módszerére.

2. A Seminariumokban is tanítsa a vallás-tanár a népiskolai vallástanítás módszerét.*)

3. A népiskola hat első osztályában tanítsa a vallást a rendes unitárius tanító. Ilyennek nem léte esetében a lelkész. Az ismétlődő osztályok vallástanítása, mint a konfirmálás, tétessék a lelkészek kötelességévé, tekintettel a meglevő állapotra.

Azonban már most mozgalom indítandó az iránt, hogy a népiskolai vallástanítás országosan a rendes népiskolai tanítókra bizassék felekezeti különbség nélkül.

4. Tűzessék ki pályázat a mai igényeknek és vallásos műveltségnek megfelelő vezér- és kézi könyvek írására, ugymint:

I. és II-ik oszt. számára: Vallásos irányu és erkölcsiségre vezérlő közönséges és bibliai történetekből vett elbeszéléseket tartalmazó vezérkönyv, a tanító kezébe.

III. és IV-ik oszt. számára: Ó- és új-szövetségi bibliai történetek válogatva, és biblia-ismertetés.

V-ik oszt. számára: Egyháztörténelem.

VI-ik oszt. számára: Hit- és erkölcestan. Mindenik osztályban: Imák, énekek s lehetőleg képek.

5. Szoros felállításra mind a hat rendes, s mind a három ismétlődő osztálynak.

6. A községi és állami iskolákban, egyéb tantárgyakkal egy időben ünnepélyes, nyilvános vizsgatartás a vallástanból is.

KELEMEN ALBERT.

Az 5-ik oszt: Egyháztörténelem. Bocsor Lajos, Kókai, ára 20 kr. ez kiegészítve Ferencz József Unitárius Kistüköre történeti részével.

A tanítók kezébe mindezek felett ajánlom Dr. Kiss Áron „Népiskolai vallástani módszertanát“, melyet jelen elterjesztésemnél is használtam. Kiadta Kókai. Ára 70 kr.

*) A vallástanítás módszerének tanítására már ezelőtt három évvel tétett intézkedés, s az azóta tényleg taníttatik is. (Szerk.)

JÉZUS TUDOMÁNYA TŰZ.

— Karácsoni beszéd. —

Azért jöttem, hogy e világra tüzet bocsássak, és mit akarok, ha immár meggerjedett? Luk. 12, 49.

Ünnepies érzéssel s ünnepies gondolatokkal eltelve jöttünk fel az Úrnak házába e reggelen ai. hogy a mit tizennyolczszáz év lefolyása óta szüntelen gyakoroltak a keresztény hivek, a hit világánál megújítsuk mi is urunk és megváltónk születése emlékét s ünnepszentelésünk által lerójjuk a hála és kegyelet szent tartozását az iránt, ki életével új irányt adott az emberiség törekvésének s halálval megtanított rendületlenül megállani elveink s az igazság mellett. Szép és magasztos eljárása ez a ker. egyházaknak; mert ez által nemcsak a valódi érdem iránti elismerésnek adnak kifejezést, hanem ama nagy és szent cél: a tökéletesedés felé is, melyet éppen ez ünnep tárgya, Jézus tűzött követői elé, egy újabb lépést tesznek mindazok, kik abban részt vesznek.

Menjünk el tehát ai mind Bethlehemig és lássuk meg a dolgot, melyet az úr nekünk megjelentett; menjünk el gondolatban ama kis országba, mely az igaz valóságoknak megszentelt földe; hol annyi vér folyt el az Isten igaz imádása utáni szent küzdelemben s oly sok nemes szív hamvadott el megváltója utáni vágya égő tüzeiben! Menjünk el oda, hol a napkeleti bölcsek a zsidók most született királyát puhatolva keresik s az angyali karok dicsőséget zengenek a magosságban lakozó Istennek s egyszersmind hirdetik e földön a békességet és az emberekhez való jóakaratot; oda, hol minden szív, mintegy lázban ég a születés feletti örömtől s a vén Simeon is immár békével hal meg, mert látták szemei a világ idvezítőjét, kit sok próféták és királyok kívántak volna látni, de nem láthaták; menjünk oh menjünk oda, hol zengett amaz égi szózat: ez az én szerelmes fiam, őtet hallgassátok!

De mi ez? az általános, a köz örömet minő zokogás és velet szaggató sirás zavarja meg? miért szaggatják meg ruháikat s

futkosnak Bethlehem édes anyái feldult arczczal az utczákon és köztérekén? minő zsvaj és jajveszékelés ez, hogy a kiáltás Rámában is meghallatott? Oh fordítsuk félre tekintetünket s ne nézzük az iszonyu mészárlást, mit egy emberi érzéséből kivetközött zsarnok szivtelen katonáival miveltet, kardra hányatván bős dühében Bethlehem ártatlan kisdedeit; ne nézzük ezt, hisz szivünk megszakadna a borzasztó látványra; hanem inkább adjunk hálát a mi megtartó Istenünknek, ki annyi veszélyek közt is megóvá életét annak, ki később édes szavaival s ige balzsamával oly sok és kesergő sziveket gyógyított meg s feledteté el veszteségeit annyi édes anyának!

Igen ai mert attól fogva, hogy a boldogító evangelium igéje megzendült ajkain, a mai napig az ő szavai, példaadása és tettei adának irányt az emberiség jobbjai törekvésének. Nincs az életnek oly viszonya, nincs oly helyzet s az emberi léleknek oly homályos küzdelme, a melyben ő tájékozást s abból kivezető utat ne jelölt volna; csakhogy, mint nagy lelkekkel szokott megtörténni már első fellépténél ugy ellenfelei mint követői félreértették, s azután is többet foglalkoztak személyével, mint igyekeztek volna szavainak helyes értelmét felfogva a szerint élni és cselekedni. Évszázakon keresztül mélyedtek belé a meddő hitvitákba s tették egyetlen betütől függővé az igazhitüséget; és a midőn ezt tették, gondtalan eljárásukkal felzavarták az örökéletnek tisztavizét annyira, hogy már-már megszűnt igaz lenni a nyilatkozat: a ki iszik e vizből, soha meg nem szomjuhozik, mert az evangelium egykor oly kristálytisza vize ép ugy ihatatlanná vált vala, mint a mily megemészt-hetetlen volt a farizeusok tudománya.

Pedig ai a világmegváltás eszméje csakis azon az úton valósulhat meg igazán, ha a Krisztust igyekezünk élővé tenni magunk között, vagyis az ő saját szavainak helyes értelmezésére törekedvén életünket azok szerint folytatjuk. Ezt pedig viszont csak ugy érhetjük el, ha tisztában leszünk Jézusnak világrajövelele, mondjuk élete céljával. Több helyt kijelenti ezt saját maga s kézen fogva vezet mintegy a tiszta értelemre, hogy ne legyünk homályban és kételkedésben felőle. Ilyen nyilatkozat foglaltatik egyebektől eltekintve alapigénk szavaiban is, hol ezt mondja: én azért jöttem, hogy e világra tüzet bocsássak, és mit akarok, ha immár meggerjedett?

Nagyon világos és érthető e kijelentés ai, mert ebben az is ki van mondva az úr Jézus az életet, erőt és tevékenységet s ezeknek

fenmaradását hozta és tette bizonyossá; a hol pedig életerő és tevékenység nincsen, ott halál és pusztaság van. Tűz nélkül nemcsak hogy az állati és növényi élet sem képzelhető, de az erkölcsi és szellemi világ sem állhat fenn. Azonban, hogy semmi kétség bennetek ne legyen, kijelentem, hogy az a tűz, melyet a ma született Jézus e világra bocsátott, nem ama romboló erő, mely javainkat elhamvasztja, hanem ama mennyei fény és világosság, mely az ő tudományával e világban szétáradott. Hogy erről meggyőződhesetek, kísérvétek a szokott figyelemmel beszédemet.

A Jézus tudománya tűz afiai, mert szivünkben ez gerjeszt ma is meleget, hogy abban a szeretet virágai, a jótettek gyökeret verjenek. A kereszténységet megelőző minden vallás csak egy külön népfaj vallása volt, a nép természetéhez, szokásaihoz s faji jellegéhez alkalmazott. Maga a zsidó vallás is, bár az egy Isten imádáson alapult s így legtökéletesebb volt az addigi vallások közt, csak a zsidóság sajátja lehetett s teljességgel nem tudott hódítani a többi népfajok között; sőt utoljára annyira kivetkőzött ez is a maga eredetiségéből, hogy többé nem lehetett a lélek nyugalmának eszköze s nem melegült fel a sziv általa Izraelben sem. Ekkor zendült meg a prófétai szózat a Jordán mellett: Készítsétek az urnak utát és egyengessétek az ő ösvényét, mert a fejsze immár a fának gyökerére vettetett s valamely fa nem terem jó gyümölcsöt, kivágatják s a tűzre vettetik. És úgy lőn; eljött, éppen a maga idejében jött el, a ki keresztelt tűzzel és szentlélekkel s megtisztította a vallási élet romlott levegőjét s egy egészséges áramlatot indított meg e kijelentéssel: Az Isten lélek s a kik őt imádják, szükség hogy lélekben és igazságban imádják, mert ő nem gyönyörködik vérben és áldozatokban. Immár hiába dicsekednek Zsidóország nagyjai, kik a Mózes székében ülnek, hogy ők Ábrahám maradéki, tehát a kiválasztottak s így az idvesség örökösei, mert az Isten a kövekből is támaszt fiaikat Ábrahámnak. Most már boldogok a tisztaszivűek, a békeségre igyekezők, az alázatosok, kik éheznek és szomjuhozják az igazságot s a kik háboruságot szenvednek az igazságért: mert ők örökség szerint birják e földet, Isten fiainak mondatnak és övék a menyeknek országa.

Az, a ki eljött, hogy másoknak szolgáljon s nem azért, hogy mások szolgáljanak neki, eltörölte a lélekölő ceremóniákat, s leoldozta a nép lelkéről a százévek hosszú során reáarakott nehéz bilincseket, melyek azt e földhöz kötötték, s szabad szárnyalásában meggátolták; ő csupán e két egymásból folyó törvényt adta elejünkbe: szeressed Istent és szeresd felebarátodat; mert e kétben benne foglaltatnak minden addigi tanítások és prófétálások. S ime afiai, valóban az a szeretet lón szegletköve a Jézus tanításain felépült ker. vallásnak, s ha szétnézünk magunk körül s vizsgáljuk az emberek tényeit és eljárásait a társadalmi életben, meg kell vallanunk, hogy ha látunk is tévedéseket, hibákat és bűnöket, minthogy azoktól teljesen ment a gyarlóság alá vetett ember nem is lehet, de hogy a Jézus tudománya, e mennyei tűz, ma is jótékonyan melegíti a sziveket és pedig tán nagyobb mérvben, mint bármikor, az kétségbevonhatlan.

Némileg ellentmondásosnak tetszhetik ugyan e nyilatkozat, ha tekintetbe vesszük, hogy a vallástalanság s a vallás iránti hideg közönyösség mennyire s mily általánosan el van terjedve s hogy bizony sok helyen sirnak Sionnak utai, mert nincsenek, a kik azokon fölmenjenek, az Urnak szent házába. Ámde ne feledjük afiai, hogy urunk mondá: nem azok, kik ezt mondják, uram, uram! mennek be az Isten országába, hanem a kik cselekszik a mennyei atya akarátját; és ismét: az igaz istenitisztelet ebben áll: meglátogatni az özvegyeket, árvákat, vagyis az elhagyottakat nyomoruságok idején és lehetőleg segíni rajtok. E tekintetben pedig igazán meglátszik a sziveken Jézus szellemének s az általa gerjesztett tűznek melegítő hatása. Beszéljenek erről a különbnél-különféle jótékony egyletek s az ezek által létesített emberies intézetek; az árva és szeretetházak, óvodák, a háboruk gyilkos fegyverei által tehetetlenné vált szerencsétlenek befogadására állított menhelyek, a bűnösök javítására létesített hajlékok. Szóval afiai a ker. társadalom hovatovább mind jobban át van hatva a nagy mester szellemétől, ki példát adott nekünk, hogy a mint ő cselekedett, mi is úgy cselekedjünk; ez pedig, meggyőződésem szerint annak bizonyítéka, hogy a Jézus tudományában rejlő élettűz napról-napra gerjed a szivekben s azokat jótettekre hevíti.

Hogy a Jézus tudománya tűz, megtetszik onnan is, mert az ma is fényt és világosságot áraszt az elmékbe, hogy a tudatlanság,

babona és vakhit homályát elűzze. Tudatlanság, babona és vakhit valának minden időben s ezek ma is az emberiség legnagyobb ellenségei s a tökéletesedés és haladás útjában a legveszedelmesebb akadály ezek voltak mindenha. S fájdalom, sokszor megtörtént, hogy magok a nép vezetői valának leginkább vakok, vagy az önérdék, vagy a valóságos tudatlanság vakjai; és mert vak vezeté a világtalant, természetesen vezető és vezetett egyaránt verembe estek. Az úr Jézus pedig a világmegváltása munkájára tökélvén el magát, azt éppen az által indította meg, hogy mindenfelé harczot izent a tudatlanság mindenféle fajainak, mert a mint oly igazán és szépen mondá: az igazság teszi szabadokká csak az embereket; s ezért valamint ő maga, úgy választott tanítványai is oda törekedtek, hogy minél szélesebb körben terjedjen az igazság ismerete, hogy ne legyen véka alá rejtve a meggyújtott gyertya, hanem áraszszon világosságot mindeneknek.

És afiai bár tizenkilencz száz év már nem sok hiján eltelt, mióta ez a világosság terjed s ez a fény árad szét az emberi elmékbe, mégis sok a homály és sötétség ma is, nemcsak az ugynevezett népnél, hanem a miveltebb osztályok körébe tartozóknál is. És mit mondjunk azokról, kikhez még eme mennyei világosság fénye el nem hatott? Kik ma is abban a szomorú állapotban vannak, mint voltak a Jézus születése előtti népek, leigázva a ceremóniák, a babona és vakhit sötét börtönében? mit mondjunk azokról, kik még a bálványimádás fojtó légköréből maig se jutottak ki s a kikre ma sem alkalmazhatni a prófétai szózatot: a sötétségben ülő nép látta nagy világosságot!? bizony a vadság és durvaság sok elszomorító jeleivel találkozhatni most is ott bármily téren; mert hiányzik a keresztény szellem amaz üdvös befolyása, mely e világban mindenütt, művészet, mesterség, tudomány mezején oly szembe-tünően nemes befolyást gyakorolt s elmondhatjuk, hogy a mi szép, nagy és nemes létrejött, mind az a keresztény szellem hatása alatt jött létre, vagy hogy a tételt megfordítsam, minthogy így is igaz: tudomány, művészet, mesterség egyaránt a keresztény eszme szolgálatában állanak s annak terjesztésére működnek közre mindannyian s mihelyt valamelyik ezzel ellentétbe helyezkedett, megszűnt eszményi lenni, csak napi és földi érdekeknek szolgál s így állandóságra nem számíthat.

Kell-e mondanom afiai, hogy a kereszténység a legtökéletesebb eszményiség kifejezése? avagy lehet-e csak képzelni is nagyobb eszményiséget annál, mint a mi e parancsban foglaltatik: **l e g y e t e k**

tökéletesek, mint a ti mennyei atyátok tökéletes? szeressétek ellenségeiteket, áldjátok azokat, kik titeket átkoznak s tegyetek jól azokkal, kik háborgatnak és gyűlölnék? avagy ennél? ha a te szemed megbotránkoztat tégedet, várd ki azt és vedd el, mert jobb neked, hogy egy a te tagjaid közül elveszszén, mint egész tested a gyehennára vettessék? Mindezek s más ezekhez hasonló intelmek és parancsok kétségkívül megdöbbenetik a kicsinyhitűeket, hogy ezt kérdezzék Nikodemussal: mi ként lehetséges ez? s pedig lehetséges, csakhogy nem egy nap érhető el s nem is egy év alatt, hanem ki van vele a tér jelölve a folytonos tökéletesedésre, mint a melyre az összes emberiségnek amugy is szüksége van. Mert hiszen, ha csak oly czélt tűzött volna elének az ur Jézus, a mi egy pár ezer év alatt valósítható lenne, mire törekednének százezer és több évek mulva az emberek? Korunk és a legközelebbi évek tanulmányai s alkotásai mutatják, mily sokat tökéletesült a világ; s ki tudja? a közeli s még inkább a távoli jövőben mily dicső és nagyszerű eszmék csirái rejlenek, akár a társadalmi, akár az egyházi élet mezejére gondoljunk. De annyi tény, hogy minden törekvés a tudatlanság és babona elenyésztetésére irányul s a vakhit helyett élő, munkás hitet ápol és terjeszt, mely egy szebb és jobb jövő záloga leend minden körülmények között!

Kedves afiai! nem akarom figyelmeteket kifárasztani s nem akarok türelmetekkel visszaélni; pedig még sokat lehetne és kellene is felhoznom annak megmutatására, hogy a Jézus az ő tudományában valósággal tüzet gerjesztett a világban, melynek lángolása mind nagyobb mérveket ölt. De elégedjünk meg most a hallottakkal, mert azokból is meggyőződhattünk, hogy az ur Jézus eszméi, tanításai nemesítették meg a sziveket, világosították meg az elméket s tették az embert Istenfiává, tehát valódi emberré. Méltó tehát, hogy az emléke mindig fenmaradjon, mig e világon az evangelium hirdettetik s az ő születése napját örömmünneppé szenteljük, mint oly emberét, kinél nagyobb soha nem született. Ámen.

ÜRMÖSI KÁLMÁN.

VI. ZSOLTÁR*)

Uram ki busulsz bűneim miatt
S haragra gerjedsz ellenem:
Kérlek ne feddj, ne ostorozz tovább,
Bár büntetésed méltán viselem.
Oh könyörülj, légy irgalommal,
— Nem bírok már a fájdalommal:
Fölháborodtak csontjaim.
Oh nézzd erőtlenségemet.
Gyógyíts meg — engemet.

Ne késs, ne késs! oh térj hozzám Uram!
Lelkem, hitem, már ingadoz,
És csüggedezve búsan kérdezi:
Meddig késik még vigaszod?..
Mentsd meg lelkem, míg elragadja,
A csüggedésnek áradatja.
Oh szabadíts meg jó Uram!
Ha nincsen nékem érdemem:
Irgalmad légyen én velem.

Miért boritnál szemfedőt reám? ...
A sirba nincs emlékezet!..
S ha dalnokod a sirba száll alá:
Ki zeng neked dicséretet?..
Fohászom lankadt: minden éjjel —
Ágyam feresztem könnyeimmel
És nyoszolyámat öntözöm...
Arczom megvényt, hervatag:
A bú s az ellenség miatt.

Távozzatok előllem álnokok!
Siralmam végre fölhatott!..
Kértem... könyörgtem... és ime az Ur
Meghallgatott!.. meghallgatott!..
Piruljatok meg, szégyenülve.
És bűnötektől üldöztetve
Legyen mind annyitok!..
Kikért szállott rám szenvedés:
Szégyen reátok s megvetés.

RÉDIGER GÉZA.

*) Felolvastatott a marosköri Dávid F. fiók egyletnek 1886. dec. 7-én tartott gyűlésén.

KIÁLTÓ SZÓ A PUSZTÁBAN.

Szinte megjósolni merném, hogy e czikk sorsa az lesz, a mi czimében áll. S mégis megírom; mert nagy érdekek forognak fenn, fontos okoknál fogva kívánatos, hogy valaki a hosszú, mély csöndet megszakítsa azon ügyben, melyről itt szó lesz. Értem a kolozsvári unitárius fő- és tordai középtanoda Története megírását. A sz.-kereszturi középtanodáét Nagy-Ajtai Kovács István megírta. Azt csak pótolni kellene s lehetne is. A két elsőt megalkotni újonnan, immár tovább nem halasztható szükség, sőt parancsoló kötelesség. Én elmondom nézeteimet, magamra veszem a kezdeményezés odiumát, mások mondanak jobbat s ha tévedek, igazítsanak meg. Először a főtanodáról szólok.

Kénosi Tózsér János és Fosztó Uzoni István Kézirati Egyháztörténetében csaknem kész, a mit ki kellene választani, s kellő kritikával magyarra tenni át. Fekete Mihály ref. főtanodai tanár azon főtanoda előkorát, a mi a kolozsvári főtanodák közös eredetét tárgyalja, nyomosan írta meg. Abból is sok átvehető. A Keresztény Magvető számos jeles gondnok, püspök, tanár és jóltevő unitárius életrajzát közölte, olykor mély kutatás és alapos tanulmány látható sikerével. A Nagy Magyar Encyclopedia is az 1855-ik év körül sok jelesnek adta bőv ismertetését. Dávid Ferencz Emléke s nemsokára Kolozsvár Története az egyház és iskola első alapításától kezdve mind a három eltelt századból hecses részleteket fog szolgáltatni annak, a ki ily czélból olvassa meg. Bod Péter, Benkő József, Horányi s mások életrajzi s bibliographiai művei is foglalnak magukban használhatókat. De ott vannak a főtanoda könyvtárában az egyháznak és iskolának az idők viharai közt el nem pusztult írott emlékei, a fő- és képviselő tanácsok eredeti jegyzőkönyvei, a jóltevők alapítványi és ajándék levelei, a régi iskolafőnöki Anyakönyvek, a különböző századokban élt és működött tanárok, papok és tudósok tan- és kézikönyvei, sat. Oly bő anyag, hogy csak építő kézre vár, oly gazdag erű történeti források, hogy csak felhasználni, formába önteni kellene. A dalnok jó szava egészen illik reá:

Régi dicsőségünk hol késel az éji homályban?

Ott van egy hosszú sora a püspököknek, tanároknak, jeles papoknak, kiknek készütsége meg volt, a tollal bánni tudtak, az egyházat szerették, s az iskola emlőjén növekedve föl, hozzá szívökben hálát éreztek, s hogy iránta kötelességeik vannak, nem tagadták, s még sem vállalkozott senki e munkára a mai napig.

A tanári fizetések csekélyek, a tanszer készlet, természettani matematikai és természetrajzi gyűjtemények, valamint a tanárok szakkönyvtára az állami tanintézetekkel nem állja ki a versenyt, a nevelés- és módszertan nem tart lépést a főváros hasonló tanintézeteivel, az iskola igen kicsi, a tantermek szűkek. S még sem emelkedik nyilvános közszó a javítás, a gyökeres reform iránt!?

Az egyetemek panaszkodnak a gymnasiumok ifjúságainak mértéket nem ütő képzettségi színvonala fölött, s hogy a magyar egyetemi polgárok Bécs és Németország egyetemeinek polgárságával a versenyt ki nem állják, okul azt adják, mert a gymnasiumok előkészítése egyenlőtlen levén: egyenlő eredmény általuk el nem érhető. Lehetetlen, hogy azokat az unitárius egyház ne hallja, hiszen az egyetemek rectorainak beszámoló beszédei hangosan vagy leplezetten mindig erről szólnak Kolozsváratt és Budapesten egyiránt. Én magamban nem egyszer gondolkozáim felőle, gymnasiumaink reformjában találok magamra nézve megnyugtatót s a jogosult kifogások oka megszűnését egyedül ebben látom.*)

Erre azonban szükséges a főtanoda multjának alapos ismerete, történetének pragmatikus megírása. Mikor, hol nyílt meg az első unitárius főtanoda? vagy melyik ily intézet ment át az egyház bir-

*) Hogy gymnasiumunknak vannak hiányai, ezt a tanári kar és az egyházi főhatóság is érzi, de megjegyezzük, hogy habár ezekről nyilvánosan nem is tétetett szó, de keblileg többször tárgyaltattak és az egyházi főhatóság több intézkedést tett a hiányok elenyésztetésére. Az iskola kibővítését elhatározta, a mi hogy az idén nem történt meg, csupán az anyagi szükségén mult. Tanszerekre különösen az utóbbi években tetemes összeget költött. A tantervet az illető állami törvények kivánalmaihoz alkalmazta. A tanároknak pedig a szakmunkákkal is folyton gyarapított gazdag főiskolai könyvtár áll rendelkezésükre.

A mi már azt illeti, hogy az egyetemek panaszkodnak a tanulók mértéket nem ütő készütsége miatt, e panasz, tekintve, hogy a gymnasiumunkból kikerült ifjak közül aránylag elegendő tünnek ki az egyetemen sikeres tanulmányaikkal, iskolánkra specialisan nem vonatkozhatik; hanem a készütségi hiány a jelenlegi gymnasiumi rendszer szervezetéből foly, és ennek megjavítását; valamint a mi gymnasiumunknak minden tekintetben való emelését a kitünő íróval mi is óhajtjuk.

tokába? Mikor s mily viszonyok között történt az? A közemlékekben minő tanrendszer nyomai maradtak fenn ama korból? A tanerő, tantárgyak, tannyelv és tandíj állapota minő volt? Mily viszonyban állott a főtanoda a Szentpéterről nevezett külvárosi altanodával és belvárosi leányiskolával? A nemzeti fejedelemség megszűntekor hogy vesztette el régi iskoláit az egyház? S hogy és mikor, mily segélyforrásokból építette mai főiskoláját?*) Mi volt a tanrendszer az elmúlt különböző időkben? Mária Theresia, II. József és I. Ferencz fejedelmek alatt mily változáson ment át? Mit változtatott rajta az abszolút korszak elnémetesítő rendszere? s hogyan hatottak rá a kiigyezés után az új oktatási és nevelési állami törvények s intézmények? kik voltak jóltevői és alapítói? kik voltak a tanárok s mi volt fizetésök és a tanuló ifjúság létszáma? milyenek voltak az iskolai törvények és fegyelem? Mig ezekre nem felelünk, mig a múlt tisztázva nem lesz, addig a jelen nyomoruságai oly élénk és erős érzete a szivekben, türehetlenségük tudata a lelkekben meg nem születik, a mely erkölcsileg, s mintegy a lét és nem lét kérdése elementaris erejével ne kényszerítse az egyház közönségét arra, hogy főtanodája ügyét emberül karolja fel s a tanulás és tanítás ügyét reformálja, lakhelyét s halltermeit bővitse ki, tanszereit szaporítsa, a tanároknak segédkönyvtárt teremtsen s mindenekelőtt és felett tanárait fizesse úgy, hogy megélhessenek, hogy magukat s idejüket egyébbel elfoglalni ne kényszerüljenek.

Meggyőződésem szerint ez az első és legfőbb, a mit tennünk kell. Mig a történet maga szemünk elé nem tárja vigasztalan állapotunkat, addig a javításra magunkat komolyan nem tudjuk elhatározni. Az lesz a tükör, mely meg fogja mutatni közoktatási miseriáinkat egész megdöbbentő voltukban. Az lesz oly erős érvelés, mely elől kitérni nem lehet. Ma a ki a tudomány terén a versenyt ki nem állja, elbukik s áthalad felette az idő kereke. A mely tanintézet a törvény föltételeinek eleget tenni nem bír, létjoga kockára van téve s bezáratására a gymnasiumokat illető törvény nyit utat s ad a miniszternek jogot.

E kérdést nem szabad könnyedén venni. A nagyobb erők elnyomási nisusa a kisebbekkel szemben európai áramlat, mely hazánk-

*) Jelenlegi főiskolánk építéséről és múlt százszentendőbeli fentartásáról folyóiratunk, Benczédi Gergely tanártársunktól közölt két igen értékes dolgozatot: Collegiumaink megmentése a múlt százban. XII. köt. 257—288. l. P. Horváth Ferencz életrajza. XIII. köt. 136—177. l.

ban is minden versenynél s kivált az unitáriusokkal szemben, köz-hivatalokban, a bíróságoknál, a politikai életben, mindenhol nyilvánul. Kis testületekre, felekezetekre és nemzetiségekre nem jó idők járnak. Ugyancsak állják meg keményen helyöket, ha eltiportatni nem akarnak. Ifjainkat összemérik azon száz meg száz tanár, a kik egyetemeken tanítanak, s a kik jobbadán más felekezetbeliek, más iskolák ifjaival, s ha kedvezőtlen az eredmény, mi természetesebb, mint-hogy az ifjak esetleges fogyatkozásaiért az unitárius tanintézeteket veszik bírálat alá. Ennek káros következményei lehetnek, a miket el kell távolítnunk s meggátolnunk tanügyünk rendezésével.

Az összehasonlítás s ebből folyó érvelés a tanárok fizetésére is rákerül. Mert a mai kor szelleme keresi a hibát, a megélhetés óriási versenye a küzdelmet. S ha tudva lesz, hogy nálunk a tanárok fizetése természetben való szállás mellett csak 700 frt, az jó hatást nem tesz, az ellenünk fog bizonyítani. Hiszen ma a segédfogalmazók legkisebb fizetése 900 forint, a néptanítóké 6—800 forint, a polgári iskolai tanároké 200—300 forint szálláspénz és 1200—1400 forint fizetés, a fővárosi tanítóképezdék tanáraié 1500—1800 forint és ötéves pótlék. S utóbbiak még is panaszkodnak, hogy az képességükkel és elvégzendő munkájokkal nincs arányban.

Hogyan kívánható, hogy a mi szűken mért tanári fizetéseinkre kitünő erők vállalkozzanak? Nem vállalkoznak. Tisztelet a most meglevőknek, de a tapasztalás azt mutatja, hogy a kiegyezés óta legjelesebb ifjaink hecsvágyát az államszolgálat inkább kielégíti, s az erős oda törekszik, nem egyházi pályákra. Ennek rossz következtetésétől méltán tarthatni. Az unitárius egyháznak tekintélyt jeles papjai és kitünő tanárai adtak mindig, s erőt tiszta székely népe, a kisebb, de szorgalmas és vagyonos nemesség s lelkes és áldozó főbb emberei. Ha az állam elvonja tőlünk a jobb-jobb erőket, félő, hogy az gymnasiumi oktatásunkra idővel veszélyt hoz.

Mi szükségessé evégre? Pénz.

Honnan vegyük ezt? Eddig a hitek áldozatkészségétől vártuk. Erről most sem mondunk le. De miután más vallásfelekezetek az eddiginél bővebb államszegélyt követelnek, azért, mert az állam állította fel törvényben a gymnasiumok tanereje és tantárgyai meglehetősen magas mértékét, nekünk sem szabad elmulasztanunk a segélyért folyamodást. Meg is tette a főtanács, de még eddig sikere nincs. Azon kell lenni képviselőinknek, hogy iskoláink ne mellőztessenek. Ha gymnasiumaink oktatási színvonalát emeltetni kívánja a kormány, méltányos, hogy egyházunk is bővebb állami segélyben részesüljön, azonképpen,

mint az ev. reformált és ágostai hitvallásuak. A főtanács fölterjesztésének tekintetbe nem vétele sértené legbensőbb érzelmeinket. Ennek megtörténni nem szabad. Ezt az unitárius egyház más egyházakkal való közjogi egyenlő állása és jogosultsága határozottan kizárja.

Ennyit kolozsvári főtanodánkról Most a másikról mondom el nézeteimet.

A tordai algymnasium Története szintén nincs világ elé adva. Egy lelkes, munkás és nagy tudományu férfi, Kénosi Tózsér János, tordai rector még a mult század utolsó felében megírta s beigtatta a Fosztó Uzoni-féle Unitárius Egyháztörténetbe;¹⁾ ez-nkívül ugy emlékszem, „Matricula“ czim alatt egy nagybecsü kéziratot hagyott hátra, melyben azon gymnasium első alapításától kezdve az ő koráig terjedő történeteit illető igen becses följegyzések, nagy számu hiteles adat, itt ott kész részek, a könyvtár, a tanárok névsora és fizetése, az iskola és templom változásai, s egyéb igen szükséges és hasznos dolgok vannak emlékezetben tartva. Én ismerem s gyűjteményem számára 15—20 év előtt belőle bő kivonatokat készítettem. Kezeimből az eredetit Váradi Károly idvezült kedves barátomnak adtam át, és megkértem őt, s ő igérte, hogy azt pótolva és e rendszerbe véve s kiegészítve ama közép gymnasiumunk Történetét megírja. Nem tudom, dolgozott-e rajta? Vagy dolgozott-e más valamelyik tanár? Nyilvánosság elé eddig felőle semmi sem került. Én nem sokkal ezelőtt kivonataimat visszakaptam.

A szomorú tény az, hogy a thordai gymnasiumnak egy buzgó tanára, már 100 évvel ezelőtt érezte lelkében a kötelességet, hogy annak Történetét meg kell írni, maga a nehezét, a nagyját meg is tette, a hol az leghománysabb, a legrégebb kor, azt felderítő adatokat bőven hagyott följegyezve; s e hosszú idő alatt nem akadt egy második, a ki folytassa és bevégezze! Ez részvégtlenség, sőt azon intézet iránti szeretetlenség jele. Én br. Orbán Balázs jeles írónk Thordai város Története czimü kész művétől sok mulasztás pótlását várom.

Ajkainkon hordozzuk Erdély felvilágosult vallásos törvényeit s lelkiismereti szabadságát, de azon város egyetlen felsőbb iskolája multját homályban hagyjuk, a hol e törvény legalább kimondatott. Dicsekszünk a XVI ik századi thordai unitárius zsinatokkal, melyek e hitvallásnak az ország alkotmányá védelmébe fogadtatását kiviv-

¹⁾ Lásd: az I. könyv 350 lapjától a 418-ig a székely-kereszturi példány szerint.

ták, de azon iskola tanárai és papjai életrajzát feledésbe merülni engedjük, pedig azok akkor a küzdők élén állottak. A thordai unitárius középtanoda könyvtárából Kénosi Tőzsér János két kézirati nagy becsü műve a gróf Kemény József gerendi könyv- és kéziratárába jutott s ma az erdélyi Muzeum-egylet birtokában van.²⁾ Egy másik kézírata a kolozsvári főtanodáéban.³⁾ Egy becses dolgozata hollétét nem tudjuk.⁴⁾ Ha az intézet ügyét s történetét tanárai szívéken hordozták volna, azok másképen lennének. A thordai unitárius középtanoda a legelső tisztán unitárius tanintézet. Ez volt a tiszta unitarismus első bölcsője. A kolozsvári óvári iskola elébb lutheranus, azután állami, 1560-tól 1563-ig reformált jellegű s csak ezután lett unitárius. A tordai várbeli templom 1724-ig az unitáriusoké volt. Abban voltak Dávid Ferencz és Heltai Gáspár diadalmas unitárius hitvitái. Ott formulázták a legelső unitárius confessiót. Nagy események ezek. Fényes lapjai lennének az ottani gymnasium történetének. Thordának sok tudós tanára s egy jeles történetíró fia van, a ki magyar tudományos akadémiai tag. Miért nem születik meg szívökben az elhatározás, hogy az iskolának, a melyben tudásuk alapjait gyűjtötték, megírják?

A magyar nemzet bűnös mulasztást követett el története sok ideig elhanyagolásával. Századok századok után teltek el, hogy semmit fel nem jegyeztek tudósai. Már most bűnhödünk érette, mert ős multunkat nem tudjuk kritikailag megállapítani s nem tudjuk rá megtanítani ifjainkat. Most a legjobb írók dolgoznak a hiány pótlásán, vajha lenne sikere! Így van az unitárius egyház is saját és fő és egyik algymnasiuma történetével. 320 év óta nem jelent meg nyomtatásban egyikről is semmi tűzetes mű.

Mi az oka? nem ismerték azt? Ezt mondani nem lehet. Nem szerették, nem érdeklődtek általa? Ezt még kevesebbé. Nem értettek hozzá? Ezt megczáfolják mult századi íróik: Kénosi Tőzsér János és Fosztó Uzoni István. Hiszen ezek az ő korukig mind a kolozsvári, mind a thordai gymnasium történetét megírták. Egyébnek kell okának lenni. S mi ez? Szegénységök. A kik irtak, sem volt kiadójuk, vagy ha kiadták volna maguk, nem volt vevőjük. Ez a szegénység oka

²⁾ De Typographiis et Typographis Unitariorum in Transsylvania stb. Bibliotheca Scriptor. Transylvaniae Unitariorum stb.

³⁾ Notae quaedam de Reformatione Civitatis Kolosvár stb.

⁴⁾ Praelectiones seu Phrases in Catechesim: Quis tibi est Christianus? stb.

annak, hogy legjelesebb unitárius tanárok, tudósok, papok és egyházi szónokok különböző tudományágokban irt művei, tankönyvei, egyházi beszédei sat. a múlt század egész folyamában kiadatlan maradtak, elveszve a tudományra és nemzeti irodalomra nézve, ott vannak a kolozsvári főtanoda könyvtára polczain feledésbe — hogy ne mondjam — porba merülve! Szent-Ábrahámi és Agh püspökök sok kézirata, a Derzsi Gergely István *Diacrisise*, Árkosi Benedek gyönyörű *Könyörgései*, Fejérvári Sámuel *Magyar nyelvtana*, melyet a tudós Gyarmathi Sámuel minden előtte valónál tökéletesebbnek mondott,⁵⁾ Geyzanovics József, Sylvester György és többek classikus prédikációi halva születtek, vagy élve haltak el, mert nem volt unitárius nyomda, nem volt kiadó Mecenas és vevő közönség. Avagy nem szállja meg szégyenérzés a valódi tudományszerető lelket, látva, hogy Szent-Ábrahámi: *Summa Universae Theologiae Christianae secundum Unitarios* című műve, melyet az igazságos II. József császár nagy bajjal s sok kérés és könyörgés után 1786—87-ben kinyomatni engedett, s költségesen kinyomtatott példány iverének egy része még ma 100 év múlva is eladatlan.

S mondjak még ennél erősebbet, a nagyon is közel időből? Elég ennyi

A reformált hitvallásnak kolozsvári, enyedi, székely-udvarhelyi, maros-vásárhelyi és zilahi gymnasiumaik Története mind meg van írva.

A római katolikus: kolozsvári, károlyfejérvári, csik-somlyói tanintézetek Történetei is évi iskolai tudósításaikban hosszabban, vagy rövidebben tárgyalva vannak. A mieink csak a jelennek adják ugyszólván statistikáját. Pedig de jól oda illenek elejére egyik vagy másik gymnasium, az unitárius gymnasiumi nevelés és oktatás rendszere a XVI., XVII., XVIII. században, a XIX-ikben behozott reformok, a magyar nyelv behozása az iskolákba, az unitárius falusi iskolák oktatási rendszere, a három gymnasium könyvtárainak alapítása, gyarapodása s mai létszáma, az unitárius egyházakban levő olvasó társaságok, egyletek stb. első kezdete, azok száma és tagjai szaporodása sat., az egyházi énekek, műtécklés, a rajztanítás az iskolákban s több ily mozzanatai a modern nevelésnek és oktatásnak. Ezekről mind lehetne igen tanuságos értekezéseket írni, a mik az egyház köztörténete megírását elősegítnék, a közérdekeltséget növelnék, a vallásos szellemet ébren tartanák, a vallásközönség beléletére jótékonyan hatnának.

⁵⁾ Okoskodón tanító magyar Nyelvmester 1794. Előszó. XXIII. lap.

Vajjon nem kívánható-e a közfigyelemnek ezekre fordítása? Ré-
szemről szerencsét kívánnék magunknak hozzá, ha jövőben az évi
Iskolai Értesítő egy-egy alapos értekezést hozna, s ha hírét
hallanám, hogy a kolozsvári fő- és thordai közép gymna-
sium Története megírásához valamelyik író tanár hozzá-
kezdett. Ha erre nincs kilátás, legalább Kénosi Tózsér János és Fosztó
Uzoni István Unitárius Egyháztörténeteinek átdolgozott
kiadására immár rátelt az idő.

JAKAB ELEK.

KÖZOKTATÁSUNK ÁLLAPOTA 1885/6-BAN.

— A vallás és közoktatásügyi minister tizenötödik jelentése. —

A minister legujabb jelentése egy vaskös kötetben tárja elénk a magyarországi közoktatásügy állapotát 1885/6-ról, a népoktatásra vonatkozólag 1884/5-ről. Az egész jelentés öt szakaszra oszlik fel, melyek tartalmát — legfőbb vonásaiban — mi is ugyanazon sorrendben ismertetjük meg t. olvasóinkkal.

I. A népiskolai oktatás. A tanköteles gyermekek száma hazánkban a lakosság 16·67 % -át teszi (megnevezett összegben 2.292,052) és a tanköteleseknek 80·12 % -a járt tényleg iskolába. Tehát kerek számban még 20%, vagyis egyötöd rész nem részesül oktatásban. Ha azonban tekintetbe vesszük, hogy az iskolába járók száma 1869-ben 50% volt, az emelkedés (30%) oly szembe-tünő, a mely minden hazafi keblét örömmel töltheti el.

A tanköteleseknek a következő % -a járt iskolába felekezetek szerint: a r. katolikusoknál 86·31, g. katolikusoknál 60·10, g. keletieknél 68·27, helvét hitűeknél 79·87, ágostaiaknál 88·09, unitáriusoknál 76·44 és a mózes hitűeknél 77·66%. Ha ezek alapján hitfelekezetünket a többiekkel összehasonlítjuk, azon szomorú tény előtt állunk, hogy a g. katolikusokat és keletieket kivéve, a többi már mind megelőzött minket. Pedig ez nem volt mindig így. Annál komolyabban kell egyházi hatóságainkat e körülményre figyelmeztetnünk s felhivnunk az iskoláztatás pontosabb ellenőrzésére, mert különben könnyen az a szégyen érheti egyházunkat, hogy a folytonosan fokozódó versenyben maholnap leghátul maradunk. Ez pedig a legszabadelvűbb egyház kicsiny táborához teljességgel nem illenek.

A mi már a községeket illeti, bár az iskolák száma évről-évre szaporodik — a szóban levő év alatt is 100 új népiskola keletkezett — mégis még mindig 300 község van Magyarországon teljesen iskola nélkül. Ugyde 1869-ben kettő híján 1600 volt az ilyen községek száma.

Az elemi népiskolák száma 16,082, a felsőnépiskoláké 79, a polgári iskoláké 144. E két utóbbiból 1869-ben semmit se bírtunk, az elsőből pedig 2284 el kevesebbet, mint ma.

Jellegre nézve van 611 állami, 1856 községi, 13639 felekezeti, 168 magán és 31 egyleti iskola. A felekezetiék így oszolnak meg: r. kathol. 5347, g. kathol. 2177, g. kel. 1788, helv. hitv. 2336, ágostai 1434, unitárius 45, mózes h. 512.

A tanítók száma jelenleg 23457. — 1869-ben 17792 volt. A tényleg iskolabjáró gyermekekből egy tanítóra átlag 60 esik.

A népiskolák fentartási költsége tizenhárom és fél millió forintba megy, 1869-ben három és fél millióra ment.

A tanítóképző intézetek száma 54, a tanítónőképzőké 16. Az összes képzőintézetek közül állami 24, felekezeti 46.

A 70 képzőintézetben 1885-ben oklevelet nyert 812 tanító s 231 tanítónő. Ez intézetek évi fentartási költsége 871,552 forint volt.

A kisdédóvó intézetek száma 409, melyekben 593 óvó 41,119 kisdedet gondozott. E téren — mondhatni — még csak a kezdet kezdetén állunk s a társadalomra itten vár a legtöbb teendő.

Minthogy az országos kiállítás éppen a szóban levő iskolai évre esett, a ministeri jelentés ennek tanügyi eredményeiről is megemlékezik. Rövid, de tanulságos vonásokban rajzolja a közoktatási pavillonban szerzett tapasztalatokat. Az iskolapadok és felszerelési tárgyak fejlettsége a bemutatott minták szerint már csaknem a tetőpontra jutott. Legtökéletesebbeknek a Feiwel-Günczy-féle iskolapadok ítéltettek. Az országos tanszermuzeumban 60 forinton megszerezhető u. n. hármas gyűjtemény (a természet-, vegy- és ásványtanhoz, valamint az állat-, növény- és gazdaságtanhoz) népiskolák számára, és egy ásvány-, föld- és közzettani mintagyűjtemény polgári iskolák számára a jurnek osztatlan tetszésével találkozott. Itt lett bemutatva a minister által jó taneszközök hazai előállítására szervezett két nevezetes intézet működése is. Egyik a természettani készülékek készítésére Budapesten alapított mechanikai tanműhely, másik a budapesti állami tanítóképző intézettel kapcsolatosan berendezett gipszöntőműhely.

Ez utóbbi feladata, hogy a hazai iskolákat jó plastikus rajzmintákkal ellássa. Ezek kifejlődése és megerősödése nemzetgazdaságilag is nagyon kívánatos, ha meggondoljuk, hogy ilyenmü taneszközökért mily temérdek pénz ment ki eddig az országból külföldre. A kiállításon összehalmozott népiskolai tankönyvgyűjtemény valóságos túltermelésről tett bizonyosságot, melyben a sok selejtes elnyomja a valóban érdemes, jó terméket, úgy hogy a tankönyvek re-

visiója egy veszélyessé váló kór, a tankönyvgyártás mániája ellen mutatkozik elkerülhetetlen védszernek. A rajzkiállítás azt tanúsította, hogy e tantárgy tanítási módszerével még hátra állunk, tulnyomó levén nálunk az előlapok gépies másolása, a mit már rég elítélt a paedagogia. A női kézimunkák meglepő gazdagságban tárultak elénk, de fájdalom itt csaknem kizárólag idegen minták vétnének alapul s a házi iparunkban rejlő nemzeti motivumok egészen mellőzötnének. Mi még hozzátehetjük ez igen helyes észrevételhez, hogy ez irány megváltoztatható csak úgy lesz, ha a minister hazai művészek által összegyűjteti és feldolgoztatja azokat a nemzeti motivumokat. A Huszka-féle „magyar diszitó-styl“ e tekintetben is hasznos kezdeménynek tekinthető.

A népiskolai női kézimunkatanításra még az az észrevételünk is van végül, hogy azokban a diszmunkák inkább korlátozandók és jobban a népélet igényeihez alkalmazandók lennének, mint az jelenleg tapasztalható.

Meg kell még e helyen emlékeznünk az idegen ajku tanítók magyarnyelvi képesítéséről. A minister egymásután hét éven át rendezett ezek számára póttanfolyamokat, melyek összesen 210,000 forintjába kerültek az államnak. E tanfolyamok megkezdésekor 5489 olyan tanító volt az országban, a kik a magyarnyelv tanítására képtelenek voltak. A mult évre azonban ezek száma 2837-re szállott, vagyis a magyarnyelvi tanfolyamokon 2652 tanító képesített nyelvünk tanítására.

E képesítést tökéletesnek — természetesen — nem mondhatjuk, de bizonyos alapot a nagy munka megkezdésére mindenesetre nyújt az. S a „docendo discimus“ elvnel fogva meg van adva a lehetőség e tanítók további önképzésére is.

II. A középiskolák száma hazánkban 178. Ezek közül gymnasium 150, reáliskola 28. Jellegre nézve: állami 28, királyi 18, községi 25, magán 3 és felekezeti 104. Ez utóbbiak közül r. katólikus 43, g. keleti 4, helv. hitvallású 28, ág. hitvallású 25, egyesült protestáns 1, unitárius 2, izraelita 1.

Fejlettség szempontjából: nyolcz osztályu 108, hét osztályu 1, hat osztályu 19, öt osztályu 1, (Székely Kereszturon), négy osztályu 49.

Tisztán magyar tannyelvü középiskola van 122, kizárólag német nyelvü 7, kizárólag román nyelvü 4. A többiekben a német, román, tót, szerb és olasz tannyelv mellett kisebb-

nagyobb kiterjedésben, mint második tannyelv — a magyar is használatban van. Sőt 19 középtanodánkban három tannyelv használta-tik. Mely utóbbi körülmények nyelvünk terjedésének kézzel fogható bizonyítékai.

A tanulók száma középiskoláinkban 41,508. A megelőző tanévinél 1429-el kevesebb. E csökkenést a polgári, ipari és kereskedelmi iskolák számának szaporodásával hozhatjuk összekötésbe, mely körülmény a szülők felfogásának jobbrafordulását tanúsítja.

A fennebbi létszámból gymnasiumba járt 35,525, reáliskolába 5983 tanuló. A két unitárius gymnasiumba külön 348.

A középiskolai tanulók anyanyelv tekintetében a következő %-ban vannak feltüntetve: magyar 70.₃, német 15.₉, román 5.₆, olasz 0.₃ tót 4.₅, szerb-horváth 1.₉, rúthén 0.₃, más nyelvű 0.₆. Az ország lakosságának nemzetiségi számarányához viszonyítva, minden 1000 lélekből középiskolába jár 443 magyar, 341 német, 93 román, 96 tót, 124 szerb-horvát és 38 rúthén. Mindkét nemű számadatból tehát határozottan kitűnik, hogy a középiskolai oktatást a magyarok veszik legnagyobb mértékben igénybe, s mindjárt utánuk a németek. Ezek azonban a reáliskolákban fölmulják a magyarokat is. Itt ezer lélekre 74 német és 62 magyar esik.

Felekezeti tekintetben — létszámukhoz viszonyítva — a középiskolákat legnagyobb mértékben veszik igénybe a zsidók, mindjárt utánuk következnek az unitáriusok, azután az ágostaiak, a r. katolikusok, helv. hitvallásúak, g. katolikusok és végül a g. keletiek.

A középiskolai tanulók előhaladását illetőleg némi tájékoztatást adnak a következő adatok: az állami középiskolákban minden 1000 mulasztásból igazolatlan 21. az ev. reformátusoknál 109, az ágostaiaknál 27, a g. keletieknél 101, az unitáriusoknál 78. Az átlag 33 levén, azonnal szembetűnik, hol javítandók még a viszonyok e tekintetben. Az állami felügyelet alatt álló intézetekben jelesen végzett 6.₆%, jól 19%, elégségesen 51.₆%. A többi egy vagy több tantárgyból megbukott. A g. keletieknél az adott sorrendben e %-ok fordulnak elő: 5.₉, 22, 38.₃, — az ágostaiaknál: 10, 22, 46.₁. — az ev. reformátusoknál 9.₁, 22.₃, 45.₃, — az unitáriusoknál: 12.₉, 24.₂, 56.₁%. Ha e számokat csak szemünkkel vizsgáljuk és hasonlítjuk össze, legkedvezőbb előhaladást az unitáriusoknál kellene constataálnunk; azonban, ha kritikát is alkalmazunk elfogadhatónak mégis valószínűleg a ministeri nyilatkozat veendő,

hogy t. i. az adott viszonyszámok nem annyira absolut eredményt, hanem az előmenetel megítélésében követett szigorú jelzik.

A középiskolai tanárok összes száma 2900. Minőség tekintetében a rendesek átlaga 54.7^o/_o, az unitáriusoknál 59.1, a helyetteseké 13.2^o/_o, az unitáriusoknál 9.1, a kisegítő óraadók átlaga 4.6^o/_o, az unitáriusoknál 23.7. A többi a hitoktatók és rendkívüli tantárgyak tanítóira esik. A képesítettégnél szintén hasonló viszonyokkal találkozunk, úgy, hogy ha egyházunk az óraadók számát csökkentve, a más két kategóriát fölemelheti, ezzel a középiskolai oktatás színvonalára juthat. Erre azonban, valamint a szigorú szakrendszer meghonosítására a tanári fizetések rendezése, illetőleg fölemelése szükséges, a mi fölött a legközelebbi jövő fog dönteni. Hic Rhodus, hic salta!

Az összes középiskolai tanszerek közül (1.416,226 darab) a kormány vezetése alatt álló 118 intézetre jut 67°/_o, a felekezetek főhatósága alatti 60 középiskolára 33°/_o. Ez utóbbiból a g. keletiek és unitáriusok birnak 1°/_o-ot, az ágostaiak 16-ot, az ev. reformátusok 15-öt. E tekintetben tehát nagyon hátra állunk.

A középiskolák évi fentartási költsége 4.343,500 forint. Ez összeg úgy oszlik meg, hogy minden ezer forintból 746 esik a ministerium rendelkezése és vezetése alatt álló intézetekre, 254 forint pedig a felekezetek főhatósága alatt állókra. Az unitáriusoké külön összesen 28,293 forint.

A ministerium rendelkezése és vezetése alatt egy intézet évi fentartási költsége átlag 25,448 forint, a felekezetek főhatósága alatt 17,069 forint; amott egy rendes tanár átlaga 1402, itt 1057 forint; ott egy tanuló iskoláztatása kerül 112, itt 86 forintba. A tanári fizetések mekkoróságának sorrendjében az unitáriusok állanak leghátul. A dologi kiadások és ösztöndíjak alapján azonban összes kiadásainkhoz viszonyítva, legelső helyre kerülnek.

III. A felsőbb tanintézetek. A tudomány-egyetemek száma az utolsó ministeri jelentés óta nem változott. A budapesti egyetem gazdasági szerelésében egy reformot léptetett életbe a minister, t. i. egy olyan közeg létesített, a mely az egyetem pénzügyeit kezeli s egyenesen a ministernek felelős. Ennélfogva a klinikákat igazgatótanárok a gazdasági teendőik terheitől felmentve, idejüket és figyelmüket osztatlanul tudományos feladataik teljesítésére szentelhetik. E reform a kolozsvári, különben is korlátoltabb dotatióval rendelkező egyetemnél egyelőre nem hozatik be.

Mint ujtás elrendeltetett mindkét egyetemenél latin nyelvű almanachok kiadása. Ez évkönyv az egyetem történetét, czimtarát, az egyetemi intézetek áttekintését, a tanrendet s a hallgatóság statistikai átnézetét fogja tartalmazni, — s a külföldi egyetemekkel való csereviszony létesítésére s egyetemeink viszonyainak a külföldi szakkörökkel leendő megismertetésére van hivatva. Elrendeltetett továbbá ugy az egyetemek, mint a jogakadémiákra nézve, hogy az alap- vagy államvizsgálatok, ugy szintén a szigorlatoknál kitüntetéssel képesített joghallgatók nevei ezentul a hivatalos lapban s a minister évi jelentésében közzététessenek — buzditásul az ifjuság szorgalmára.

Az egyetemekkel kapcsolatos középiskolai tanárképzésnél egyik ujtás a rajztanár-képző tanfolyamnak 3 ról 4 évre való kitejlesztése, a másik pedig középiskolai egészségtan-tanárok és iskola-orvosok képzése. E végre kétszer tartatott már mindkét egyetemen póttanfolyam, s a hallgatók, a kik csak orvostudorok lehettek, képesítő vizsgálatnak vettek alá, melynek sikeres kiállása után képesítő oklevelet nyertek. Ezek közül alkalmaztatnak jövőben a középtanodáknál az iskola-orvos és egészségtanárok (teljes középiskolán 200, és nem teljes középiskolán 100 frt tiszteletdíjjal), a kik a tanári testületnek tagjai lesznek s működésüket a minister által kiadandó szabályrendelet fogja körülírni. Közvetlen célja ez intézkedésnek az iskolai egészségügy javítása és rendben tartása, azután még az egészségügyi ismeretek terjesztése az országban. Fajunk és nemzetünk életére, gyarapodására és erősbödésére célzó nagyfontosságú eszme ez, melynek mielőbbi megvalósítását óhajtva várjuk.

A tanárképzés nevezetes reformálását czélozta a semináriumi oktatás szervezése, melyet a budapesti egyetem jog- és államtudományi karában, kísérletképen életbe is léptettek. A bölcsészeti karon a minister egy classica-philologiai, egy modern-philologiai és egy történeti seminarium berendezését tervezi. E rendszer a német egyetemeken fejlett ki s meg kezdett honosulni a francziáknál is. Célja ennek módot nyújtani arra, hogy a tehetségesebb és törekvőbb ifjak a hosszabb munkálkodásra alkalmas helyet és segédeszközöket nyerjenek, s hogy azon tanszakban, melyhez különös hajlamot éreznek, oly behatóbb munkásságot fejthessenek ki, mely munkásságnál a vezető, irányzó, segítő szerepet maga a tanár viszi. A semináriumi oktatás feltételezi tehát először a hallgatóknak bizonyos megválogatott, csekélyebb számát, —

másodszer a tanár együttműködését a hallgatókkal; s harmadszer né-mely külső segédeszközök, mint kézikönyvtár, térképek, okiratok, kútfőművek stb. kéznél létét. A seminariumok működésének suly-pontja a tudományos működés módszereinek közlésében, illetőleg megtanulásában fekszik. Ide tartozik tehát írott tanulmányok szer-kesztése előre nyert utbáigazítás alapján, ezek felolvasása, megvita-tása, vagy kútfő-munkák együttes olvasása, magyarázata, vitatko-zások stb. E rendszertől tudományos fejlődésünkre a legjobbat remél-hetjük s gratulálhatunk magunknak, a ministerhez, a ki nemcsak kormányoz, hanem valódi vezérlettel fejleszti közoktatásügyünk min-den ágát.

A budapesti egyetemen a tanárok száma 212, a kolozsvárin 67, a műegyetemen 37. A hallgatók száma az elsőn 3375 (uni-tárius 8), a másodikon 534, (unitárius 29), a harmadikon 645, (uni-tárius 4.)

Az elsőnek évi költsége 573,835, miből az egyetem saját alapja 240,011 frot fedez, a kolozsvárié 211,780, a műegyetemé 175,402 forint.

A fennebbieken kívül a budapesti egyetemmel kapcsolatos ta-nárképző-intézet és gyakorló-iskola 38,061 frtba került, a ko-lozsvári pedig 14,184 forintba. Amott az utolsó évben tanári ok-levelet kapott 27, itt 14 jelölt. Az utóbbiak között két unitárius.

A hittani intézetek száma Magyarországon 49, melye-ken beiratkozott a mult évben 1787 tanuló, (unitárius 16), a kiket 271 tanár és tanító oktatott.

A jogakadémiák száma 12. Ezek közül Erdélyben egye-dül a n.-szebeni állott fenn, mely a folyó iskolai évben teljesen be-szünteti működését. A jogakadémiai tanárok száma 131, a hallga-tóké 661.

IV. Szakiskolák és szaktanfolyamok. Hogy a tudományos kö-zépiskolai képzés sokszor elítélt egyoldalúságából kiléphessünk, s hogy hazánk ifjusága a rá várakozó tért a nemzeti élet minden ágában mind inkább elfoglalhassa, és jobban betölthesse, ezt csak megfelelő szakiskolák teszik lehetővé. Közoktatásügyi ministerünk e czél felé is teljes öntudattal és lankadatlan erélylyel vezeti nemzetünket. Fé-nyes bizonyítékai ennek az ipar, kereskedelem és művé-szet majd minden ágának művelésére általa alapított szakiskolák.

Az iparos tanulók tanfolyamát 198 községben, 1206 tanító vezetése alatt, 36,000 növendék látogatta a mult iskolai év-

ben. A kereskedő tanulók számára 32 helyen van rendes tanfolyam szervezve.

Az ipari tanműhelyek száma 66, melyekben 101 tanító 2032 tanulót oktattott a legkülönbözőbb iparágakban, minők pl. a női kézimunkák, kender-, len-, gyapju-, szalma-, káka-, fűz, fa-, vas-, csipke, agyag-, porcellán-, majolika- és gyermekjáték-ipar. E tanműhelyek egy része önálló szervezettel bír, más része felső nép-, polgári iskolával áll kapcsolatban. Ezekon kívül a háziipar valamelyik ágát folytató képezdek és népiskolák száma 919-re emelkedett.

A középipariskola ezelőtt hét évvel alapított az ország fővárosában. Ennek feladata építő mestereket, pallérokat, gépekkel dolgozó előmunkásokat és kisebb ipartelepek s gyárak számára önálló művezetőket képezni. Ez iskolában jelenleg hat szakcsoport, u. m. az építészeti, gépészi, két vegyészeti, fém-, vas- és faipari van életbeléptetve. A tanfolyam három évre terjed. Ennek jó sikerrel történt elvégzése után a tanuló végbizonyítványt nyer, melynek alapján jogosítva van az intézetben tanult iparág üzésére. A felvétel négy középiskolai osztály végzéséhez van kötve. A szegényebb sorsu növendékek ösztöndíjban is részesülnek, melyeket részint az államtól nyernek, részint egyes törvényhatóságok alapítottak. A múlt évben 31 tanuló 4545 forintot élvezett e czímen.

Ez intézetben évenként téli tanfolyamok rendeztetnek, egyfelől gyakorló építő iparosok, továbbá másfelől gőzgépkézeltők, gőzkazánfűtők és cséplőgép-kézeltők kiképzésére.

A m. kir. technologiai iparmúzeum már nemcsak gazdag ipari eszközök, gépek és czikkek gyűjteménye, s ezek szemléltetése és ismertetése által hat tanulságosan az illető iparos szakközökre, hanem a benne rendszeressé tett szakfelolvasások s rajz és gyakorlati tanfolyamai által is.

Ipari szakoktatókat képző intézet kettő áll fenn. Egyik a budapesti állami polgári iskolai tanítóképezdével kapcsolatosan — 4 évi tanfolyammal; másik az országos nőiparegyesület ipariskolájában.

A kereskedelmi középiskolák (helyen-helyen akadémia néven) száma 17, a tanároké 144 és a növendékeké 1506 volt az utolsó évben. Erdély három ilyen intézettel bír: Kolozsvárt, Brassóban és Fogarason.

A művészetek ápolására szolgál az iparművészeti iskola a maga mintázási, műfaragászati, fémvésművi, decoratív fes-

tészeti s fa- és rézmetszői osztályával; a festészeti mesteriskola Benczur Gyula igazgatása alatt, külön tanfolyammal a nők számára; az üvegfestő intézet; az országos színésziskola és az országos zeneakadémia, mely utóbbinak a halhatatlan Liszt Ferencz volt az elnöke. Ez intézet tanszakai: a zeneszerzés, zongora, magán-ének, orgona és hegedű. Mindezen művészeti iskolák az ország fővárosában állanak fenn.

V. Az emberbaráti intézetek. A siketnémák váci országos intézetében 93 növendék nyert oktatást és kiképzést különféle kézműiparban. Az izraelita siketnémák intézetében a növendékek száma 87 volt. Siketnéma intézet szervezése vette kezdetét 1885-ben Temesváron is.

A vakok budapesti országos intézete 86 növendéket részesített elméleti és gyakorlati oktatásban. Ez utóbbi leginkább a zenét s némely női kézimunkát karolt fel.

Az árva- és szeretetházak száma hazánkban már 66-ra emelkedett s 1884/5-ben 2304 árva talált azokban gondozást és neveltetést. Ezeknek egy évi fentartási költsége megközelíti a fél milliót.

A hülyék budapesti ápoló intézetében 25 növendék volt a múlt évben. Ez intézet tulajdonosa és igazgatója Frim Jakab, kinek a közoktatási minister 1000 forint fentartási segélyt adott.

VI. Közmívelődési intézetek közül a minister a magyar nemzeti muzeum, az orsz. magyar iparművészeti muzeum, a magyar iparművészeti társulat örvendetes gyarapodásáról, — a meteorologiai és földdelejeességi m. kir. központi intézet működéséről teszi meg szokott jelentését. Végül megemlékezik a nevezetesebb műemlékekről, melyek gondozása, restaurálása, előszeretetének legbecsesebb tárgyai közé tartozik. E célra hozatta ő a műemlékek fentartásáról intézkedő 1881. évi 39. törvényzikket és e célra kötötte azon ötven év alatt törlesztendő négy millió forint sorsjegykölcsönt, melynek u. n. basilika-sorsjegyei 1886. őszén lettek kibocsátva a szerződő bankok által.

Végül a szobrászati és festészeti ösztöndíjakat említi meg a ministeri jelentés.

Mi pedig a magunk részéről azon nyilatkozattal zárjuk be e vázlatos ismertetést, hogy közoktatás- és közművelődésügyi munkáságunk minden irányban a legszebb reménnyel kecsegtet nemzeti fejlődésünk iránt.

Óhajtandó volna, hogy koronként a többi ministerek is a val-
lás- és közoktatási miniszteréhez hasonló jelentést adnának közre a
vezetésük alatt álló tanintézetekről, mert a nemzetet bizonyynyal ép
oly közelről érdekli a gazdasági, erdészeti, bányászati stb. szakisko-
lák helyzete és működése, mint akár a nép- vagy középiskoláké.

KOZMA FERENCZ.

KÜLFÖLDI LEVELEZÉS.

I.

PÁRISI LEVÉL.

PÁRIS, 1887. január.

(A francia reformált egyház missioi munkái.)

Szerkesztő ur!

Ugy látszik önök nagy érdeklődéssel viseltetnek mindaz iránt, a mi a francia reformált egyház életét és eléhaladását illeti. Különösen a szabadelvű protestantismus figyelmet keltő és rokonszenves önök előtt. S bizonyára érdekes lesz önökre nézve: ismerni azokat az eszközöket, melyekkel a francia reformált egyház az ő befolyásának kifelé való terjesztésére, vagy pedig benn való megerősítésére törekedik. Megkísértem néhány lapon azokat ismertetni, missioi működésünkről fogalmat adni.

Mindenekelőtt jeleznem kell, hogy az 1872-iki zsinat s főleg 1880 óta a franciaországi protestánsok az addig közösen folytatott missioi munkákra nézve is kétfelé szakadtak s most mind a két párt külön cselekszik, s a maga felelősségére. A francia reformált egyház mindkét pártjának most külön missioi vannak s közös hely nélkül. Először nézzük az együttesen folytatott missiot, melynek történelme elég messze fel nyulik a multba; azután azokat a missioi társulatokat, melyek a szakadás után jöttek létre.

Éppen negyven esztendeje annak, hogy néhány nemesszivű és buzgó protestáns, kik a francia protestantismus általános érdekeinek megbeszélésére jöttek össze, egy munkát látott maga előtt, a melyet meg kell kísérten: a vallásos életnek fejlesztését magának az egyháznak kebelében és a protestantismus terjesztését az egyházon kívül. Ekkor alapított a „Société centrale protestante d' évangélization“, melynek célja az alapszabály eme szavaiban világosan meg van jelölve: „a franciaországi protestáns egyház kebelében a vallásos élet fejlesztésére, az egyházmegyékben a szétszórtak egyesítésére munkálni és katolikusokat evangelizálni.“ A társulat első fellépésétől kezdve ez igazán hasznos és jó munká-

ban a protestánsok mind egyesültek. A társulatnak épp annyi missionárius volt, a mennyinek csak fentartását forrásai megbirhathatták. Ezeknek kötelességük volt körüljárni a megyékben, a katolikusok közt szétszórtan élő protestánsokat felkeresni és öszszehozni s nekik isteni tiszteletet tartani; a katolikusokat ez isteni tiszteletre meghívni és velük a protestantismust megismertetni. Gyakran megtörtént, hogy oly megyékben is találtak született protestánsokra, a hol nem is gyanították, hogy léteznek. Közülök sokan vagy összeházasodás útján, vagy közönyösségből, vagy pedig mert nem voltak többé viszonyban hitrokonaikkal, katolikusokká lettek. A társulat missionáriusai aztán az illető megyébe tették át lakásukat, hol a hiveket csoportosították, akár születés szerint voltak azok protestánsok, akár áttérés következtében. Midőn számuk a törvénynek megfelelő számot elérte, az államtól központi lelkészi állomás felállítását kérték, s így oly helyeken hangzott fel a protestantismus, hol azt addig mondhatni nem is hallották. Ezen a módon a társulatnak 43 lelkészi állomást sikerült béállítani. A missionárius lelkészek, kik a szétszórt protestánsok megtartásának és a terjeszkedésnek eme munkáját végezték, nagyobb részint ugynevezett evangelisták, azaz olyan emberek voltak és azok ma is, kik theológiát nem tanultak, nem volt rendes minősütségük, de jó akaratjuknál, készségüknél és lelkesütségüknél fogva méltóknak találtattak e missio teljesítésére. Az igaz, sokszor sajnosan kellett tapasztalni, hogy eljárásukban nem mutattak annyi meggondoltságot, mint a mily nagy volt a buzgalmuk; tapintatlanságot árultak el nem egyszer, s főleg a katolikusok közt való terjeszkedés munkájában. Mindazonáltal egészben véve sok jót tettek. Már maga az a tény, hogy 43 lelkészi állomás szerveztetett oly vidékeken, hol a protestáns vallást kevésbé ismerték, mutatja, hogy az ő munkájuk nem volt gyümölcstelen. Ez tehát a protestánsok közös működésének kiindulása — a reformált egyház befolyásának és körének kiterjesztésére. A reformáltak már említettem, mind egyetértettek abban, hogy e társulatot működésében támogatassák. De a mint a theologiai vitatkozások élesebbekké váltak és határozott vonásokban kezdett kitünni az orthodoxok és liberálisok közti különbség, a központi társulat az ő szigoru dogmatismusát kezdette hangsúlyozni, minek következtében aztán a liberálisok egy része a társulattól nyíltan elszakadt. 1860-ban a liberálisok mind elhagyták a társulatot s azóta csak az orthodoxok a fentartói. A társulat működését mégis nem kisebb mértékben folytatta tovább s jelenlegi bevételei és költségei igen magasak. Háromszáz állo-

mása van, melyeken mindenütt prédikátorokat tart fenn, tehát némely megyére egynél több is esik. Szép szám, de nem mondhatnám, hogy az állomások helyének megválasztásában mindig helyes ítélettel jártak el. A szabadelvűek sokáig azt az édes reményt táplálták, hogy a közeledés köztük és az orthodoxok közt lehetséges lesz, és nem kezdettek semmi missioi vállalatot. Nem akarták, hogy az orthodoxok azt vethessék szemökre, hogy ők külön egyesületet alkotnak, a közös egyházon kívül. Hagyták, hogy az orthodoxok cselekedjenek a régi társulatokkal. Régi társulatokat mondok, mert tényleg a Központi Társulatot egy más hasonló egyesület követte ¹⁾ de a mely nem mutatott fel annyi eredményt, mint a központi társulat.

Végre a szabadelvűek látva, hogy a közeledés mind nehezebbé lesz s az 1872-iki zsinat annak végkép megásta a sírját, maguk is Nîmes székhelylyel egy társulatot alapítottak: La Mission interieure Protestante. E társulat aztán nagy kiterjedésű munkásságot fejtett ki: nemcsak a vallásos élet és buzgóság élénkítését tartotta szem előtt, hanem új alapokon vasárnapi és csütörtöki iskolákat szervezett, a papságok és iskolák számára könyvtárakat állított, számos vallásos iratot adott közre és terjesztett az egyházakban, s megindította: A keresztény élet (La vie chrétienne) és A protestáns tűzhely (Le Foyer Protestant) című lapokat. E társulat ma széleskörű és nagy befolyást gyakorol a francia protestáns egyházakra. Ettől indult ki a Vincent Samuel iskolájának is eszméje (Pécole Samuel Vincent), melynek célja tehetséges növendékeket nevelni a papi pályára. Ez iskolának, mely csak három éve, hogy fennáll, már is számos növendéke van. A szabadelvű protestantismus a közel jövőben értelmes és hivatott papokat fog belőle nyerhetni. A társulat sokféle munkái által okozott költségek fedezésére egyik kitünőnek bizonyult mód: a gyűjtő-könyvi aláírás. E könyvek a lelkészeknek és oly hiveknek osztatnak ki, kik azokat készséggel fogadják és a gyűjtésből kötelességet csinálnak. A gyűjtésnek e neme könnyű, mert havonként csak 5 centimnek aláírása kívántatik, de e kicsiny összegnek végetlen számu sokszorossága nagy összegeket adhat ki. Bár ez az intézmény egészeu ujkeletű, mégis már több ezer frankot hozott be. Az így gyűjtött alap egy része azoknak a lelkészeknek fizetésére fordittatik, kik a szabadelvű egy-

¹⁾ A franciaországi evangelicus társulat, (La Société évangélique de France), mely különösen egyik confessiohoz sem köti magát, s melynek tagjai különböző protestáns felekezetekhez tartoznak.

házakban, Franciaország egyik végétől a másikig vallási konferenciákat tartanak a végből, hogy a szabadelvűek eszméit és munkáit tiszta, érthető módon ismertessék és a szabadelvű egyházakat mind erősebb kötelékbe fűzzék egymással össze. Ily konferenciáknak tartása már egészen szokottá vált a liberális egyházakban, úgy hogy a szabadelvű protestánsok minden évben várva-várják a lelkészeket, kiknek előre megállapított tárgyakról kell beszélniök. Ezeknek az úgy szólva világi predicióknak már is látható eredményei vannak. A közönség is nagy számmal jelenik meg, mikor valamelyik conferencier beszél, bármelyik szabadelvű gyülekezet templomában. Valószínű, hogyha az orthodox lelkészek egy ilyen szabadelvű conferencier-nek átengednék szószéküket, az igaz hívők is elég nagy számmal sereglenének az ő hallgatására. De szószék kicserélésről még nem lehet beszélni, mert tényleg a szabadelvűek többször felajánlották az övéket azzal a feltétellel, hogy aztán az orthodoxok is adják át az ő szószékeiket, de az orthodoxok mindig megtagadták.

Bármiként áll a dolog, a mit én itt mondani akartam, az az, hogy a szabadelvűek missiói munkássága a protestáns hitközségekben a vallásos életet felébresztette. Az már magában sok, hogy az egyházban a hitbuzgóság tüze újra fellángol. De ez még nem elég. A világosságot az egyházon kívül is terjeszteni kell. Kétségtelenül az első feladat megtartani a meglévőt és javítani, de szükséges kifelé terjeszkedni is. S a szabadelvűek úgy gondolkoztak, hogy a beltevékenység mellett rájuk nézve elodázhatlan kötelesség a katolikus világra is hatni.

De a kérdés itt nem volt oly egyszerű, mint első tekintetre látszott. A jelen pillanatban úgy látszik, hogy a katolikusok vallásos lelkiismerete, legalább Franciaországban, igen meggyengült.

A nagy többségre nézve a vallás csak üres szó, ha nem ellenség; sokan nyíltan annak is mondják. Durva materialismus uralkodik a legtöbbnél. Világos, hogy mind e rossz gyümölcsöket, melyeket szemeink előtt látunk, a katolikus rendszer termette. Az, hogy többet ne mondjunk, annyira lealacsonyította az ember személyiségét, az egyéni lelkiismeretet, hogy végre csömört keltett és fellázította az emberi természetet. Sajnos, hogy e miatt maga a vallás szenved. Mindazonáltal a lelkiismeret még megmaradt és sokaknál még beszél, és némelykor maradandóbb dolog után vágyik, mint az anyag s vigasztalóbb után, mint a semmi. A protestantismusnak feladata van azoknál, kik a katholicismustól megesömöröltek, de mégis vágyanak valami után, a mit éreznek, de kifejezni, meghatározni nem

tudnak. De hogyan, mi módon kell ezekhez közeledni? Itt valóban nagy tapintatra van szükség, hogyha nem akarja helyrehozhatatlan vereségnek tenni ki magát. A nimes-i belmissio és a párisi szabad-elvü Comité, nekem úgy tetszik, megtalálták a módját a munkának, a melyet tenniök kell, és biztos kézzel fogtak hozzá.

A protestánsok számára szánt conferentiák mellett más conferentiákat is rendeznek és más emberek által, kiválólaga a katolikuskok számára. Ezek egészen más természetü, másnemü conferentiák. Ezekben a vallásnak dogmatikai oldala egészen mellőzve van. Mindenekelőtt ethikai oldalról tárgyalják azt. Az egyéni lelkiismeret becses voltát emelik ki, annak aspiratióiról és itéletbeli jogáról beszélnek, az mutatják meg, hogy az embernek joga van az ismeretlen Istent keresni, a ki után vágyódik, hogy az ember független a papsággal és minden tekintély-hittel szemben stb. Ez eszméket azonnal fölfogják látva a nagy különbséget, mely azokat a római valástól elválasztja. E conferentiák rendezésére külön bizottság választott és külön szónokok jelöltettek ki. És hogy a dolgot üstökén ragadják meg, a bizottság azt határozta, hogy a conferentiákat a munkás osztály nagy központi helyein, első sorban Lyonban és St. Etienneben indítsák bé. A conferentiák rendkívül nagy számú hallgatóságot vonzottak, és rendezavarás még sem fordult elé; ellenkezőleg, a legkitartóbb figyelmet és legméltóbb magaviseletet tanusította a hallgatóság. És mi még többet ér: a szónokokat meghívták, hogy ujabban is menjenek el conferentiákat tartani. Tényleg azok meg is jelentek többször, és a munkás osztály, mindig oly nagy számmal omlott a conferentiákra, mint először és mindig ujab meghívásokkal tüntette ki a szónokokat. Ez világos bizonyíték arra, hogy a protestantismus tud befolyást gyakorolni saját körén kívül is; s így a vallásos conferentiák más nagyobb központokban is rendszeresítve lettek.

S hogyha azt kérdezik: hogy hozott-e már ez a propaganda sok hivet a protestáns egyháznak? — erre egyszerűen azt felelhetem: tudom, hogy hozott, de nem hiszem, hogy sokat hozott volna. De egyébiránt mi az, a mi ebben a dologban fontos? Nem kell aratni akarni, mielőtt nem vetettünk és az aratni való gabona meg nem érik. A fő dolog az, hogy a protestáns eszmék áthassák a tömeget és készítsék elő, habár lassan, de biztosan a magok utját; a fő dolog az, hogy a szülők, ha ők maguk nem is térnek át személyesen, ne neveltessék többé gyermekeiket katolikus papokkal, és erre gyakran is fordul elé eset. Ebben van a jövő. A szabadelvü protes-

társok jól fogták fel a dolgot. Propagandájok is nagyon különbözik az orthodoxokétól, főleg e két pontban: A dogma nem lényeges alap; és nem keres közeli és azonnali eredményeket.

Még meg kell említenem egy más egyesületét is a francia reformált egyháznak. Ugyanis az orthodoxok a szabadelvűek társulataival szemben egy más társulatot alapítottak: La mission intérieure évangélique, a melynek semmi köze sincs a központi evangélikus társulattal, melyről fennebb szólottam. E belmissiói evangélicus társulatot az 1870-iki francia-porosz háború után az orthodox protestantismus különféle töredékei: reformátusok, lutheranusok és conservatív szabadelvűek alakították. Mindezek a kevésbé összeillő elemek 1886-ig elég jól is megfértek egymással, de ekkor egyenetlenség tört ki közöttük. 1886-ban meg nemcsak meghasonlás, hanem szakadás állott be soraikban, s jelenleg a társulat, úgy látszik, a feloszlás szélén áll. Hogyha nem semmisül meg teljesen, bizonyosan más alapokon fogják újra szervezni és két különböző társulatra osztani, mert a kibékülés csaknem lehetetlen; némelyek azt akarják hogy a társulat független legyen és tagjai, mint a multban, minden felekezeti protestansok; mások meg azt, hogy mindenek felett református-protestans legyen és a zsinatnak alá vetve. Bármiként dőljön el a sorsa, a vallásos élet ébrentartására akart hatni s főleg az egyházon belől. És erre a célra voltak is vándor papjai, kik alkalmoszerűleg, de csak kivételesen egy pár helyt tartottak isteniszteletet. Nem hiszem, hogy működésük azt az eredményt meghozza, a melyet várt, mert úgy tetszik, sok buzgósággal, de belátás nélkül jártak el.

A lutheránus egyháznak is van missio-társulata: La Mission intérieure, mely korábban keletkezett, mint bármelyik, melyekről fennebb beszéltem. De tevékenysége csak a lutheranus confessiora szorítkozik, úgy hogy ha felemlitem, ez csupán azért van, hogy ne hagyjak ki egy missiói társulatot se, mely Franciaországban a protestans eszmék terjesztésén munkál, bárminő módon is. S nem hagyhatom említés nélkül a Marseille városában levő egyesületet sem: La Mission populaire évangélique de Marseille, mely egészen helyi, de a mely azért nem kevésbé hasznos és gyümölcsöző munkát végez. Kettős célja van e társulatnak: felkeresni azokat a nem ismert protestansokat, kik e nagy városban, egy kosmopolita népség közepett élnek, és megnyérni e népségből a komoly gondolkozásu lelkeket, kik csak az alkalomra várnak, hogy érdeklődésüket a szellemi és erkölcsi dolgok iránt kimutassák. A missio

felhívásai meghallgatásra találtak. Az elvetett mag jó földbe csett, megfogant és kezdi teremni gyümölcsseit.

Végül még csak egy társulatot említék meg, mert a helyi érdeklődő intézményeket mind nem is ismertethetem, mivel azok önöket kevésbé érdekelhetnék. Annak a társulatnak, melylyel ismertetésemet végzeni akarom, egészen különös, sajátos jellege van. Az a római egyházból jött papok munkája. (L'oeuvre des prêtres sortés de l'Eglise romaine.) Első tekintetre nem látszik, hogy evangelizáló társulat lenne. Mégis, hogyha az ember közéről nézi, úgy találja, hogy a szó szoros értelmében az. Azok a papok, kik a római egyházat bármely okból, — bizonyára becsületes okból — elhagyták, már e tény által még nem csatlakoztak a protestantismushoz. Annyi bizonyos, hogy ők magokat nagyon kényes, nehéz és sokszor szerencsétlen helyzetben érzik. Franciaországban egy pap, ki magától a barát-csuhát eldobta, rossz az egész világ szemelőtt; és a legtöbb esetben nyomorba jut. E kellemetlen állapot orvoslására alakult az a társulat, melyről beszélek. Az a római egyházból kilépett papoknak nemcsak anyagi szükségével gondol, hanem szellemi érdekeivel is. A legtöbb azok közül, a kiket gondjaiba vett, nemcsak hogy elfogadta a protestantismust, melyet ismerni tanult, hanem a theologiai facultáson diplomát is szerzett, és papok lettek a reformált egyházban. Ez évben is három ilyen hallgató van a montauban-i theologiai facultáson. Tehát e társulat is a missiói társulatok osztályába tartozik.

S ide sorozhatom még a vallásos és erkölesi iratokat terjesztő egyleteket is, milyenek: a Párisi vallásos füzeteket kiadó társulat, (La Société des traités religieux de Paris) és a Toulouse-i vallásos könyveket kiadó társulat, (La Société des livres religieux de Toulouse), melyek kizárólag erre a célra alakítottak. De ezeknek iránya rossz volt kezdettől fogva; rosszul fogták fel feladatukat. Azok a tekintélyes összegek, melyeket elköltöttek és költenek ma is minden évben, csak középszerű eredményt hoztak, ha nem teljesen semmit. Az általuk terjesztett kiadványok annyira retrograd szellemben voltak irva, hogy csak kevésbé gondolkodó emberek lelkéhez is nem találhatták meg az utat.

E rövidre fogott s bizonyára nem teljes szemle is, — elégséges arra, hogy tiszta fogalmat adjon a franciaországi reformált egyház missiói munkásságáról, szünet nélküli tevékenysége kettős nyilvánulásáról. E munkássága által termékenyíti és gazdagítja földjét, midőn hivei vallásos életét bensőbbé teszi; növeli annak terjedelmét,

midőn a protestans eszméknek a katolikusok közt hódít követőket. S mindenekfelett eszközözi azt, hogy a protestantismus szelleme a katolikus tömeget áthassa, mint jó kovász, mely mindig megerjeszti a tésztát, abban a kebelben, melybe letétetett.

CHARRUAUD D.

II.

ANGOLORSZÁGI LEVÉL.*)

Belfast, 1887. jan. 22.

(Visszaemlékezés Magyarországra. Az angol püspöki egyház állami voltának kérdése. Az unitáriusok viszonya más egyházakhoz. Irlandi egyházi viszonyok.)

Szerkesztő úr!

Ez alkalommal csak rövid levelet írok mintegy bevezetésként azoknak a rendes tudósításoknak, melyeket a mi egyházi dolgainkról lesz szerencsém küldeni. S mindenek előtt engedje meg, hogy kifejezzem, hogy minő készséggel és őszinte örömmel ragadom meg a szerkesztőség szívessége által nyújtott alkalmat, hogy levelezői viszonyba lépjek tisztelt és szeretett magyar barátainkkal.

Az önök szép hazájába a Dávid Ferencz emlékünnepele tartásakor, 1879-ben tett látogatásom emlékei frissen élnek lelkemben. Az az ismeret, melyet akkor az önök nemes egyházának történelméről és intézményeiről nyertem, és a személyes ismeretség, melyet annak lelkes zászlóvivői közül egy néhánynyal volt szerencsém kötni, új és maradandó benyomásokkal gazdagították lelkemet a mi elveink életrealóságáról és expansiv erejéről. Enyedinek, Szentábraháminak, Székely Sándornak, Jakab Eleknek, Orbán Baláznak és más theologiai és történelmi íróknak munkái, jelentékeny helyet foglalnak el könyvtáramban, és gyakran fordulnak meg kezemen. Folyóiratuk olvasóihoz tehát, mint kedves barátokhoz, mint a hit és a szabadság barátaihoz írok. A tenger és föld távolságon keresztül a testvéri szeretet jobbját nyújtom feléjük és üdvözlöm őket.

*) Folyóiratunk Angliából is eredeti rendes tudósításokat fog hozni. Gordon Sándor, belfasti lelkész, tisztelt barátunk, kire 1879-iki látogatásából közölünk sokan emlékeznek, mint e leveléből látható, szives lesz az angolországi egyházi viszonyokról és mozgalmakról a Ker. Magvető számára rendszeresen írni. Olvasóink bizonyára örömmel veendik t. barátunk tudósításait, ki a legjelesebb angol unitárius papok egyike, a Socinok és Servéth kitűnő életirója; az egyházi viszonyokat jól ismeri és irántunk rokonszónvesen, melegen érez. Mi szerencsén'knek tartjuk, hogy folyóiratunkat ily jeles egyházi író fogja Angliából tudósítani.

Szerk.

Aztán nagy örömemre szolgál az is, hogy nekem hely adatik a *Keresztény Magvető* lapjain, melyet helyesen neveznek annak. Egy folyóiratot sem olvasok nagyobb érdeklődéssel és meglelégedéssel, mint ezt. S reám nézve, a ki történelemmel foglalkozom, különösen az a rovat, mely egyházuk változó szerencsésjének történelmi emlékei megőrzésére és visszanyerésére van szentelve, igen fontos és tanulságos. Buzgalommal olvasom át mindig és az ott közlött adatokból sokat tanultam olyat, mit más helyről nem tanulhattam volna meg. Önök valóban büszkéek lehetnek elődeikre és elődeik szelleme is az utódokra.

Mert az önök egyháza nem csupán régi és nagy emlékekben gazdag; az élő egyház, melynek szive ver, s nemes. Minket nagyon meghatott a testvéri szeretetnek az az önkéntes nyilatkozata, melylyel egyházuk tagjai a mi Essex Hall-unk költségeire oly szép özszeget irtak alá. Annál drágább lesz előttünk az az épület, hogy önök is segítettek abban, hogy azt magunkénak mondhassuk; hogy a mi törekvésünk, munkánk önök előtt is kedves. Ez a kölcsönös szeretet lelkesíthet minket, hogy azoknak, a kik nem ismernek, így szóljunk: *Videte, ut nos Unitarii invicem amamus!*

Mi az újévet reményteljes kilátásokkal kezdjük, mert sok olyan jele mutatkozik az időnek, melyek hatalmasan beszélnek elveink irányában s melyek növekvő elismerésről tesznek bizonyosságot a mi igényeink, mint oly keresztények igényei iránt, kik áldozatokat hoztak és készek hozni ma is a sok ideig népszerűtlen, de végre uralkodásra határozott igazságokért. Az államegyházban úgy Angliában, mint Scotiában nagy nyugtalanságot lehet észrevenni. A mi azt a kérdést illeti, hogy ez egyházaknak továbbra is megmaradjon-e államegyházi jellegük, nemcsak hogy kritikus helyzetbe jutottak, hanem azt lehet mondani, hogy a közvélemény határozottan követeli az államegyházi jelleg eltörlését, s csakis a végrehajtás halasztatott el. S erre az esetre az egyházak bölcsőbb és előrelátóbb vezérei és tagjai úgy gondolkoznak, gyorsan létesítendő reformokra lesz szükség, reformokra, melyek Angliában a szertartásokra nézve nagyobb szabadságot engednek s Nagy-Britannia mindkét részében nagyobb tan-egységet hoznak létre. Némelyek elég merészek nyíltan védelmére kelni oly széleskörű mérték elfogadásának, melyek a szabadelvűeknek lehetővé tennék, hogy az államegyházat jó lelkiismerettel szolgálják. De a nagy többség engedményeket tenni nem hajlandó. Nálók a régi közmondás megfordítva áll, nem tanti homines, tanta mentes, hanem tanti homines — nul-

lum lucidum ingenium. El vannak határozva stare super antiquas vias, míg nem a szerencsétlenség, a romlás bekövetkezik.

A nonconformista egyházakban, az ők szabadabb intézményeik az államegyházi hagyományos nézetektől nagyon is eltérő nézetek kifejlését segítették elő. Spurgeon, a nagy baptista szónok azt állítja, — és ő tudja mit beszél — hogy a nonconformista egyházak, melyek a vallást gyakorló népességnek felét teszik, vagy talán még többet, az unitarismus lépesmézével vannak megrakva. Az ő-illustrációja sokkal jobb, mint akarja. Ő azt akarta mondani, hogy a régi Kálvin-féle orthodoxia kemény anyaga erősen átlukgattatott. De a lép nem romlott el; s a kritika és keresztény hűség szorgalmas méhei megtették a maguk munkájukat és az üres lyukakat friss, új mézzel töltötték meg. Hogy a nonconformista egyházakat most szabadabb szellem lengi át, lehet látni egyik legnépszerűbb lapjokban: The Christian World-ben (A Keresztény Világ), mely az unitárius egyházak ügyeit figyelemmel kíséri, azokról bő tudósításokat ad; szabad, részrehajlatlan szellemben, széles alapon van szerkesztve.

Számra nézve, nem mondhatom, hogy így haladnánk elő. S ennek oka, úgy gondolom, egyfelől abban van, hogy mi a papságra igen könnyű feltételek mellett fogadtunk be némelyeket, kik más felekezetekből jöttek át hozzánk. Ez bizonyára nem volt előnyünkre. Nem alaptalan, hogy sokan úgy vélekednek, hogy a mi szervezetünk nem elég szoros.

Azonban én mégis úgy vagyok meggyőződve, hogy a mi viszonyaink általában javulnak, sőt sok tekintetben jók; egyházi életünk egészséges. Némelykor nélkülözzük ugyan az egyöntetű eljárást dolgainkban; minden egyén és minden egyház nagy függetlenséggel cselekszik; de befolyásunk növekedik és a közfigyelem mindinkább felénk fordul. Ezenkívül minden mozgalmunkat affirmatio és keresztény hang jellemzi.

Irlandból írva, szólhatnék az „ír kérdés“-ről, mely azt hiszem, nemcsak nálunk, hanem önöknél is figyelmet keltett. E kérdés a mi politikánk legnehezebb pontja. Hanem nem bocsátkozom belé.

Irlandban nekünk nincs állam-egyházunk. Itt a nép római katolikus. Azt lehet mondani, hogy elég vallásosak a maguk módjuk szerint és erősen ragaszkodnak egyházukhoz, melyet nekik az üldözések drágává tettek. De most nincsenek annyira a papok uralma alatt, mint egykor s nem viseltetnek oly szolgálai engedelmességgel Róma iránt. Elfogadják a papok vezetését, de csak is a mennyiben

a papok hajlandók a nép szükségeinek megfelelő irányba vezetni. S főleg az Amerikával való összeköttetésnél fogva, közülök sokan gondolkoznak szabadabban, s még olyanok is, kik egyházukhoz hívek. A reformatio idején az angol politikusok egy jó alkalmat szalasztottak el Irlandot illetőleg. Anglia nem engedte meg Irlandnak, a mit a maga részére követelt: azt a jogot, hogy az Istent saját nyelvén imádják. Megtiltotta, hogy az ir nyelvet az isteni tiszteletben használják, szertársásos könyveiket azon írják. Az ir népnek választani kellett, vagy a régi latin misekönyv között, melyet csak homályosan értett, vagy az angol imakönyv között, mely semmivel se ér többet reá nézve, mint a „pogány görög“. Önök elég jól ismerik, hogy mi az anyanyelvhez való ragaszkodás. -- Lettek volna-e önök protestánsok, azalatt a feltétel alatt, hogy népük németül imádkozzék? Csoda-e, hogyha az ir nép nem fogadta be a protestantismust, mely idegen nyelv köntösében jött hozzá? Én magam megtanultam az ir nyelvet beszélni és ezáltal sok olyannal jöhetek barátságos közlekedésbe, kikkel másképpen nem érintkezhettem volna.

Ulster vidékén, a hol én lakom, éppen annyi protestáns van, mint katolikus. A gentry az angol püspöki egyházhoz tartozik, mely itt már nem államegyház, és a szegényebb osztály egy része is. A középosztálynak javarésze, magába foglalva sok gazdag embert, presbyterianus. Mi unitáriusok is a presbyterianusokból váltunk ki. Hivatalos elnevezésünk itt: *Non subscribing Presbyterian*: Alá nem író Presbyterianus, mivel a hitvallás aláírását megtagadtuk. Belfast a főhelyünk, de ezt kivéve, a vidéken általában többen vagyunk, mint a városokban. Theologiaiilag két párt van köztünk s mindkettőnek külön társulata a missiora és Belfastban külön központi helye könyvek elárusítására, stb. De örömmel kell mondanom, hogy most a tanvitáktól mentek vagyunk; és ámbár némelyek oly nézeteket vallanak, melyeket mások igen előhaladottnak, vagy elmaradottnak ítélnék már amint az az eset, e körülmény egyetértésünket nem zavarja. Belfastban a nagy kereskedők és közhivatalnokok nagyobbára a mi testületünk tagjai. Az én gyülekezetemnek tizenkét főbb hivatalnok tagja van; s az 1885. és 1886. évben belfasti polgármester, Sir Harland Edward James baronet is, ki a kikötő-bizottmánynak elnöke, s a legnagyobb hajógyáros Irlandban, egyike az én hiveimnek. Egy másik gyülekezetünkhez tartozik még Sir Porter Cowan Edvard, Antrimmegye főispánja. A belfasti Queen's College-ban egyházunknak joga van felügyelőt nevezni ki, ki a saját felekezetünkbeli tanulók szellemi jóllétére felügyeljen, mely tisztet jelenleg e sorok írója teljesíti. Nem a ma-

gunk dicséreteért említem fel ezeket, hanem hogy buzdítsanak arra, hogy hitünkért sokat tegyünk.

Tisztán vallásos ügyekben nekünk más hitfelekezetekkel kevés érintkezésünk van. De a philanthropia terén együtt munkálunk. A télen, mint máskor is a szegényebb osztály számára tüzelő anyagot osztottunk ki, az erre gyűjtött közös alaphól vásárolva. A kiosztást a lelkészek intézik, — a róm. katolikusok részéről Convery atya, az angol püspöki egyház részéről Seaver főesperes; a Calvinista presbyterianusokéról Woods János lelkész; a methodistákéról MacCutcheon Olivér lelkész; a többi felekezetek: baptisták, independensek, Irvingisták, zsidók, moravisták, quakerek, unitáriusok és némely calvinista presbyterianusok (szép család!) részére az önök levelezője.

Talán többet is irtam, mint a mennyit akartam. Üdvözet minden magyar barátainkhoz! A viszontlátásra.

GORDON SÁNDOR.

GYÖNGYMONDATOK.

(Ujkori íróktól.)

Asztalozás.

A dús asztalozás, ha nagyot mutat, majd megszűkül s elenyész. Azért neked a halálférgék inkább kedveznek-e, mint a sanyargó földésznek? inkább szeretik-e a puha testet? Sem nem tréfálok, sem ijeszteni nem akarlak, de azok vendégeskedésének ideje tetedtől nincs messze, vagy tán érzékenyebben áll. Dús étkezéseknél minden arra tör, hogy a hivalkodó gondoskodás végre szükségét teremtsen. Mintha ott semmi sem történnék, ha oda nem járul a nagy bővülkedés és maga a csömör. A nagy kielégítés unalommal határos; az étkeket a böjt fűszerezi. Az eledel legjobban izlik annak, a ki ehetnék. Petrárka.

A mi az asztalozásban torkosság és hiúság, azt szépített névvel nemes eljárásnak szokták mondani. Petrárka.

Átok.

Az átok annak ajkán, a ki azt a légből fujja, nem megyen túl soha. Shakespere.

III-ik Murat török szultán a pápák átokleveleit lefordította török nyelvre, mondván: Hadd legyen valami, a min nevetthessek!

Babona.

A babona az ember lényéhez tartozik, és elszalad, ha elűzésére komolyan gondolunk; de csak valamely csodálatos szegletbe vonul, a honnan egyszerre viszont előtűnik, ha rá biztos kilátása van. Göthe.

A babona nevetséges szokásokat talál ki, és a római szellem arra képtelen indokokat. Voltaire.

Ha a babona nem jelzi is mindig magát azok által a kicsapongások által, melyek a történelemben a bűntények közé sorozvák, a társadalomban minden kisszerű naponkénti megszámlálhatlan rosszat teszen meg, a mit csak megtehet: a barátokat egyenetlenségbe hozza; a szülőket elkülöníti; üldözi a bölcseséget, a ki becsületes ember mindenkép, az eszelős keze által, a ki tulbuzgó. Voltaire.

Az emberek untalan haboznak a csalfa remények és a nevetséges félelmek között, s a helyett, hogy az okossághoz támaszkod-

nának, maguknak félelmes szörnyeket és csábító lidérczeket teremtenek. *Montesquieu.*

A babonára a ki adja magát, titkolódik vele; s ha felfedezett, nevetségre ébred, önmagát gunyolván. *Constant Bénéiam.*

A babonás vakhitet eltörölni nem könnyű, s nem lehet ostromolni a nélkül, hogy sok védői ne keletkezzenek; s a hajlamot az örögi tudomány képzelményeiben való vakhivésre, ugyanazon ok hozza létre s táplálja, a mi a vakbuzgóságot megkonokítja. *Malebranche.*

Bálványozás.

Ritka ember, a kinek nincs valamely bálványa, — s nem nézheti hideg vérrel, hogy annak tiszteletét gyengítsék vagy elrontsák. *Condorcet.*

Bámulat.

A bámulat oly (önkénytelen) adó, melylyel a lélek rendkívüli tehetségeinek s lángésznek tartozunk. *Mendelson.*

Korunk államférfiait, hadvezéreit, uralkodóit kimeresztett szemmel s tátott szájjal bámuljuk, a következő nemzedék pedig semibe veszi. *Smiles.*

A kik másokat bámulnak, bámulni tudnak, tanulékonyabbak, mint a nem bámulók; amazok elmések, ezek buták. Nemcsak azért kell bámulnunk, hogy bámuljunk, hanem hogy rákövetkezve bírálatképesek is legyünk. *Malebranche.*

Bánat.

Egy anyának — a sorsnak — ölében nőttek a bánat s öröm. *Kelsey.*

A bánat súlyosabb, ha érzi, hogy roskadva viselik. *Shakespeare.*

A titkos bánat, mint zártkemencze, hamuvá égeti lakhelyét, a szívet. *Saphir.*

Királyi palást alatt könnyű a bánat. *Chateaubriand.*

Bántalom.

Ki él, hogy meg ne rontsák, vagy ne rontson? s ki hal meg úgy, hogy sirba ne vigyen egy-egy rugást barátság fejében? Félek, hogy a ki tánczol most előttem, egykor tapos rajtam: ez kijut. Ha lemegy a nap, zárják a kaput. *Shakespeare.*

Tégy jól avval, a ki bánt, s ezáltal mutasd meg, hogy nagyobb vagy, mint ő; így barátoddá is teheted. *Helvetius.*

Mentől kedvesebb a bántalmazó, annál sajnósabb a bántalom. *Corneille Péter.*

Az emberek gyakoribb kölcsönös bántalmazási vágya onnan ered, hogy egyszerre sokan ugyanazon dolgot, melyet sem közösen használni, sem felosztani nem tudnak, nem bírhatják. *Hobbes.*

Közli: KISS MIHÁLY.

IRODALMI ÉRTESÍTŐ.

A homoród-almási unitárius ekklézsia örömnépe. A homoród-almási ekklézsia temploma száz éves fennállásának ünnepélye alkalomával tartott imákat és beszédeket kiadta egy füzetben: Jubileumi ima és beszéd Kisgyörgy Sándor kénosi unitárius paptól, A homoród-almási templom építésének története Sándor Lajos h.-almási lelkésztől, Főpásztori üdvözlés Ferencz József unitárius püspöktől, Urvasora i beszéd ifj. Máthé Sándor h.-ujfalvi lelkésztől. E beszédekről annak idején részletes ismertetést közöltünk egyik dolgozótársunktól. A beszédek a felőlük adott véleményt teljesen igazolják. Az ünnepélyes alkalomhoz találó, szép beszédek. Örvendünk, hogy az ekklézsia ily uton is meg kívánta örökíteni ünnepélyét és azzal egyszersmind alkalmat adott arra, hogy ama beszédeket többen is olvashassák s mindenekfelett gyönyörködhesse a nép értelméhez alkalmazott valóban főpásztori beszédben, mely a mily oktató és tanító, éppen oly buzító és lelkesítő.

Megjelent az Erdélyi ev. ref. egyházkerület Névkönyve 1887-re. Szerkesztette Vásárhelyi Boldizsár ev. ref. püspöki titkár. A Névkönyv folytatja az ekkléziák történetét — a széki egyházmegyéből, s igen gondosan van összeállítva.

Magyar Paedagogiai Szemle. Szerk. Rill József. 1887. II. füzet megjelent a szokott változatos tartalommal. „A tanügyi lapok és folyóiratok repertoriuma“ című rovatában említést tesz arról, hogy a „Keresztény Magvető“ Várady Károlyról életrajzot közölt, de azt a megjegyzést fűzi hozzá, hogy a Paed. Szemlére, mint forrásra nem utal. No hát erre nem is érezhette kötelezve magát. Várady Károly élete a mi szemeink előtt folyt le s nem volt szükségünk arra, hogy őt máshelyről tanuljuk ismerni. Vagyha már egyáltalán forrásrautalásról lehet szó, csak oda kellene utalnunk, a honnan a Paed. Szemle is vette az ő adatait.

Szám t a n az alsófoku iparos iskolák számára. III. füzet. A 3-ik osztály számára. Irta dr. Veress Vilmos, a kolozsvári kereskedelmi akadémia tanára. Kiadta Lampert Róbert (Wodianer F.) Budapesten. Ára 30 kr. Dr. Veress Vilmos, a kitől már több jeles számtani munka jelent meg, e füzetet is nagy gonddal és szakértelemmel dolgozta ki és abban hasznos tankönyvet nyújt az iparos tanulók számára. Az év folytán meg fog jelenni tőle az 1. és 2. osztály számára való Szám t a n is. Gratulálunk t. barátunknak a tankönyvirásban kifejtett sikeres munkásságáért.

Protestáns Névkönyv t á r. Szerkesztik Scholz Gusztáv evang. lelkész és Farkas József ref. theol. igazgató. Kiadó tulajdonos Hornyánszky Victor. Megjelen havonként négy iven. Egy füzet ára 20 kr. Egész évre 2 frt 40

kr. A reformatusok és ág. hitvallásuak megkezdték egyesült erővel a vallásos népirodalom művelését, a miben a kath. egyház mindenikünket már rég megelőzött. A vállalatot az illető protestáns körökben mindenfelől melegen üdvözlik. A megjelent első füzet tartalma: Célunk. Szász Károlytól. Szerkesztők szava. Templom, iskola és sajtó. Farkas Józseftől. Két költemény. Sántha Károlytól. A tél Isten áldása. Scholz Gusztávtól. A reformatio kezdete. Szilágyi Sándortól. Minő szőlőfajokat ültessünk. Molnár Istvántól. A fütésről és fütőszekekről. Hankó Vilmostól. Hogy szoktatta régen egy fejedelem alattvalóit a templombajjárásra? Különös csodaélet Apróságok. Tehát, mint a tartalom mutatja, a vállalat a vallásosság ápolása mellett hasznos ismeretek közlését tűzte céljául. Ajánljuk figyelembe.

Irodalmi pályázatok. A Dávid Ferencz-Egylet az alábbi pályázatot hirdeti. Örömmel jelezzük az egyletnek ezt a lépését, melylyel a népies vallásos irodalom művelését és terjesztését vette célba, miáltal egy rég érzett hiányon lesz segítve. Így reméljük, hogy az unitáriusoknak is lesz vallásos népkönyvtárunk.

A pályázat a következő: Irandó: 1) Erkölcsei beszelés. Tárnya a magyar (székely) nép életéből veendő. Terjedelme öt 8-adrét nyomtatott levélnél több nem lehet. Jutalma egy husz frankos arany. 2) Egyház történelmi rajz. A tárgy vehető akár az unitárius egyház, akár az unitárius ekklesiák történetéből. Terjedelme négy 8-adrét nyomtatott levél. Jutalma egy husz frankos arany. 3) Életrajz. Tárgy valamely jeles unitárius férfi vagy asszony élete. Terjedelme négy 8-adrét nyomtatott levél. Jutalma egy husz frankos arany. 4) Eredeti egyházi ének (ugynevezett dicséret). Jutalma egy husz frankos arany. 5) Eredeti egyházi ének gyermekek számára. Jutalma egy husz frankos arany. A pályázat feltételei: a) A pályázat határideje f. 1887. június 30. napja. b.) A prózai dolgozatok népszerű nyelven a nép számára irandók. c.) A történelmi tárgyuak hiteles forrásokból és adatokból legyenek dolgozva. d) Mindenik dolgozat idegen kéz írásában, a szerző nevérejtő jelíges levél mellett küldendő be az egylet titkárához (Rózsa-utca 2. sz. a.) Az Egylet a megjutalmazott dolgozatok felett tulajdonjoggal rendelkezik s kiadásukról belátása szerint gondoskodik. Fentartja azt a jogot is, hogy a díjat nem nyert, de megdicsért s közlésre alkalmas dolgozatokat is kiadhassa. Kolozsvárt, 1887. január 15-én. Dr. Brassai Sámuel elnök, Boros György titkár.

KÜLÖNFÉLÉK.

Curiai végzés házasságügyi bíraskodásunkra nézve. Azt a kérdést, hogy az erdélyi unitárius egyházi bíróságoknak hatásköre házassági válóperekben kiterjed-e az ország egyéb részeiben lakó unitáriusokra, a m. kir. Curia — mint már közöltük — teljes ülésben hozott határozattal döntötte el. E határozat egész terjedelmében így hangzik:

„Tekintve, hogy az Erdélyben bevett unitárius vallás az 1848. XX. t. cz. által Magyarországon is törvényes, bevett vallásnak nyilvánított;

tekintve, hogy az 1868. XLIII. t. cz. 14. §-a Erdély mind azon törvényeit, melyek az erdélyi területen és a korábban ugynevezett magyarországi részekben a bevett vallásfelekezetek, egyházak és egyházi hatóságok vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságát, jogegyenlőségét, egymás közötti viszonyait s hatáskörét biztosítják, fentartja;

tekintve, hogy a vegyes házassági válóperekről intézkedő 1868. XLVIII. t. cz. 2. §-a a kötelék érvényességének kérdésében az egyházi bíróságok hatáskörét általában s névszerint az unitáriusokra nézve is fentartván, kivételt csak a két evangélikus hitfelekezet magyarországi hiveire tesz;

tekintve, hogy az 1868. LIV. t. cz. 22. §-a a házassági, illetőleg vegyes házassági pereket a keresztény vallásfelekezeteknek s ezek közt névszerint az unitáriusoknak is fennálló egyházi bíróságai hatáskörébe utalja;

tekintve, hogy az unitárius hitfelekezetűek, úgy a magyarországiak, kik a 1868. LIII. t. cz. 20. §-ánál fogva valamely a magyar állam területén belül létező egyházközség tagjaivá lenni tartoznak, valamint az erdélyiek a magyar szent korona alá tartozó egész államterületre megválasztott s ily minőségben legfelsőbb helyen megerősített püspökkel, mint egyházi fővel, egy egységes egyházi szervezet kötelékében állanak;

tekintve, hogy az unitárius vallásfelekezetnek az ország erdélyi

területén korábban fennálló s most az ország egyéb részeiben lakó unitáriusokra nézve is szervezett egyházi bíróságai vannak;

tekintve, hogy ezekből kifolyólag az 1868. LIV. t. cz. 36. §-ának rendelkezése, hogy a mennyiben a mindkét felekezeti evangélikusok és unitáriusok egyházi bíróságai rendezve nem volnának, azok válóperei világi bíróságok hatáskörébe tartoznak, az unitáriusokra nézve alkalmazást nem nyerhet, a minthogy az idézett törvényszakas végbekezdése is az ily válóperekben követendő eljárásra nézve csak a mindkét felekezeti (magyarországi) evangélikusokat illetőleg tartalmaz intézkedést:

mindezek alapján a m. kir. Curia polgári és büntető tanácsainak teljes ülése, vonatkozólag a 3836—1886. sz. alatti esetre és egyezőleg a fennállott kir. semmitőszéknek 25157—878. szám és a kir. Curianak 6593—885. szám alatti s több hasonló határozatára, kimondja, hogy:

Magyarország erdélyi területén fennálló unitárius egyházi bíróságoknak hatásköre házassági válóperekben kiterjed az ország egyéb részeiben lakó unitáriusokra is.

Kelt Budapesten, a kir. Curia polgári és büntető tanácsainak 1886. évi november 30-án tartott teljes üléséből.

Hitelesítettett a polgári és büntető tanácsoknak ugyanazon évi december 23-án tartott teljes ülésében.

Egyházunk részéről tett ajánlat az E. M. K. Egyesületnek. Múlt évi utolsó füzetünkben ismertettük azt a javaslatot, melyet főt. Szász Domokos ev. ref. püspök úr terjesztett az egyesület választmánya elébe, mely szerint a ref. egyház részéről 100—150,000 frtot ajánlott fel az egyesület által is szükségeseknek ismert célokra, ezen összeg 5%-os kamatainak az egyesület által az egyház részére leendő biztosítása feltevéle mellett. Megemlítettük az is, hogy a választmány ez indítványt a magáévá tévén, elhatározta, hogy a többi egyházakat is fölhívja ez értelemben a csatlakozásra. E fölhívásra főt. Ferencz József püspök úr által egyházunk részéről is megtétetett az ajánlat. És pedig oly módon, hogy ez ajánlat irányelveit fogadta el az egyesület választmánya is, a közte s az egyházak között célba vett szövetkezés alapjául. Mert a míg a Szász Domokos-féle javaslat nemcsak az egyház által tényleg befektetendő összegeknek, hanem az egyesület által nyújtandó évi segélyeknek megfelelő tőkének is jelzálogi biztosítását kívánta, a mi különböző félreértésekre szolgáltatott okot s már-már a felekezeti féltékenykedést hívta ki maga ellen, addig a mi püspökünk csak az egyház által tényleg befektetendő összegeknek kívánja jelzálogi biztosítását, az egyesület ál-

tal nyújtandó évi segélyekre nézve ellenben megelégszik az erkölcsi biztosítékkal, a mi mindenesetre szerződésileg megállapítandó, hogy ahhoz képest az egyháznak is módjában legyen ezen évi segélyek átvételére a megfelelő tőkegyűjtést eszközölnie. A mint már jeleztük, az egyesület is, miután főt. Szász Domokos úr is a maga javaslatát ez irányban módosította, az egyház által leendő szövetkezés alapjául a mi püspökünk részéről tett ajánlat szerint intézkedett s a f. évi január 12-én tartott választmányi ülésből egy bizottságot küldött ki, a mely az egyházak részéről kiküldendő bizottságokkal mind a befektetési vagyis dologi, mind a személyi járandóságokat, a mennyiben ezek az egyesület céljainak is megfelelnek, tételenként megállapítsák.

E stadiumban van jelenleg az E. M. K. Egyesületnek az egyházakkal leendő szövetkezés üdvös eszméje. S mi szeretjük hinni, hogy ha az egyházak által feltüntetett szükségletek az egyesület vagyoni erejét tekintve mind és egyszerre nem is lennének fedezhetők s azok ennélfogva egyelőre reductiót is szenvednének, a működő bizottságok kölcsönös egyetértéssel s azzal az óvatossággal, melyet ez ügynél a felekezeti érdekek igényelnek, oly szerződési terveket állapítanak meg, a melyeket az egyesület választmánya s annak idejében annak közgyűlése is, valamint az egyházak főhatóságai is készséggel a magukéivá tesznek és elfogadnak.

A mi már különösen a mi egyházunk részéről tett ajánlatot illeti, melyet püspökünk az Egyházi K. Tanács által e végre kiküldött bizottsági tagokkal történt megállapodás után terjesztett be az E. M. K. E. igazgató választmányához, lényegileg a következőkből áll:

1-ör egyházunk verespataki, szt.-benedeki, bethlen-szt.-miklósi, széplaki, szőkefalvi, sárdi, szindi, komjátszegi és szováthi ekklesiáinkban részint a templomok, részint a papi és tanítói lakok, főleg pedig iskolaházak kijavítására és építésére 5900 frtot befektetne. Az egyesület ez összegnek 5%-os kamatját évenként megfizetné s ugyanezen összeg erejéig 32 évig jelzálogi biztosítékot nyujtana. Az egyház pedig gondoskodnék arról, hogy ez idő alatt a most elköltött 5900 frt tőkét önmagára veendő 1 s $\frac{1}{2}$ % teherrel helyreállítsa.

2-szor. Ugyancsak a fennebb megnevezett ekklesiáinkban részint a papi, részint a tanítói, illetőleg paptanítói állomások javadalmazására, valamint Brassóban, Segesvárt, Fogarason és környékén, a mezőségen, Szilágy-, Doboka- és Belső-Szolnokmegyékben, a megfelelő ekklesiáinktól, u. m. Bölön, Ujszékel, Héviz, Szabéd és Kide, teljesítendő körlelkési teendőkért az egyesület 1450 frt évi segélyben részesitené egyházunkat. Ezen

évi segélyre nézve az egyház nem kívánna jelzálogi biztosítékot az egyesülettől, hanem maga kötelezné magát arra, hogy ezen évi segélynek megfelelő 5°/_o-os tőkének előállítására 32 évig saját magát 1 s 1/2°/_o-al megterhelné, hogy ezen segélyek 32 év után is folyamatban maradjanak, a mi természetesen magában foglalja mint feltételt azt is, hogy az egyesület a megállapítandó segélyt 32 évig kiszolgáltassa.

Ezekben áll egyházunk részéről tett ajánlat lényege. Kiegészítésül még két dolgot kell megemlítenünk. Egyik az, hogy az ajánlattételnél csak azon ekklézsiáinkat lehetett tekintetbe venni, a melyek az egyesület munkaprogramjába is beleilleszthetők, a hol a nemzetiségi kérdés is fenforog. A másik az, hogy ezen ajánlat szerint az egyház a megfelelő tőkék helyreállítása, illetőleg megteremtése céljából 1 s 1/2°/_o-kal 523 frt 50 kr évi terhet venne magára 32 évig. De ezen teher a mellett, hogy jelentékeny segély megszerzését eszközözi, könnyen elhordozható lesz éppen a segélyezendő ekklézsiák és állomások által is, a melyek között a segély arányában elosztva, meg sem érzik. Az egyesület pedig az egyházakkal kötendő ezen szövetség által nemcsak segélyt nyújt s a maga elébe tűzött munkát megkezdi, hanem erejét is megsokszorozza. Ezért részünkről most is az eszmét üdvözölve, kívánjuk, hogy az, ugy az egyesület, mint az egyházak érdekének megfelelő és megnyugtató testet öltjön.

Főt. Ferencz József püspök urat a berlini magyar Egyesület hazafias érdemei elismerésül egyhangulag az Egyesület tiszteletbeli tagjának választotta.

Dr. Brassai Sámuelnek A j ö v ő v a l l á s a ezimen tartott értekezéséről a Magyar Philosophiai Szemle 1886. 6-ik füzetében, D u b i t a n s aláírással, bíráló ismertetést közölt. Ugy találja, hogy az értekezés eredménye, mely szerint dr. Brassai azt véli, hogy az a vallás tarthat leginkább számot a mivelt világ kedvezésére, a mely az általános kereszténységben gyökerezve, ez idő szerint legtisztítottabb, mely az unitarismus — elég lehet Brassainak és felekezetének, de nem elegendő neki, ki mint philosoph, nem egy felekezet, s nem is csupán a kereszténység szempontjából óhajtaná megvitatva látni a kérdést, hanem abból a tágabb s mégis oly kézzelfogható körre szoruló szempontból, melyet az emberének neveznek. Azt mondja, hogy a Brassai érveivel, melyek theologiai érvek, a philosoph semmire se mehet, s hogy értekezése az objectiv tudományra annyit ér, noha más formában lelt kifejezést, mint egy püspöki körlevél, egy encyclica. Különböen elismeri, hogy Brassai érdekes s a művelt világot mind jobban foglalkoztató themát vett föl.

Hát hogy a Brassai érveivel philosophus semmire sem mehet, azt philosophussa válogatja. Az olyan philosophusok, kik a hit kérdéseihöz azzal a módszerrel közelednek, melynél csupán külső instrumentumokon keresztül nézik a vizsgálandó tárgyat, természetes, hogy nem mehetnek semmire; hanem a kik intuitióval néznek és vallásos eszméikkel indulnak ki a vallás fejtegetésére, a mint más alapon nem is lehet, azok előtt más értéke lesz amaz érveknek; azokat bizonyára úgy fogják találni, hogy többet hoznak a jövő vallása kérdésének megoldásához, mint a bíráló-használat általános phrasisok. Mi világosságot vet Dubitans a vitatott kérdésre, ha azt mondja: „Az ember cselekvésének, a mult emlékein táplálkozó s a jövő reményeire irányuló munkásságának ama compromissum alakjában létrejött szabványán kívül, melyet a jog névvel nevezünk, van egy általánosabb, a nemzeteket, éghajlatokat, világrészeket átölelő kánonja; kell lenni egy ily kánonának s az az, a mit a jövő vallásának alapjaként nevezhetünk meg.“ Hát mit tudunk meg e nyilatkozatból a jövő vallására nézve? Mivel lesz a kérdés világosabb? Avagy nem éppen még zavarja-e, mikor a vallást jogszabályokkal hozza kapcsolatba.

Bizony Dubitans jól nevezte magát e névvel, mert a mit irt, csakugyan nem egyéb dubitatió nál.

Protestáns tudományos irodalmi társulat alakítása tervezetik. Mult évi dec. 28-án Budapesten a Kálvin-téri ref. paplak gyűléstermében, a reformatus és ágostai hitvallásnak vezérférfiai közül többen öszszegyűltek e czélból s a társulat feladatává a protestáns tudományos irodalom s különösen a magyar prot. egyháztörténelem művelését tüzték ki. A társulat e végre önálló műveket ad ki és egy folyóiratot indit. Protestáns tudományos irodalmi társulat! Hát mi ennek őszintén örvendünk és üdvözöljük azt. De nem lennénk elég őszinték, ha kifejezést nem adnánk megütközésünknek, melyet akkor éreztünk, midőn a prot. heti lapokból az előleges értekezlet megtartását olvasva, láttuk, hogy az az unitáriusok nélkül tartatott meg.

Ez az illető két protestáns egyházban is sokaknál visszatetszést keltett. Nagy Gusztáv sárospataki tanár a Sárospataki Lapok 3-ik számában ezt irta: „mintha nem is Magyarországon volnánk, a hol köztudomásu dolog, hogy nem két, hanem három protestáns felekezet van. Avagy az unitáriusok nem protestánsok?“ Erre Szóts Farkas budapesti tanár, a budapesti Prot. Egyh. és Isk. Lapban kijelentette, mint az értekezlet egyik tagja, hogy az unitáriusokat nem akarták a társulattól kizárni, sőt az értekezleten az egyik jelenvolt felszólalására, kimonda-

tott, hogy ők is szólitassanak fel a csatlakozásra. Köszönet Nagy Gusztáv urnak szabadelvű nyilatkozatáért és Szóts Farkas ur ama soraiért, melyekben Nagy Gusztáv álláspontját magáévá teszi. A kijelentést tudomásul vesszük, s majd meglátjuk, hogy hogyan fognak eljárni, felszólítanak-e közreműködésre, avagy csak az által fogják protestans voltunkat elismerni, hogy a társulat kiadványainak pártolására hívnak föl.

Ref. egyház és hittani kérdések. A reformatus egyházban a vitás hittani kérdésekre nézve a debreczeni zsinat után nagy szünet állott volt be. A zsinat kikerülte azok vitatását, a hitvallást érintetlenül hagyta. Aztán az új szervezet életbeléptetése egészen elvonta róluk a figyelmet. Most azonban, miután az új szervezetbe beilleszkedtek, a dogmai kérdéseket kezdik ismét napi rendre keríteni. Az új bor forr és új tömlőket kíván. Hanem a mit a Prot. Közlöny múlt évi 51. számában láttunk, az valami sajtóságos forrás. Ugyanis Zsigmond Károly ott ezeket mondja: „Ha orthodox vagyok s Krisztust istennek tartom, reám nézve mit sem ér, mert ő istenléteire lehetett tökéletes, szent; de én gyarló ember nem követhetem őt, más természete lévén, mint nekem, nem lakozhatik énbenem igazán; ha pedig unitárius vagyok s Krisztust — mint általán a vallást — az ész, az értelem szempontjából tekintem és csak egy erkölesi tanítónak tartom, szintén hidegen hagy s nem mondhatom el őszintén az apostol szavait: él bennem a Krisztus. A kinek a vallásról téves fogalma van, téves a krisztológiája is, nem ismeri a valódi Krisztust s hamis Krisztust prédikál. És mi győz meg engemet, hogy mi a vallás lélektani lényege; mi a kereszténység; mi a protestantismus? Bizonyára a tudományos modern theologia.“ No hát ez nagyon furcsa. Nem hinni az orthodoxok szerinti Krisztust a modern theologia álláspontján — ezt értjük. De hogy a modern theologia álláspontján valaki az unitáriusoknak a Krisztusról való nézetét tévesnek, hamisnak állítsa, ezt felfogni egyáltalán nem bírjuk. A modern theológiának minden törekvése odairányul, hogy a Krisztust történelmi személynek tüntesse fel és a külföldi modern theologusok az unitáriusokat úgy tekintik, mint a kikkel egy irányban haladnak. Mi fajta modern theologia az, melyetirő tart magáénak? S minő Krisztus, kit ő hiszen? Igen helyesen jegyezte meg Benkő Gyula lelkész ur Zs. ur cikkére írott feleletében (Prot. Közlöny idei 3. sz.), „hogy Zs. ur elmondja, hogy milyennek nem hiszi a Krisztust, de hogy milyennek hiszi, arról nem szól semmit.“ Ezt pedig meg kell vala hogy mondja, hogy lássuk, s ha a miénknél jobb, követhessük. Mert abból, hogy neki olyan Krisztus kell, a kiről elmondhasa: hogy él bennem a Krisztus, még nem ismerhetjük az ő

Krisztusát. S ha ezalatt valami olyast ért; a mi a történelmi Krisztus alakjának fenséges, nagyszerű körvonalait valamely eszmévé zsugorítja össze, — mi nem kérünk belőle.

Ám vitatkozzanak reformatus affai, mert hisz mint protestans egyház mindig egy helybe nem állhatnak, hanem ha már a vitába az unitarismust is belévonják, azoktól, kik a modern theologia alapjára helyezkednek, az unitarismussal szemben érthetőbb felfogást várunk.

A Sárospataki Lapoknak és a Debreczeni Protestáns Lapnak ez évben más szerkesztői vannak. Mitrovics Gyula helyébe Radácsi György és Tóth Sámuel helyébe Csiky Lajos lépett szerkesztőnek. Feljegyezzük ezt a régi szerkesztőkért és az újakért is. Mi a régiekre csak kedvesen emlékezhetünk. A Debreczeni Prot. Lap Tóth. S szerkesztése alatt, ha nem is igen vett tudomást a mi ügyeinkről, de legalább türelmetlenséget sem tanúsított irántunk. A Mitrovics Gy. szerkesztette Sárospataki Lapok pedig nyílt szabadelvűséggel többször adta annak bizonyosságát, hogy az unitáriusokat testvérfelekezetnek tekinti, s főleg irodalmi működésüket szives figyelemben részesítette. Reméljük, hogy az új szerkesztők csakis ápolni fogják azt a szellemet, mely a protestánsokat egymáshoz közelebb hozni van hivatva. S e reményben szeretettel üdvözljük.

Buzogány Áron, ministeri osztálytanácsos s folyóiratunk dolgozó társa, meggyengült egészsége következtében nyugalomba lépett. Buzogány Áron 1867. óta szolgált a közokt. ministeriumban s képzettségével és tehetségével sok hasznos szolgálatot tett a nevelés terén. Sok iskolának a létrejövését segítette elő és sok erdélyi ifjunak eszközölte boldogulását a tanítói pályán. Mi különösen sajnáljuk, hogy egyházunk az ő nyugdíjba lépésével a közoktatási ministeriumban nélkülözi azt a jeles tanácsadót, kit ő benne birtunk a mi ügyeinkre nézve.

A providence-i gyermekek adománya. 1886. dec. 23-án Richmond Károlina egy szép levél kíséretében 20 dollárról (50 frt) szóló utalványt küldött ig. tanár Kovács Jánoshoz két szegénysorsu tanulónak a segélyezésére. Ez összeget Providence-ben, a vasárnapi iskola növendékei gyűjtötték. Richmond Károlina — mint írja — megakartá örökíteni valami módon az 1885. oct. 4-ik vasárnapján Kolozsvárt az unitárius isteni tiszteleten s az iskolában töltött élvezetes s felejthetlen perczeket. Ugyanazon vasárnap évfordulóján beszélt iskolánk növendékeiről, azoknak életmódjáról, s felhívta az ottani gyermekeket, hogy nem lennének hajlandók távoli hitrokonaiknak új évi ajándékot küldeni, s evvel a tanulásukban elésegíteni. A felhívás eredménye 50 frt lett.

Paget János ajándéka. A kolozsvári Angol Társalgó-Kör szép adományban részesült. Ugyanis a negyvenes évektől kezdve Kolozsvárt egy angol olvasó-kör állott fenn, melynek részvényes tagjai közül jelenleg csak Paget János, gr. Bethlen Dániel és Szaesvai Sándorné, br. Wesselényi Józsefin vannak életben. Paget János, hitrokonunk társai bejegyzésével a 2000 kötetből álló könyvtárt az angol társalgó körnek ajándékozta. A kör f. évi febr. hó 24-én tartott közgyűlésén az illetőket tiszteletbeli tagokká választotta s nevöket a könyvtárra helyezett emléktáblán megörökíti, az unitárius Carpenter Máriaéval együtt, ki az angol Társalgó-Kör könyvtárának első alapítója volt. Az angol t. körnek, mely 10 év óta áll fenn, jelenleg 36 tagja van, mi mutatja, hogy az angol nyelv ismerete Kolozsvárt mennyire eléhaladt.

A Dávid Ferencz-egyletben febr. 27-én dr. Bartók István a „Darwinismus és vallásról“, és Boros György tanár „Dávid Ferenczről, mint kolozsvári papról“ felolvasásokat tartottak, szép számu közönség előtt.

Az Eötvös-alap közleményei. Az Eötvös-alap bizottsága nevében Péferfi Sándor elnök és Luttenberger A. titkár részletes kimutatást tett közzé, melyből felemlítjük, hogy az 1886. évben bevétel volt: 7374 frt 34. kr. Kiadás: 4695 frt 25 kr. Maradt: 3179 frt 9 kr. Az Eötvös-alap tőkésített vagyona jelenleg 28,532 forint 79 kr. Az 1886-ik év tiszta jövedelméből egy 200 frtos, hat egy 100 frtos, tíz 50 frtos ösztöndíjat és nyolcz 50 frtos segélyösszeget alkotott.

A szabédi uj népiskola. Szabédi ekklézsiánkban egy szép uj iskola épült két nagy teremmel — 300 gyermekre berendezve. Jelenben a tankötelesek száma 170, de némely esztendőben meghaladja a 200-at is. Ez iskolába a környékben szétszórta magyarság gyermekei közül is sokan járnak be, s így az a magyarságra nézve missiot is teljesít. Az iskola építéséhez az ekklézsia tagjai az anyagot ingyen szállították, s a napszamosok ingyen dolgoztak s így is 3000 frtnál többre került. A tanfelügyelő nagy megelégedését nyilvánította az iskola felépülésén. Az iskola az uj év kezdetén ünnepélyesen adatott át a közhasználatnak, mikor Rédiger Géza, az ekklézsia derék, neves lelkésze, kinek befolyására és buzdítására emelkedett fel az uj épület, szép beszédet tartott. A szabédi ekklézsia közelebbről orgonáját is újból készítette, — munkál és halad az ő szeretett, becsült papja vezérlete alatt. A hol akarat és buzgóság van, — az nem is lehet máskép — ott virágzik az egyház és épül az iskola!

Dobos János czeglédi ref. lelkész febr. 3-án meghalt. A ref. egyház egyik legkiválóbb férfiát veszttette el benne, ki mint pap, szónok és egyházi író nagy nevet vivott ki magának.

Egy ármális székely temetése. Január 16-án kísérték öröknyugalomra Udvarhelymegyében H.-Karácsonfalván Salati Jánost, folyóiratunk 20 éves előfizetőjét, 80 éves korában. A század elején előbb Mihály János, azután Macskási főítiszteknél szolgált néhány évet, azután gr. Kendefiné (később gr. Traunné, gr. Andrássy Gy. anyósa) szolgálataiban töltött egyhuzamban 40 évet, a családdal beutazva Európa államait, sorban lakva a világvárosokat, fürödve a Jordánban és Nilusban. 1866-ban tért haza szülőföldre, öles termettel, teljes erővel és egészséggel, évenkénti 500 frt nyugdíj mellett, melyet a család legnagyobb pontossággal küldött évnegyedi részletekben egész haláláig. Otthon egyszerűen élt, rokonai között osztotta fel a 10 ezer forintot, mely hűséges szolgálatai jutalmául utána helybe ment. A fi-ágon vége felé járó, de leány-ágon terjedelmes ármális család büszkeségének tartotta. Finom érzékű, kifogástalan, szeretetreméltó, mély vallásosságu, irodalompártoló, sokat olvasó öreg volt. A vidékről is pár százan jelentek meg temetésén. Ezer körül állott a gyászmenetet képezők száma. Bálint István, fiatal legény, lovagolva, páncélba öltözve, jobbjobban gyászlobogót tartva, vezette a menetet. E páncél ez időszerint a Szentpáli-család féltve őrizett tulajdona, a Mátéfi, Bálint és Hermán-család tart ahoz jogot, mely egy hosszú sodronyíngból s egy tányérforma főrealóról kereken, singnyi hosszan a vállakra lecsüngő, hasonló kemény sodrony-nyakvédőből áll. 40 év óta alig kétszer volt e páncél használva. — Nem mindenkit illet meg, s nem mindenki nyeri el. Mátéfi nevü hadnagy szerezte volt — hagyomány szerint — 350—400 évvel ezelőtt. Nagy Sándor temető-pap az életről, mint utazásról beszélt felette, költői emelkedettséggel kiemelve, hogy Salati utközben nem hullatta el a magával vitt becsületet, egyenességet, vallásosságot, hanem megtöbbszörözte, s mint ilyent fogadta be a sir, mint végső vendégfogadó. E hatásos eszmével ügyesen kapcsolta össze a páncélból vett eszmét, nagy hatást gyakorolva a közönségre, mely a terjedelmes unitárius templomot zsufolásig s még a kerítést is jó részt megtöltötte. Legyen béke porai felett! Vajha székely véreink lelkében hosszú időn át élne példaadólag, kiszenvedett öreg barátunk emléke. D.J.

Tudomány és vallás. A tudomány és vallás viszonyáról sok vita folyt, mely küzdelemnek történelmét dr. Draper ügyesen dolgozta fel; de végre is megtetszik, hogy ő a vallás alatt tulajdonképen theologia-t ért. Spencer Herbert a kérdést egy más és behatóbb módon tárgyalta, melynek eredménye némelyek szerint az, hogy a vallásos hit és érzelem hatályát megsemmisítse; mások szerint pedig az eredmény az, hogy a vallásos érzelmet szilárd és maradandó alapra fektesse. Wicksteed Fülöp londoni unitárius lelkész e tárgyról a következőleg nyilat-

kozott: „Nem elég csak kibékíteni a vallást és tudományt egymással. A vallásnak a tudomány eredményeit, mint táplálékának egy részét asszimilálnia kell, és nem lefegyverezni, mintha ellensége lenne; és hasztalan azt hinni, remélni, vagy kívánni, hogy ez az assimilatio megtörténhetik a nélkül, hogy vallásos hitünk egész értelmi szervezetét át ne hassa.“

A következő mulatságos történetet beszéli el az Echo des Vallées (Piedmont): Egy protestans lelkész és egy római katolikus pap gyakran találkoztak egymással s beszélgettek az időjárásról s más közönséges dolgokról. Egyszer azonban a protestáns lelkész bátorságot vett magának, hogy barátjának beszéljen az Isten szeretetéről és az üdvözülésről, de az mindjárt félbeszakította, ezt mondván: „Mindezek a dolgok már el vannak intézve s nekünk nincs miért vesztegessük az időt azok vitatásával. Ön tudja, hogy réges-régen harmincz (t r e n t e) pap és harmincz lelkész találkozott s mindazokat a kérdéseket megvitatta. Ez volt az, a mit T r e n t e (Trent) tanácsának neveztek. Az végét szakította minden vallási disputának s így hiábavaló nekünk azokról beszélni.“

Gyász hírek. Derzsi Egyed János, egyh. tanácsos és csapói birtokos elhunyt a múlt évben. Családja nem volt, de maradtak rokonai: Egyed József teremi gazdatiszt és Egyed Mózes páncsovai reálisk. tanár. — Zsakó István, kir. törvényszéki birót Gyulafehérvárt, váratlan csapás találta, 6 éves Ilonka leányának múlt évi dec. 19-én történt kimúltában. — Ferenczi József, nyug. unitárius pap neje Nagysolymosi Koncz Ágnes megszűnt élni f. évi febr. 6-án. Halálát Ferenczi Lajos, felső-rákosi isk. tanító, Siménfalvi György, aljárjai pap neje és Ferenczi Lajos medeséri unitárius pap gyászolják. — Néhai kamarai orvos Fekete Lajos özvegye Ar.-Rákosi Székely Terézia 1886. dec. 22-én élete 84-ik s özvegyége 44-ik évében Tordán jobblétre szenderült. Halálát a tordai Székely- és Fekete-családok nagyszámu tagjai gyászolják. — Szathmáry Mózes, szindi unitárius lelkészt nagy veszteség érte. Neje sz. Kövendi Gál Zsuzsánna, öt gyermek anyja, múlt évi decemberben hirtelen elhunyt.

„A Keresztény Magvető pártolói“ sorába léptek ujabbán: Kovács Dénes, bágyoni földbirtokos és Gábor Albert, martonosi unitárius lelkész.

ARANYKÖNYV.

A DÁVID FERENCZ ALAPITVÁNYRA TETT KEGYES ADOMÁNYOK.

XXXV. Közlemény.

(Lásd Ker. Magvető XXI. köt. 63 lap.)

4695. Takarékpénztári kamat 1886. jan.—junius $\frac{1}{2}$ évre 11 frt 28 kr. 6. Az alapítvány jövedelméből 1886-ra kiutalt 500 frton felül maradt kamatokban a közpénztárból átjött 225 frt 77 kr. 7. Orbán Venczel N.-Lakról 1 frt. 8. Hódmezővásárhelyi l. egyháznál levő 1000 frt kölcsönnek 1886. jul.—decz. $\frac{1}{3}$ évi kamatja 25 frt. 9. A londoni Essex Hall-ra gyűjtött pénzből később érkezett adományok ez alaphoz tétettek 19 frt 10 kr.

4700. Kolozsvári ekkl. perselypénze 1886-ra 33 frt 11 kr. 1. Özv. Papp Sándorné Szt.-Mihályfalváról szintén az Essex Hall-ra küldött, de már későn érkezett adománya 1 frt. 2. Takarékpénztári kamat 1886. jul.—decz. $\frac{1}{2}$ évre 15 frt 37 kr. 3. Hódmezővásárhelyi l. egyháznál levő 1000 frt kölcsönnek 1887. jan.—jun. $\frac{1}{3}$ évi kamatja 25 frt.

Összesen **356 frt 63 kr.** Hozzáadva az előbbi 34 közlemény összegét 13022 frt 61 krt, az alapítvány tesz: **13379 frt 24 krt.**

A mint az egyes tételek czimeiből látható, e kimutatás nem annyira aranykönyv, mint számadás; mert egy pár adományon kívül, a többi a meglevő alapnak kamatja. De én jónak látom e formában is fenntartani a közlést, ha csak emlékeztetőül is ez alapítvány iránt, melynek jótéteményeiben már is sokan részesültek s nem tudok lemondani arról a reményről, hogy előbb-utóbb ismét fel fogjuk azt karolni.

E közleménybe be van véve az az összeg is, a mely a londoni Essex Hall-ra gyűlt adományokból a Ker. Magvető 1886. évi nov.—decz. füzetében mint fennmaradt volt jelezve. Kapcsolatban ezzel meg kell jegyezmem, hogy az Essex Hall-ra gyűlt adományokról szóló 3-ik közleményből a toroczkoí adakozók közül i. d. Zsahó István 10 frt adománya tévedésből kimaradt. A fő összeghez azonban ez az adomány is hozzá lett már ott számítva.

Kolozsvárt, 1887. febr. 12-én.

FERENCZ JÓZSEF.